

DJĀWĀ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN

MR. R. SIDARTĀ DIBJĀPRANĀTĀ, S. KOPERBERG, IR. J. L. MOENS
EN B. P. H. POEROEBĀJĀ.

21ste JAARGANG, No. 3, MEI 1941.

Artikelen voor Djāwā, boeken ter bespreking,
bestemd voor den redactie-secretaris, en stukken,
de Administratie betreffende, te zenden aan het
SECRETARIAAT VAN HET JAVA-INSTITUUT, MUSEUM, ALOEN² LOR,
(Tel. No. 900) JOGJĀKARTĀ, JAVA, N. O. I.

I N H O U D :

	Pag.
Verslag van de plechtigheid ter gelegenheid van de opening van het Museum „Sânâ Boedâjâ” en de Kunst-Ambachtsschool te Jogjakarta, op Zaterdag 1 Maart 1941. (met ill.)	175
Prijsvraag: Bekroonde vertaling „Serat Wédatama”	182
Soerabaja in de XVII eeuw, van Koninkrijk tot Regentschap, door Dr. H. J. de GRAAF	199
Geschiedkundige aantekeningen omtrent de Residentie Madioen, VI. De Java - oorlog 1825-1830, door Dr. L. ADAM	226
Uit de Javaansche cultuurbeweging:	
Het Javaansche en het Latijnsche letterschrift voor de Volksscholen	244
Rondschrijven van het Departement van Verkeer en Waterstaat	245
Museum Sânâ Boedâjâ: Programma der feestelijkheden gedurende de Sekatèn 2-9 April 1941	246
Bij dit nummer is gevoegd, een overdruk uit Koloniale Studiën No. 2, 1941, getiteld „De aanpassing van het inlandsch onderwijs op Bali aan de eigen sfeer” door H. TE FLIERHAAR.	

I N H O U D M E D. K I R T Y A L I E F R I N C K - V A N D E R T U U K A F L. 14:

De heilige maskers van Poera Panataran Topèng te Blahbatoe (Bali) door H. H. NOOSTEN (met ill.)	I
Naschrift idem door Dr. W. F. STUTTERHEIM	21

M e d e d e e l i n g .

Op haar vergadering van 8 Augustus j.l. heeft de Redactie van Djawa, zoowel met het oog op een noodzakelijke kostenbesparing op de uitgaven van het tijdschrift, als in verband met de bedoeling het tijdschrift zooveel mogelijk tweemaandelijks te doen verschijnen, het volgende besloten:

1. Aan honorarium wordt uitbetaald f 1.— (een gulden) per kolom druks of f 2.— (twee gulden) per pagina.
2. Het maximum honorarium, dat zal worden uitbetaald voor elk artikel dat geplaatst wordt — onafhankelijk van de omstandigheid of het ineens, dan wel verdeeld over meerdere nummers verschijnt — wordt met ingang van 1941 vastgesteld op f 50.— (vijftig gulden).
3. In beginsel kan voor elk artikel, gemiddeld per vel druks (16 pagina's), ten hoogste worden geplaatst één pagina foto's of tekeningen.
4. In bijzondere gevallen, ter beoordeeling der Redactie, en indien in het nummer, waarin het artikel verschijnt, andere opstellen voorkomen, waarbij geen foto's of tekeningen worden afgedrukt, kan het onder 3 bedoeld maximum worden overschreden.
5. Indien beperking der foto's ongewenscht wordt geacht of om andere redenen de cliché-kosten hooger zijn dan voor het sub 3 bedoeld maximum, worden meerdere kosten, na overleg met den auteur, verrekend met het toe te kennen honorarium.
6. Tenzij anders door inzenders wordt vermeld, wordt, indien beperking van het aantal foto's noodzakelijk is, door de Redactie omtrent de keuze der te plaatsen foto's met den auteur nader overleg gepleegd.
7. Van elk geplaatst artikel ontvangt de auteur boven het honorarium 20 overdrukken; worden meerdere overdrukken gewenscht, dan ware zulks bij de inzending van het artikel speciaal op te geven. De kosten der extra-overdrukken worden met het honorarium verrekend.

De Redactie van Djawa.

Z. H. Hamengkoe Boewânâ IX, Sultan van Jogjakarta.

Beschermheer van het Museum Sâna Boedâjâ

VERSLAG van de plechtigheid ter gelegenheid van de
opening van de uitbreiding van het Museum Sana Boedaja
en de Kunst-Ambachtsschool te Jogjakarta,
op Zaterdag 1 Maart 1941.

Nadat de gasten waren gezeten, namen aan de Bestuurstafel plaats de heeren: Z. H. P. A. A. Mangkoenagara VII, Eere-Voorzitter; R. M. A. A. Koesoema Oetaja, wd. Voorzitter; S. Koperberg, Secretaris - penningmeester; P. H. Hadiwidjaja; J. Kats; Ir. J. L. Moens; P. A. Soerjadiningrat; R. Soetapa Wanabaja; Tj. G. R. Soekawati, leden.

De wd. Voorzitter R. M. A. A. Koesoema Oetaja opende de bijeenkomst met de volgende woorden:

Hoogheid Sultan van Jogjakarta,
Mijnheer de Gouverneur van Jogjakarta,
Mijnheer de wd. Directeur van Onderwijs en Eeredienst Prof. Dr. Pangéran Aria Djajadiningrat, in wien ik tevens begroet den vertegenwoordiger bij deze plechtigheid van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal, den Beschermheer van het Java-Instituut,

Hoogheid P. A. A. Mangkoenagara, Eere-Voorzitter van het Java-Instituut,

Mijne Heeren Vertegenwoordigers van Zijne Hoogheid den Soesoehoenan van Soerakarta, van de Directie van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en de vertegenwoordigers van andere vereenigingen en Collega's, die hier aanwezig zijn.

Voorts Gij allen, genoodigden en leden van het Java-Instituut, die door Uwe tegenwoordigheid getuigt van Uwe belangstelling voor ons Instituut.

Zeer gewaardeerde aanwezigen!

Het is de eerste maal sinds het meer dan 20-jarig bestaan van het Java-Instituut dat Zijn Hooggeachte Voorzitter, Prof. Dr. Pangéran Aria Hoesein Djaja-

diningrat, een plechtige bijeenkomst niet persoonlijk kan leiden. Zijn waarneming van het Directeurschap van het Departement van Onderwijs en Eeredienst en de opdracht om Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal bij deze plechtigheid te vertegenwoordigen, maken die persoonlijke leiding onmogelijk.

Als oudste lid in jaren neem ik tijdelijk het voorzitterschap waar en in deze hoedanigheid heet ik U allen namens het Bestuur van het Java-Instituut hartelijk welkom.

Dit woord van welkom is in het bijzonder gericht tot:

U, Edeleer R. A. A. Soejana, Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië,

U, Mijnheer de Gouverneur van Oost-Java,

U, Mijnheer de Directeur van het Departement van Verkeer en Waterstaat,

U, Mijnheer de Gouverneur van Midden-Java,

U, Pangéran Adipati Aria Praboe Soerjadilaga, Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis,

U, Heeren Zelfbestuurders van Karangasem en Gianjar, beiden uit Bali, die komen getuigen van de voortdurende sterke culturele banden tusschen dat schoone eiland en Java,

U allen betuig ik de erkentelijkheid van ons Bestuur, dat Gij aan onze uitnoodiging gevolg hebt willen geven, om de voor het Java-Instituut heugelijke gebeurtenis van heden, de openstelling van het nieuwe gedeelte van het museum zoomede de plechtige opening van de Kunst-Ambachtsschool, met Uwe aanwezigheid op te luisteren.

Die erkentelijkheid geldt in het bij-

zonder U, Hoogheid Sultan van Jogjakarta, en niet alleen voor Uwe aanwezigheid te dezer plaatse die het Java-Instituut op zeer hoogen prijs stelt, doch ook voor Uwe bereidwilligheid om de Uwer Hoogheid aangeboden Beschermheerschapp van het Museum Sana Boedaja te aanvaarden.

Ik moge in het licht stellen hoe wijlen Uwe doorluchtige Vader en Voorganger op den Troon de oprichting van het museum moreel en daadwerkelijk had gesteund en den groei en bloei van de instelling steeds in de hand gewerkt.

Uit dezen hoofde zal Zijne Hoogheid Sultan Hamengkoe Boewana VIII Zaliger Gedachtenis, bij het Java-Instituut steeds in dankbare en eerbiedige herinnering blijven.

Gelijke herinnering blijft bij ons Instituut voortbestaan aan Zijne Vorstelijke Hoogheid Pakoe Boewana X Soesoehoenan van Soerakarta en Z. H. P. A. A. Pakoe Alam VII Zaliger Gedachtenissen, die het Java-Instituut Hoogstderzelve's materieelen steun nimmer onthielden.

Dank is het Java-Instituut eveneens verschuldigd aan U, Pangéran Adipati Aria Praboe Soerjadilaga, Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis, voor Uwe bereidwilligheid om het U aangeboden Beschermheerschapp van onze Kunst-Ambachtsschool te aanvaarden.

Mede zijn wij dank verschuldigd:

Aan Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta voor de wajang-wong waarvan wij hedenavond een voorstelling zullen mogen genieten.

Aan Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Aria Mangkoenagara, in samenwerking met den Zelfbestuurder van Karangasem Anak Agoeng² Angloerah Ktoet, voor de Balische Légong- en Topèngdansen van morgenavond, die getuigenis zullen afleggen van het nog steeds bestaande sterke verwantschap tusschen de culturele uitingen aldaar en op Java.

Aan het Hoofd van het Pakoe Alam-

sche Huis, Pangéran Adipati Aria Praboe Soerjadilaga, voor den Bedjadans, die zoo dadelijk de feestelijkheden van dezen dag zullen openen.

Aan de Bouwcommissies van het Java-Instituut in samenwerking met den Heer Ir. B. de Vistarini, die de architectonische plannen heeft ontworpen en den Heeren R. Sindoetama en Schram die deze ontwerpen hebben uitgevoerd.

Aan het Sultanaat van Jogjakarta voor de beschikbaarstelling der benoodigde gronden, met extra subsidie en een leening van de Jaarmarktvereeniging.

Aan het Hoofd van het Boschwezen en aan de N.V. Javahout voor de houtwerken van het middenstuk van deze penḍapa.

Aan den Zelfbestuurder en den Controleur van Kloengkoeng voor het zenden van padassteen en de noodige toekangs voor de opstelling van de gespleten poort van het Bali-erf.

Aan den Dienst der S.S., de K.P.M. en de N.I.S. voor de verleende reductie op de vervoerskosten van evengenoemde padassteen en sirappen.

Aan de Aniem voor de faciliteiten bij de verzorging der verlichting.

Dat deze lijst van dankbetuigingen zoo lang is geworden, is wel een sprekend bewijs dat ons Museum zich in de belangstelling van velen en uit velerlei kringen mag verheugen, hetgeen ons uiteraard tot groote dankbaarheid stemt.

Toch moet ik de lijst nog even vervolgen door mede onzen hartelijken dank te betuigen aan de Commissies van Beheer van het Museum en van onze Kunst-Ambachtsschool, zoomede aan last but not least de Commissie van Ontvangst onder leiding van Pangéran Aria Hadinegara en ten slotte aan allen, die tot den bloei van ons Museum of tot het welslagen dezer plechtigheid hebben medegewerkt.

Voorts mag het Java-Instituut zich gelukkig rekenen over een Secretaris te

beschikken, die ten volle den naam van rechterhand des Voorzitters verdient, den volijverigen Heer S. Koperberg. Ook aan zijn beleid en onvermoeide werkzaamheid heeft ons Instituut veel te danken. Immers, de Heer Koperberg is geenszins Secretaris zonder meer, doch dikwijls ook trait d'union tusschen het Java-Instituut en verschillende machthebbers in en buiten het ambtelijke, van wie hij door zijn groote overredingskracht niet zelden ongelooflijk veel gedaan kan krijgen ten bate van onze instelling. Zijn toewijding ging zoover dat hij zijn buitenlandsch verlof van 7 maanden, op verzoek van ons Bestuur, heeft willen benutten om het moderne museumwezen in Nederland, België en vooral in Amerika zoowel uit een financieel-technisch als uit een wetenschappelijk oogpunt in studie te nemen. Het resultaat van deze studie is vastgelegd in zijn rapport, dat in het tijdschrift „Djawa” 21ste jrg. blz. 112—149 is opgenomen. Daaruit blijkt, dat men in een modern ingericht museum niet te zien krijgt een op het publiek verwarrend werkende opeenhooping van op zich zelf zeer bezienswaardige producten uit de hedendaagsche en de oude cultuur door elkander, doch worden in de voor het publiek toegankelijke ruimten slechts die cultuurproducten tentoongesteld, waarin de doorsnee museumbezoeker belang pleegt te stellen. De mannen der wetenschap, die van een bepaald onderdeel een diepgaande studie wenschen te maken, vinden hun objecten in een ander gedeelte van het museum afgezonderd.

Gedurende de 7 maanden dat de Secretaris buitenlands vertoefde, werd zijn ambt con amore waargenomen door den Heer J. Kats. Voor deze welwillendheid zij den heer Kats bij dezen de hartelijke dank van het Java-Instituut aangeboden. Nog zij gememoreerd dat aan het museum Sana Boedaja sinds het vorig jaar als conservator is verbonden de Heer Ir. J. L. Moens, een wetenschappelijke

kracht van erkende bekwaamheid, die bereids vele waardevolle bijdragen op het gebied van oud-Javaansche historie in het licht heeft gegeven. Het Bestuur van het Java-Instituut acht dit een moeilijk te overschatten aanwinst en is den Heer Moens er zeer erkentelijk voor.

Zeër gewaardeerde aanwezigen !

Zooals uit ons programma moge blijken zijn de hoofdmomenten, waarvoor wij op heden bijeen zijn gekomen, de openstelling van het nieuwe gebouw van het Museum Sana Boedaja en de plechtige opening van de Kunst-Ambachtsschool van het Java-Instituut, zooals gij straks zult zien, annex aan het Museum.

Tot dezen bijbouw van het Museum en den nieuwen schoolbouw is ons Instituut in staat gesteld door royale subsidies van de Regeering uit het door Nederland geschonken 25 miljoen Welvaartsfonds. Daarvoor zijn op de begrooting van 1936 — 1937 2 bijdragen ieder van f 50.000.—, alzoo te zamen f 100.000.— uitgetrokken, waarvan dat voor den bouw van de Kunst-Ambachtsschool gevolg was van een door den Volksraad met algemeene stemmen aangenomen en door de Regeering overgenomen Amendement Thamrin. Zonder deze subsidies zou het Java-Instituut niet in staat zijn geweest het werk ten uitvoer te leggen. Het ligt dus in de rede dat dit grootsche gebaar der Regeering bij ons Instituut steeds in dankbare herinnering zal blijven.

Toen vaststond dat over deze bijdragen kon worden beschikt, werden met bekwamen spoed 2 commissies in het leven geroepen, de eene voor de Kunst-Ambachtsschool onder voorzitterschap van Z. H. P. A. A. Mangkoenagara VII, de andere voor de bouw van het nieuwe Museum, onder leiding van den Heer Ir. J. L. Moens. Beide commissies hebben haar opgedragen taak met de vereischte voortvarendheid en tot groote tevredenheid zoowel van het Bestuur van het Java-Instituut als van de met de beoordeeling

belaste Regeeringsinstanties volbracht. Een woord van waardeering en dank van de zijde van ons Bestuur is hier dus stellig op zijn plaats.

Omtrent doel en streven van de Kunst-Ambachtsschool, voorzoover bekend de eerste van deze soort in deze landen, moge ter toelichting het volgende worden gememoreerd.

Als algemeen bekend mag worden verondersteld, kan den Indonesischen kunstnijveren in het algemeen een zekere mate van kunstzin niet worden ontzegd. De technische opzet van hun producten echter laat niet zelden te wenschen over, terwijl de afwerking dikwijls niet voldoende aan de moderne eischen beantwoordt.

Alles, naar wordt aangenomen, gevolg van het gebruik van primitieve werktuigen eenerzijds, anderzijds van onvoldoende kennis van de moderne eischen van techniek en sierkunst. Deze overwegingen hebben het Java-Instituut er toe geleid een opleidingsinrichting in het leven te roepen, waarin den leerlingen een en ander wordt bijgebracht: de Kunst-Ambachtsschool. Tot deze school en het daaraan verbonden internaat worden toegelaten jongelieden, die reeds in het door hen gekozen ambacht werkzaam zijn geweest en daarbij van een zeker gevoel voor kunst hebben doen blijken. De grondslagen zijn dus reeds buiten de school, in een zuiver Indonesische omgeving, gelegd.

De taak van de Kunst-Ambachtsschool is om gedurende de tweejarige opleiding der jongelieden op deze grondslagen voort te bouwen en, waar noodig en mogelijk, de kunstuitingen te stimuleeren en tot ontwikkeling te brengen. Met behoud — en dit is naar mijn gevoel een eerste vereischte — van het Indonesische volkseigen.

Met een bede tot den Allerhoogste dat op ons werk zegen moge rusten, tot heil van Land en Volk, verklaar ik

de Kunst-Ambachtsschool van het Java-Instituut voor geopend.

Rede van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst Prof. Dr. P. A. Hoesein Djajadiningrat, tevens vertegenwoordiger van Z. E. den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië:

Mijnheer de wvd. Voorzitter van het Java-Instituut!

Gelijk Gij in Uwe openingsrede kenbaar hebt gemaakt, heeft de Landvoogd mij opgedragen Zijne Excellentie bij deze plechtigheid te vertegenwoordigen. Uit deze opdracht moge Uw bestuur blijken de voortdurende belangstelling die de Beschermheer van het Java-Instituut voor het streven van het Instituut koestert.

Bij de opening van het Museum Sana Boedaja op 6 November 1935 deed Zijne Excellentie Zich vertegenwoordigen door den Gouverneur van Jogjakarta. Toen Zij een bezoek aan Jogjakarta bracht, liet Zij niet na ook het museum van het Java-Instituut te bezichtigen. Thans geeft Zij wederom blijk van Hare belangstelling bij deze opening van het verbouwde en vergroote museum en bij de plechtige inwijding van de in werkelijkheid reeds in gebruik genomen Kunst-Ambachtsschool.

Dat ik nu de gevoelens van den Landvoogd jegens het Java-Instituut mag vertolken schenkt mij persoonlijk groote voldoening, zoowel vanwege mijn relatie tot het Java-Instituut, waarop Gij Mijnheer de Voorzitter, zoo straks zinspeeldet, als ook omdat het hier geldt twee nieuwe instellingen van het Java-Instituut, die inderdaad nieuwe wegen willen zoeken, welke naar het door het Instituut beoogde doel leiden.

Het Museum Sana Boedaja toch, Gij hebt het zooeven gememoreerd Mijn-

heer de Voorzitter, wil niet alléén zijn een verzamel- en bewaarplaats van voorwerpen, die men in een museum in verband met de doelstelling pleegt bijeen te brengen, maar wil ook belangstelling onder het publiek voor die voorwerpen en het streven van het museum trekken. Sana Boedaja wil niet passief het museumbezoek afwachten, maar actieve werkzaamheid in het kader van hetgeen het Java-Instituut beoogt, ontplooiën.

De Kunst-Ambachtsschool streeft er naar het Inheemsche ambacht, èn technisch èn ten opzichte van de in dit ambacht tot uiting gebrachte kunst, over hetgeen in de traditie is verstard heen te helpen en tot verdere ontwikkeling te stimuleeren.

Dat bij dit zoeken van nieuwe wegen men wel eens van een ingeslagen richting terug zal komen spreekt vanzelf. Een gevonden weg, die de juiste blijkt te zijn, zal echter van groote betekenis zijn voor de voortzetting van het werk.

Namens den Landvoogd Mijnheer de Voorzitter, spreek ik den wensch uit, dat het Java-Instituut in dit streven moge slagen.

De wd. Voorzitter:

Het Java-Instituut stelt het op zeer hoogen prijs dat het Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal, zijn Beschermheer, heeft behaagd zich te doen tegenwoordigen, des te meer waar Z.E. daartoe juist U, onzen geëerden Voorzitter, heeft uitverkoren.

Wil Mijnheer de wd. Directeur van Onderwijs en Eeredienst onzen eerbiedigen dank voor deze blijken van groote belangstelling in ons streven aan Z. E. den Gouverneur Generaal overbrengen.

Rede van den Gouverneur van Jogjakarta Dr. L. Adam.

Mijnheer de Voorzitter!

In de eerste plaats wil ik U mede namens de hooge gasten mijn dank betuigen voor Uw vriendelijk woord van welkom, dat U tot mij gesproken hebt.

En in de tweede plaats moge ik U van ganscher harte gelukwenschen met de voltooiing van de beide instellingen, die het Java-Instituut heden rijker is geworden.

Dat deze gebeurtenis de belangstelling van den bestuursambtenaar heeft, dat bewijst de aanwezigheid van vele mijner collega's, die uit verschillende streken van Java naar Jogjakarta zijn getrokken. Die belangstelling, voortgesproten uit studie, maar vooral uit het levende contact met Javaansche Vorsten en Hoofden en met de bevolking, is een uiting van onze groote liefde, die wij voor de volkeren van dit land, diep in ons hart voelen. Het is daarom, dat een Jogjasche gouverneur met groote dankbaarheid vervuld is voor het geschenk, dat het Java-Instituut, dank zij gulle Vorstengunst, en den noesten arbeid van Uw onvermoeiden Secretaris-peningmeester en zijn helpers, heden de gemeenschap aanbiedt.

En als ik die dank uit, dan weet ik mijnheer de Voorzitter, de tolk te zijn niet alleen van de groep van bestuursambtenaren, maar ook van vele Nederlanders, en ja, ook van tal van leden van andere bevolkingsgroepen. Wij allen voelen groote erkentelijkheid voor de rijke, geestelijke cultuurgoederen van Java en Bali, die ons aan en om de Vorstenhoven geboden werden en worden, omdat zij ons nader hebben gebracht tot het innerlijk leven onzer medemenschen.

Het Java-Instituut heeft in Jogjakarta dezen geestesrijkdom aan ons kunnen geven, dank zij de machtige steun van de Vorstenlandsche Zelfbestuurders. Ik heb in vroegere jaren als Voorzitter van de afdeeling Jogjakarta van het Java-Instituut kunnen ondervinden van hoe onschatbare waarde de hartelijke en gulle genegenheid van Zijne Hoogheid

den Sultan Hamengkoe Boewana VIII en van Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Aria Pakoealam VII voor Uw vereeniging was.

En, Mijnheer de Voorzitter, ik kan U de absolute verzekering geven, dat de beide thans regeerende Jogjasche Vorsten als echte Beschermheeren even liefdevol van hun verknochtheid aan het Java-Instituut zullen doen blijken als hun onvergetelijke Vaders.

Maar, mijnheer de Voorzitter, met menschelijke steun alleen — hoe machtig en hoe toegewijd ook — komen wij er niet. In de dichte duisternis van deze tijden voelen wij menschenkinderen ons kleiner dan ooit. Daarom willen wij voor het Java-Instituut waarin Nederlandsche onderdanen van verschillende bevolkingsgroepen samen aan één gemeenschappelijk geestelijk doel arbeiden, de zegen van den Allerhoogste afsmeeken. Moge Hij nog tot in lengte van dagen deze schoone vredestaak begenadigen.

De wd. Voorzitter:

Mijnheer de Gouverneur van Jogjakarta.

Namens het Java-Instituut dank ik U zeer voor Uwe gelukwensen bij de voltooiing van onze beide instellingen, het Museum Sana Boedaja en de Kunst-Ambachtsschool. Dat U die gelukwensen heeft geuit ook namens het Corps Europeesche Bestuursambtenaren verheugt ons zeer.

Want zonder den steun en de hartelijke medewerking van het Europeesch Bestuur zou het ons Instituut zeker niet gemakkelijk vallen om zijn streven ten volle te ontplooiën.

Rede van Z. H. Sultan
Hamengkoe Boewana IX
van Jogjakarta.

Mijnheer de wnd. Voorzitter!

Ik moge U in de eerste plaats dank zeggen voor de aanbieding van het

Beschermheerschap van het Museum, een vereerende functie welke ik zeer gaarne wil aanvaarden. En Ik geef U hierbij de verzekering, dat Ik het Java-Instituut in de toekomst zooveel het in Mijn vermogen ligt, in haar mooie cultureele arbeid zal steunen.

Toen Ik nog in Nederland vertoefde voor Mijne studie, en uit Jogjakarta het bericht vernam, dat er aan de rand van de Noorder Aloon-aloon een Museum zou worden gebouwd, vreesde Ik voor het aanzien van de Aloon-aloon, daar Ik in de meening verkeerde, dat het gebouw wel in Europeesche stijl zou worden opgetrokken en het dan zeker niet bij de omgeving van de aloon-aloon zou passen. Toen Mijn broeders Mij in Holland opzochten, vertelden ze Mij echter, dat Mijn vrees absoluut ongegrond was, en dat het Museum in Javaansche stijl gebouwd, de schoonheid van de aloon-aloon verhoogt, en werkelijk een aanwinst is voor de stad. En toen Ik weer op Java terugkwam, en het Museum zelf bezichtigde, kwam Ik tot de overtuiging dat ze Mij niet te veel hadden verteld, en juich Ik het opvoedende werk dat hiermede door het Java-Instituut verricht wordt, ten zeerste toe.

Ik moge het Bestuur van het Java-Instituut en de Commissie van Beheer van het Museum hierbij Mijn gelukwensen aanbieden met de reeds bereikte resultaten en de hoop uitspreken, dat ze in de toekomst nog grooter succes zullen boeken.

De wnd. Voorzitter:

Hoogheid Sultan van Jogjakarta!

Voor Uwe gelukwensen met de door het Java-Instituut bereikte resultaten bied ik Uwe Hoogheid onzen eerbiedigen dank aan.

Het stemt ons tot verheugenis dat die resultaten Uwe goedkeuring hebben kunnen wegdragen, eerste voorwaarde voor de voortzetting van den gullen

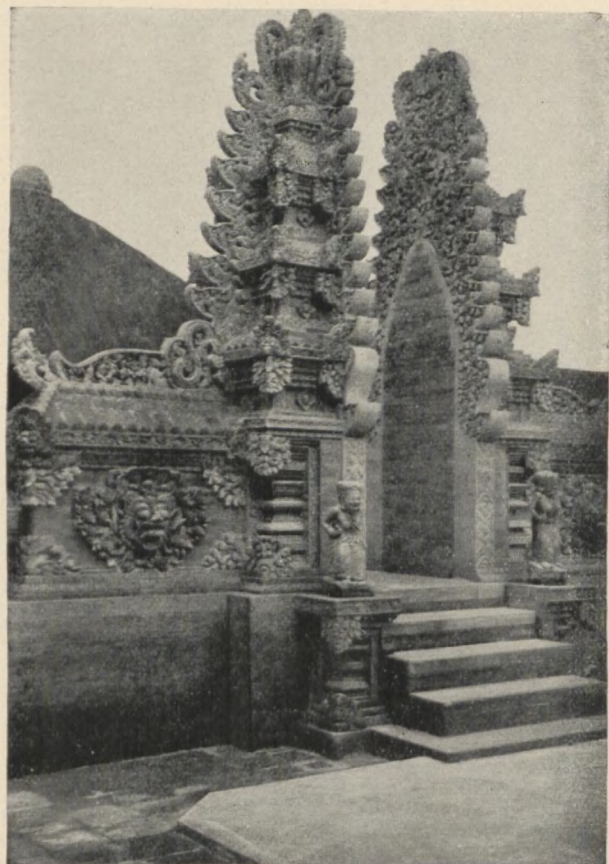
De officieele gasten bij de plechtige opening van het nieuwe gedeelte van het Museum Sānā Boedājä.

De Hoofdbestuursleden van het Java-Instituut tijdens de opening van het nieuwe gedeelte van het Museum.

De verlichte groote pendapa.

Balische poort (Tjandi Bentar).

Oud-Javaansche poort.

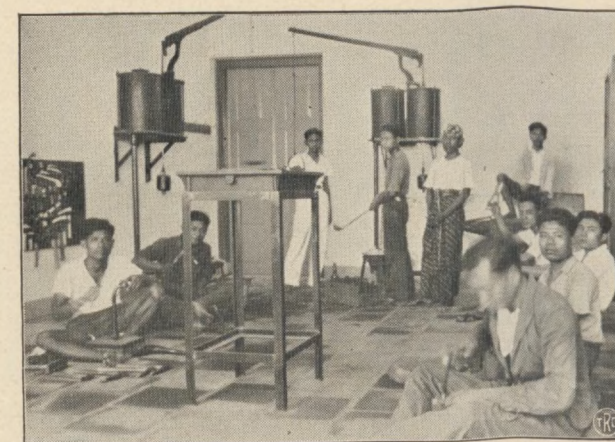
Voor-aanzicht van de Kunst-Ambachtsschool.

Werkplaats voor houtwerking.

Werkstukken door de leerlingen van de Kunst-Ambachtsschool vervaardigd.

De zilversmederij.

steun, waarmede Uwe Doorluchtige Vader Zaliger Gedachtenis, ons Instituut steeds had begunstigd en dien Uwe Hoogheid ons daareven heeft toegezegd.

Een steun eindelijk, dien ons Instituut bezwaarlijk kan ontberen zonder in zijn streven te worden belemmerd.

Rede van K. G. P. A. A. P.
Soerjadilaga.

Mijnheer de wnd. Voorzitter!

Ik dank het Bestuur van het Java-Instituut voor de vereerende aanbieding van het Beschermheerschap van de eerste Kunst-Ambachtsschool op Java. De cultuurarbeid van het Java-Instituut heeft mijn groote genegenheid en de economische zijde van dit vraagstuk, hoe het aloude kunstambacht tot verdere ontwikkeling kan worden gebracht, heeft mijn bijzondere belangstelling.

Uit die overwegingen aanvaard ik dan ook gaarne het Beschermheerschap over de Kunst-Ambachtsschool en spreek ik den hoop uit dat deze school tot grooten bloei moge komen.

De wnd. Voorzitter:

Het Bestuur van het Java-Instituut stelt het op hoogen prijs dat U, K. G. P. A. A. P. Soerjadilaga, het Beschermheerschap over onze Kunst-ambachtsschool heeft willen aanvaarden.

Voor U als Beschermheer is de schoone taak weggelegd, om de eerste ambachtsschool in dit land, wier streven het is om het artistieke element in het ambacht meer tot zijn recht te doen komen, tot groei en bloei te brengen. *)

*) Noot;

Zie voor het verdere programma van de feestelijkheden Djawa 21e jrg. blz. 159 — 170.

PRIJSVRAAG:

BEKROONDE VERTALING „SERAT WÉDATAMA" *)

॥ नमो भगवते ॥

ZANG I (Pangkoer)

1. De neigingen van het zelfzuchtige ik stellen we ter zijde, omdat in ons het verlangen is opgekomen, den jongeren een onderrichting te geven, ingekleed in zinnenstreelende dichtmaat, schoon afgewerkt en wélgevormd, opdat succesvol moge zijn het ten uitvoerbrenge van de verheven wetenschap (levensleer), die aangepast is aan Java, de traditie, van de vorsten tot ons gekomen.
2. Zij wordt weergegeven als „VOOR-TREFFELIJKE WIJSHEID” (WĒDATAMA), opdat de geest niet beu moge worden, haar te overwegen. Want al is men ook hoogbejaard, toch is men, als men de rasa ¹⁾ niet kent, leeg en zonder kracht als een smakeloos uitkauwsel. Zulk een gedraagt zich, telkens als hij zich in gezelschap bevindt, onbeleefd-familiair, zoodat de anderen zich gegeneerd voelen.
3. Hij houdt stijf vast aan zijn eigen wil ; spreekt zonder overleg ; heeft er een afkeer van, voor „groen” gehouden te worden en is steeds uit op lofprijzingen. Hij daarentegen, die oog heeft voor fijne toespelingen, die onder de voorgewende gelaatsuitdrukking verborgen liggen, weet met snedige woorden een antwoord van pas te geven.

- [illegible]

*) In het vorig nummer van Djawa, is het verslag van de jury inzake den uitslag van den Wédatama-prijsvraag opgenomen, thans publiceert de redactie den met den eersten prijs bekroonden vertaling van Dr. P. Zoetmulder.

1) „Het gevoel; de diepe en eenig waardevolle kern en inhoud; het geheimenis". We laten het woord liever onvertaald.

(၆) ယာ ဒေါ် အိ ဇာ ဇာ (ကျွဲ) ယ
ဗုဒ္ဓ ၁ က သံဃ ၂ က သာတာ ယ မှုဝါ

- 8: *Handwritten text in a cursive script, likely a form of shorthand or a specific dialect. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be repeated or emphasized. The script is fluid and connected, with some characters resembling letters like 'a', 'b', 'c', 'd', 'e', 'f', 'g', 'h', 'i', 'j', 'k', 'l', 'm', 'n', 'o', 'p', 'q', 'r', 's', 't', 'u', 'v', 'w', 'x', 'y', 'z' but often combined or modified. There are also some characters that look like numbers or symbols. The text is written on a light-colored, slightly textured paper.*

- 9: ၁။ အကိအရာတရားတို့သည် အကိအရာတို့၏ အကျိုးကို ပြသရန် အတွက် အသုံးပြုရသော အရာတို့ ဖြစ်သည်။

- 10:

- ၁၁: (ဇွဲ) မိမိ အကူ အညီ အကူ အညီ အကူ အညီ

oefenen in het voetspoor van een illuster voorbeeld en die de kracht hebben, hun hartstochten te bedwingen. Weet wel: de ware ngèlmoe (levensleer) kan gevonden worden, zonder eenigen vasten regel, in een bejaard mensch zoowel als in een jeugdige en iemand van geringen stand, mijn beste.

12. Alwie Gods genade ontvangt, is in staat, met helder inzicht, de ngèlmoe te beoefenen, en weet zoo in zijn macht te krijgen het gemakkelijk afstand doen van zijn „eigen zelf”. Zoo'n mensch kan men waarlijk „oud” ¹⁾ noemen en dat beteekent: vrij van hartstochten en met inzicht in de „twee-eenheid”.

13. Hij kent duidelijk de eenwording van de ziel. Daarin dringt hij door; dat wordt hem geopenbaard in de stilte; het is verborgen in het diepst van zijn hart. Dit verdwijnen van het (het gezicht belemmerend) scherm geschiedt in den schemerenden sluimertoestand van de vervaging van het bewustzijn. Als het snel verschieten van een droom dringt hij door in de ware rasa.

14. Die zoover komt, is getroffen door de genadegave van den Allerhoogste. Hij keert terug naar het rijk der eenzaamheid en gaat niet op in de wereld der verschijnselen. Hij, die met deze bijzondere eigenschappen

အဘယ်ဘယ်အရာကိုလည်းကောင်း

(ဤကမ္ဘာ၌ရှိသောအရာတို့)

ကမ္ဘာတစ်ကမ္ဘာလုံး

(ဤကမ္ဘာ၌ရှိသောအရာတို့ကို)

အကယ်၍လည်းကောင်း

ဤကမ္ဘာ၌ရှိသောအရာတို့

12: (ဤကမ္ဘာ၌ရှိသောအရာတို့)

အကယ်၍လည်းကောင်း

ဤကမ္ဘာ၌ရှိသောအရာတို့

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

13: (ဤကမ္ဘာ၌ရှိသောအရာတို့)

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

14: (ဤကမ္ဘာ၌ရှိသောအရာတို့)

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

အကယ်၍လည်းကောင်း

¹⁾ Sepoeh hier in den zin van: ervaren in de ngèlmoe. De woordspeling met het volgende sepi ging verloren.

begiftigd is, is weer teruggekeerd tot zijn eersten oorsprong. Daarom, mijn jonge vrienden,

ZANG II (Sinom)

1. Neemt als voorbeeld een voortreffelijk levensgedrag, dat geëigend is voor de bewoners van Java. De edelman in Mataram (Ngèksigonda), Panembahan Sénapati, legde er zich met alle kracht op toe, hartstochten en ongeregelde neigingen te bedwingen door ingespannen ascese te beoefenen. Daarbij was hij er dag en nacht op uit, het zijn medemenschen aangenaam te maken.
2. Steeds wanneer hij in gezelschap was, streefde hij er naar, welwillend en vriendelijk te zijn, doch daarnaast, in de tijden van eenzaamheid, ging hij zwerven met het eenige doel, te bereiken, waarnaar zijn ziel haakte. Bezeten door het verlangen naar helderheid van hart, werd hij door heimwee daarnaar gekweld. Standvastig en onverzettelijk, verstierf hij zich in spijs en slaap.
3. Telkenmale hij zijn woning verliet, zwierf hij rond door eenzame plaatsen, speurende naar het doelwit van zijn streven, om te bereiken loutering en verheldering van zijn verlangens, de zaligheid van een zuiver hart, de zoetheid van een volmaakten geest; streefde hij krachtig naar ware deugdzaamheid. Aan het strand der zee werd zijn hevige

မျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး

II မြို့ ။ သီရိဇော ။ မြို့

- 1: မြို့ မြို့မျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မြို့မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
- 2: မြို့ မြို့မျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မြို့မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
- 3: မြို့ မြို့မျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မြို့မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး
မျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုးမျိုး

ascese beloond met de genade van vergeestelijking.

4. Hij zag de grenzen van den ocean; in zijn volle omvang omspande hij hem, omvatte hem met zijn zinnen, omklemde hem als in zijn hand. En daarmee had hij de heerschappij erover bereikt. Want Kandjeng Ratoe Kidoel (de Vorstin der Zuidzee), zich hoog in de lucht verheffend, ging naar hem toe en naderde hem smekend, de mindere in wondermacht van den edele uit Mataram.

5. Met aandrang smeekte zij, door hem als gezellin aangenomen te worden binnen de wereld van het onzichtbare bij zijn bezoeken aan de eenzaamheid. Zij beloofde te zullen volbrengen, alwat zijn verlangen zou bepalen (of: zij deed een belofte met een wil, die vaststond); niets anders beoogde ze dan een verzoek, de zegen van zijn ascese deelachtig te worden, zonder daarbij eenige moeite of zwaarigheid te achten.

6. Eensgezind kwamen ze overeen, dat al zijn nakomelingen en eveneens allen van edele afkomst, wanneer ze zich op training van den geest zouden toeleggen, snel zouden bereiken, wat ze wenschten. De gunst, die de edelman uit Mataram verkreeg, bleef van kracht tot op

[illegible]

- [illegible]

- [illegible]

- 6: ပြုစုသောစာအုပ်များကို ပြုစု
သောအားဖြင့် အားလုံးကို
အားလုံးကို အားလုံးကို
အားလုံးကို အားလုံးကို
အားလုံးကို အားလုံးကို
အားလုံးကို အားလုံးကို

မိမိ နှင့် မိမိ အား မိမိ ပြု
 မိမိ နှင့် မိမိ အား မိမိ ပြု
 မိမိ နှင့် မိမိ အား မိမိ ပြု
 မိမိ နှင့် မိမိ အား မိမိ ပြု

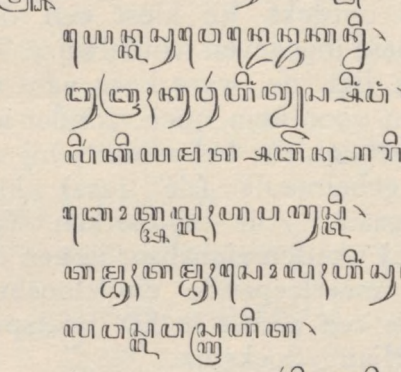
- [illegible]

- [illegible]

- [illegible]

188

ထာဝရသောတရားတို့ကို
 (သောတရားတရားတို့ကို)
 ထာဝရသောတရားတို့ကို
 ထာဝရသောတရားတို့ကို
 ထာဝရသောတရားတို့ကို
 ထာဝရသောတရားတို့ကို
 ထာဝရသောတရားတို့ကို

- 10:
အာဘံဃိကံဟာသုမာဏသု
ဓမ္မာနုပုဗ္ဗာရမာနုပုဗ္ဗာရမာနု
သုဗ္ဗာရမာနုပုဗ္ဗာရမာနုပုဗ္ဗာရ
ပုဗ္ဗာရမာနုပုဗ္ဗာရမာနုပုဗ္ဗာရ
ပုဗ္ဗာရမာနုပုဗ္ဗာရမာနုပုဗ္ဗာရ

- [illegible]

- [illegible]

heid verdwenen en is men niet meer waard dan een verschrompeld djatiblad. Men komt tot ellende, armoede en landlooperij.

13. Doch wie de juiste levenshouding heeft ontdekt, hij kiest een door wijsheid ingegeven handelwijze. Ten slotte ligt de ware kern van zijn wezen voor hem open, zonder iets, dat het inzicht belemmert; hij ziet het geheimenis (de rasa) klaar opengaan. Alle tijdperken (alle stadia) worden zichtbaar in een den geest meesleepende eindeloosheid. Dat is een ascese in het voetspoor van Hjang Soeksma.

14. Aldus is de voortreffelijke mensch: hij is ingegroeid en verworteld in de eenzaamheid, waarin hij telkens op gelegen tijden zijn geest oefent en traint. In zijn uiterlijk gedrag houdt hij zich aan wat een edelman past: hij heeft beleefde manieren, is nederig en weet anderen voor zich in te nemen. Dat is een mensch, die waarlijk geheel opgaat in zijn godsdienst.

15. Doch in den tegenwoordigen tijd is het zoo niet. De jongeren zijn zoo, dat ze, wanneer hun het ware geweest wordt, dit in het geheel niet in praktijk brengen. Vierkantweg

ကောလေဗျာရုံ ၂ မိလိပိ၊
မာကောလိလံ ဘုရား၏ ဗျာ၊
၏လေ့ရှိလေသ အိန္ဒြိယ၊
ဟာရိရတာ ၂ ရာဇာ ၂ အေ၏ ဟာရိ၊
၏အာယုဗယ ဘိအာယုဗယ ဟော။

- 13: ဤကံ ဟူသော အာယုဗယ (အာယုဗယ)
အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ
ဟာရိရတာ ၂ အိန္ဒြိယ ဟော၊
အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ကံ ဘိလိ ဘိလိ ဘိလိ၊
ဘိလိ ဘိလိ ဘိလိ၊
ရတာ အိန္ဒြိယ ဘိလိ အာယုဗယ
ဟာရိရတာ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ရတာ အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ
ကောလေဗျာ

- 14: ဤကံ ဟူသော အာယုဗယ အာယုဗယ
အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ဘိလိ ဘိလိ ဘိလိ ဘိလိ၊
အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ဟာရိရတာ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ဘိလိ ဘိလိ ဘိလိ ဘိလိ၊
အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ရတာ အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ
ကောလေဗျာ

- 15: ဤကံ ဟူသော အာယုဗယ အာယုဗယ
ဟာရိရတာ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ရတာ အာယုဗယ အာယုဗယ အာယုဗယ၊
ကောလေဗျာ

ရတနာပိမာရတနာရတနာ
 သောသောသောသော
 ရတနာရတနာသောသော
 သောသောသောသော
 သောသောသောသော
 သောသောသောသော

III

- [illegible]

မိမိပြောနေကြသောကြောင့် ဟုခိုဉ်း
ကောယကောယသို့မဟုတ် မိမိပြောနေကြသော

- [illegible]

- 11: ဤ စိတ်သဘောမျိုး၍
 စုတေသံသရာ၌ ဘာစိတ်စိတ်၍၍
 (ဤအရာသည်) ဤအရာ၍
 သာကော အဘိဓာန်အရပ်၌ ဖြစ်၏
 (ဤသို့) စာသားတို့သည် သာသနာ့ပညာတို့၌

- 12: 𐌲𐌿𐌶𐌰 𐌱𐌰 𐌲𐌰 𐌰𐌴𐌹𐌶𐌰
𐌰𐌴𐌹𐌶𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰
𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰
𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰
𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰

- 13: 𐌲𐌹𐌸𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰
𐌰𐌵𐌹𐌸𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰
𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰
𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰
𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰 𐌲𐌶𐌰

- [illegible]

15. Hij steekt nog niet boven de anderen uit en toch blijft hij nu al in gebreke, gehinderd als hij is door zijn hartstochten; schiet hij te kort, belemmerd als hij is door zijn begeeren. Doch zich tot den Almachtige willen wenden, dat is verre van hem.

ZANG IV (Gamboeh)

1. Nu dan zij het onderwerp van mijn onderricht de vier wijzen van (gods) vereering, opdat ze in toepassing gebracht mogen worden: vooreerst die van het lichaam, dan die van de gedachte, vervolgens die van de ziel, ten slotte die van de rasa (het geheimenis), mijn beste. Wanneer men die bereikt, is dat een teeken van Gods genade.
2. De vereering van het lichaam is het werk van beginnelingen. De reiniging geschiedt door water; de normale heeft vijf vaste tijden. Dit is zoo het gewone fundament.
3. Wat de beteekenis van saréngat betreft: men kan het ook „levenspraktijk” noemen, en het is vooreerst: standvastigheid; ten tweede: vlijt. Het heeft als beoogd resultaat, mijn kind, een verfrissching van het lichaam, opdat het in een beteren toestand kome.
4. Is het lichaam aldus verfrischt: spieren, huid, vleesch, been en merg, tot in het bloed, dan bewerkt dit een rust van het hart, die in ingekeerdheid de daar heerschende verwarring doet verdwijnen.

15: 𑜋𑜨𑜃𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫

IV 𑜋𑜨𑜃𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜋𑜨𑜃𑜫

- 1: 𑜋𑜨𑜃𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
- 2: 𑜋𑜨𑜃𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
- 3: 𑜋𑜨𑜃𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫

𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫

- 4: 𑜋𑜨𑜃𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫
 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫 𑜏𑜢𑜤𑜂𑜫

5. Zoo is tenminste *mijn* ondervinding. Doch daar streven en lot der schepselen voor elk verschillend is, is waarlijk het door ieder gevolgde levensgedrag niet gelijkgeaard.

6. Maar toch voel ik me gedrongen te spreken, daar dit voor een ouden man nog het eenige is, dat hem overblijft. Moge zoo een middel verschaft worden, de voortreffelijkheid te bereiken. Alwie ernstig streeft, zal deze genadegave, een vorstelijk pand, ontvangen.

7. Nu volge de vereering van het hart. Wanneer ze voorspoedig verloopt, zet ze zich ook in de levenspraktijk om, in de verheven levenspraktijk, zooals ze een vorst betaamt. Het is de duidelijke en vaststaande wetenschap, die den Behoeder tot voorwerp heeft.

8. De reiniging geschiedt zonder water, louter en alleen door het bedwingen van de verkeerde neigingen des harten. Men begint haar door: ordelijkheid, nauwgezetheid, voorzichtigheid, door standvastigheid, ijver en taaie volharding; (dit alles) een inleiding op helder inzicht,

9. op het ware schouwen, het bereiken van het levensdoel en den waren levensweg. Wanneer men zich zoo van deze zuivere levensinstelling een gewoonte heeft gemaakt, dan opent zich stralend de bijzondere wereld.

ဟူ၍ ခဏ်တိ ဟူ၍ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ဟူ၍ ခဏ်တိ
5: ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ

6: ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ

7: ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ

8: ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ

9: ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ
ဟူ၍ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ ခဏ်တိ

10. Wanneer men begonnen is, dit in toepassing te brengen door in al zijn handelingen de rust te betrachten, dan bereikt men de voltooiing door inwendige verstillings, verheldering en bezinning. Alle gevoel verdwijnt dan plotseling. Hier toont zich de rechtvaardige beschikking van den Alziende.

11. Het streven van den wil mislukt, als men zijn verlangens stelt op het allermooiste; een object van overweging bereikt men niet, als men het té intens wil smaken. Daarom, ziet goed toe en bezint u omtrent datgene, dat een mislukking kan brengen.

12. Nu worde er gesproken over de derde wijze van vereering, die waarlijk Hjang Soeksma tot voorwerp heeft. Dring erin door dag aan dag; streef ernaar, dat ge haar moogt vatten, deze vereering der ziel, mijn zoon.

13. Waarlijk, zij is veel belangrijker. Ze wordt genoemd het ideaal van godsdienstige levenspraktijk, de gedragswijze, die past bij het meer innerlijke. Haar reiniging heeft plaats door inzicht en bezinning en door een bevatten van de oerwereld. (?)

14. Men bereidt haar voor door te trachten de drie werelden bijeen te brengen en nauw samen te vatten, zoodat de macrocosmos ineenegerold wordt in den microcosmos. Heb een sterk vertrouwen, mijn zoon, dat deze wereld voor u zal zichtbaar worden.

10: (မြို့) ဘုရားရှင်၏အားဖြင့်
သဘာဝအရသာရှိသောအရာ
ကောင်းကင်၌ရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

မိမိ၏အားဖြင့်
ကောင်းကင်၌ရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

11: (မြို့) ကောင်းကင်၌ရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
ကောင်းကင်၌ရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

အားဖြင့်သောအရာ၏အားဖြင့်
(မြို့) သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

12: (မြို့) သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
အားဖြင့်သောအရာ၏အားဖြင့်
(မြို့) သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
အားဖြင့်သောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

13: (မြို့) သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
ကောင်းကင်၌ရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

14: (မြို့) သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သဘာဝအရသာရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
ကောင်းကင်၌ရှိသောအရာ၏အားဖြင့်
သိ၏။

20. Wanneer dit (al deze leeringen) u nog niet volkomen helder is, vermeet u dan niet, u op het bezit ervan te beroemen. Want wie zoo doen, belooopen den toorn, mijn beste. Dan pas heeft men het recht, ze tot de zijne te maken, wanneer ze reeds geheel duidelijk zijn.

21. En dát deze onderrichtingen duidelijk zijn, blijkt, wanneer alle onrust des harten verdwenen is en men zich met volledig vertrouwen overgeeft aan het voorbeschikte lot. Beschouw dit goed ; keer in uzelf zoo diep mogelijk, wanneer ge in staat wilt zijn, het te bevatten.

Motto : RESI TJIPTA NING.

20: (၁) ကလေးများကဲ့သို့
ဟာလဲ မိသားစုကိစ္စတွေဟာ ကျွန်ုပ်တို့
ဟာလဲ ကျွန်ုပ်တို့အတွက် အရေးကြီးတဲ့ အရာတွေပဲ ဖြစ်ကြတယ်။
ကလေးကဲ့သို့

ကလေးဟာ ကလေးပဲ ဖြစ်နေကြတယ်။
ကလေးများကဲ့သို့ မိသားစုတွေကဲ့သို့

21: (၁) မိသားစုကဲ့သို့ ဟာလဲ မိသားစုကဲ့သို့
မိသားစုကဲ့သို့ မိသားစုကဲ့သို့ မိသားစုကဲ့သို့
ဟာလဲ ကျွန်ုပ်တို့အတွက် အရေးကြီးတဲ့ အရာတွေပဲ ဖြစ်ကြတယ်။
ဟာလဲ ကျွန်ုပ်တို့အတွက် အရေးကြီးတဲ့ အရာတွေပဲ ဖြစ်ကြတယ်။
ဟာလဲ ကျွန်ုပ်တို့အတွက် အရေးကြီးတဲ့ အရာတွေပဲ ဖြစ်ကြတယ်။
(၁) * (၁) * (၁)

SOERABAJA IN DE XVII EEUW, VAN KONINKRIJK TOT REGENTSCHAP.

DOOR

Dr. H. J. de GRAAF.

Veel minder onderzocht dan de geschiedenis van het eigenlijke Mataram zijn de lotgevallen der kuststreek, de Pasisir van Java.

Dit is te betreuren. De afbrokkeling van het Mataramse rijk is uiteraard aan de buitenzijde, de Pasisir begonnen en een onderzoek naar de gebeurtenissen in dit gebied, voordat het in de handen der Compagnie overging, zou wellicht enig licht kunnen werpen op het verval van het ganse Javaanse rijk.

Het is ook verwonderlijk. Dank zij het eenvoudige feit, dat de Pasisir het gemakkelijkst voor Nederlandse ooggetuigen bereikbaar was, beschikken wij omtrent die streek over vrij veel Compagnies berichten, wier exact karakter hen in bijzondere gevallen boven de Javaanse traditie doet stellen. Weliswaar dragen de meeste dezer tijdingen een sterk commercieel karakter — de V.O.C., was nu eenmaal in de eerste plaats een handelslichaam — doch alles te samen genomen levert een nauwkeurige doorlezing van het materiaal toch nog vrij wat bruikbare stof.

Daarentegen is de officiële Mataramse historiografie over de Pasisir tamelijk sober en een even doorwerkte Pasisir-geschiedschrijving vult deze leemte niet aan.

Een der weinige uitzonderingen op deze regel is Soerabaja. Weliswaar vloeien daar de Nederlandse bronnen aanvankelijk nog wat traag, aangezien de belangstelling der Hollanders vooral op het rijst- en houtrijke Japara gevestigd was, waar zij ook sedert 1651 een factorij hadden, doch daar staat tegenover, dat deze stad en zijn regeerders in de 17de eeuw zulke bijzondere lotgevallen hebben gehad, dat zo min de

Midden-Javaanse traditie als het Bataviase Dagregister haar achteloos konden voorbijgaan.

Dit geeft ons vrijmoedigheid een schets te ontwerpen van de lotgevallen dier stad vanaf het jaar 1625, toen zij zich na een taaie verdediging aan Soeltan Agoeng overgaf, tot aan 1706, het ogenblik waarop een aanzienlijk Hollands-Javaans-Madoerees heirleger zich daar gereed maakte den rebel Soerapati in eigen huis, in Pasoeroean te bestoken.

Bij het begin van ons verhaal wonen wij de tragische ondergang bij van wat de Nederlanders een koninkrijk plachten te noemen en dat, gezien de macht, waarover het beschikte en het aanzien, dat het ver in de omtrek genoot, alleszins op die titel aanspraak mocht maken.

Aan het slot merken wij het verdwijnen der laatste sporen van de koninklijke macht op en de vestiging van een nieuw regentengeslacht, dat wij, naar zijn eerste twee vertegenwoordigers kortweg, de Djangrana's zullen noemen.

In zoverre is het nog geen definitief slot, omdat dit geslacht nog niet volkomen zijn houding bepaald heeft tegenover de omringende machten: Mataram, Madoera en de Compagnie. Het zal nog enige jaren duren voor na een regentenmoord en een burgeroorlog rust zal heersen aan de boorden van de Kali Mas, doch het voorhanden bronnenmateriaal laat voorlopig niet toe verder dan het jaar 1706 een nauwgezet onderzoek in te stellen.

Wij verdelen de stof in drieën:

- 1e. de schijnkoningen over Soerabaja, 1625—1659.
- 2e. het Interregnum, 1659—1680.
- 3e. de Djangrana's, 1680—1706.

De Schijnkoningen over Soerabaja 1625 — 1659.

De verovering van Soerabaja in 1625.

Over Soeltan Agoeng's verovering van de machtige handelsstad Soerabaja verhaalt de Babad Tanah Djawi (ed. Meinsma) het volgende.

De Soeltan beveelt Tg. Mangoenoneng Soerabaja aan te tasten met alle Montjanagarase regenten. Soerabaja wordt vervolgens omsingeld en *de toegangswegen afgesneden, waarlangs men voedsel verkrijgt*. Hierop onderwerpt zich Pg. Soerabaja en zendt zijn zoon, Rd. M. Pekik, om de tekenen van zijn onderwerping aan Tg. Mangoenoneng over te brengen. Deze stuurt daarop een bode, om den Soeltan op de hoogte te stellen en vertrekt zelf ook naar Mataram, in gezelschap van den Pg. Soerabaja, den Dipati Padjang en Ki Tambakbaja. De tocht gaat over Kediri naar Panaraga, waar men een bode van den Soeltan ontmoet. Deze brengt het bevel over, dat Ki Tg. Sapandjang boepati in Soerabaja moet worden en dat Pg. Soerabaja met zijn gezin zich buiten de stad moet vestigen, maar geen hof mag houden. De overige twee, Padjang en Tambakbaja, moeten naar Mataram opkomen. Sapandjang keert dan in gezelschap van den Pg. Soerabaja c.s. naar Soerabaja terug. (B. T. D. I. 236/7).

Dit Babadverhaal wordt gedeeltelijk bevestigd door de brief van den G. G. de Carpentier aan Heren XVII (d. J. VI, 97), waarin slechts staat: „Dees soomer (1625) heeft sich Sorabaya in handen van den Mataram opgegeven, sonder slach oft stoodt, alleen door *verloop van volck en hongersnoodt*, soo dat oock, nae wij verstaen, van 50 à 60 duizen sielen, . . . niet boven de duysent overgebleven waren”. Soerabaja is dus door een blokkade in handen van den Matarammer gevallen. Uiteraard horen wij over de personen in de Hollandse

gegevens niets. Zover ging de belangstelling nog niet, dat men zich in Batavia om diverse Javaanse groten druk maakte.

Bij Pg. Soerabaja als medegevangenen bevinden zich twee figuren, die de aandacht verdienen, n. l. Dipati Padjang en Ki Tambakbaja.

Eerstgenoemde is een oomzegger van Senapati, die tegen Agoeng is opgestaan en zich heeft verbonden met Pg. Soerabaja.

De andere is zelfs nog in nauwere relaties met Pg. Soerabaja getreden. Hij is mantri van Padjang en wordt door Pg. Soerabaja als schoonzoon aangenomen onder de naam van Dipati Sendjata.

De Sadjarah Dalem bevestigt dit volkomen en deelt ook de naam der bruid mede: Rd. Ajoe Adipati Tambakbaja uit Ampejan.

Van deze twee gevangenen gaat de eerste, spruit uit het Mataramse huis, rustig mee naar Mataram, maar de andere wordt onderweg op bevel des Soeltans gebonden en met stenen bezwaard in een kali bij Padjang gegooid.

Het geslacht van Soerabaja werd dus niet te hard behandeld. Hun leven werd gespaard. Zij mochten in de buurt van Soerabaja wonen, mits zij zich buiten alle politiek hielden, d.w.z. geen grote aanhang om zich heen verzamelden. Misschien is deze woonplaats buiten Soerabaja Kapoetran geweest, waar wij later hun afstammelingen stil zien wonen.

Daarentegen werd de schoonzoon Tambakbaja smadelijk gedood. Voorlopig leefde dus de Soerabajase familie in ongenade, tot de oude Pangeran Soerabaja stierf.

Pekik verhuist naar Mataram.

De Babad vervolgt (p. 242):

Pg. Soerabaja is overleden en nu maakt Soeltan Agoeng als zijn wens bekend, dat Rd. M. Pekik van Soerabaja naar Mataram zal verhuizen. Hij zendt boden naar Soerabaja om Pekik te halen, die dadelijk toestemt en zich gereed

maakt. Onderweg zal Ki Tg. Sapandjang hem beschermen en van voedsel voorzien. Sedert wordt hij *Pangeran* genoemd.

Hij komt dan in Boetoeh, een dessa ten Zuiden van Solo, waar een heilig graf is, dat door Pg. Pekik vereerd wordt met een bezoek. Bedoeld wordt waarschijnlijk dat van den laatsten soeltan van Padjang (aldaar). Hij slaapt er op het open veld. 's Nachts, tegen enen, hoort hij opeens een stem, die hem voorspelt, dat hij in Mataram een kleinzoon zal hebben, een groot Vorst, wiens Kraton in Wanakarta zal staan, ten Westen van Padjang.

Zijn naam zal luiden: Soenan Mangkoerat. Pekik schrikt er van, ontwaakt en deelt het aan den djoeroekoentji mede. Deze verheugt zich en dankt Allah. De reis wordt voortgezet. Hier hebben wij een profetie (ongetwijfeld na de vervulling er van opgesteld) van de stichting van de Kraton Kartasoera (vroeger Wanakarta) door Pg. Pekik's kleinzoon, Amangkoerat II 1680.

De Vorst overlegt ondertussen met zijn oom Poerbaja, hoe hij Pg. Pekik zal ontvangen: Poerbaja adviseert: als mindere, want Soerabaja is maar een *Pangeran* en Mataram Soeltan! Bovendien is hij naar Mataram ontboden. Aldus geschiedt.

Spoedig verschijnt Pekik en gaat met zijn familie pepe (als smekelingen) zitten bij de twee waringins. Hij wordt echter op de sitinggil ontboden, legt daar zijn kris af en brengt de kniekus, maakt de sembah, terwijl hij zijn leven en dood in handen van Agoeng stelt, omdat hij zo vaak misdreven heeft. Hij voelt zich n.l. schuldig, omdat hij niet dadelijk is komen hulde bewijzen, maar gewacht heeft, tot hij ontboden werd.

Agoeng hoort hem met genoegen aan en beziet hem met welgevallen. Hij begint daarna de door Allah gewilde eenheid van Soerabaja en Mataram uiteen te zetten. Ook Pekik zal mee opgaan in de reeks der Javaanse Vorsten, maar

dan langs de vrouwelijke lijn. De Soenan wil, dat hij gaat wonen in Mataram in de *Kadipaten*. Hij krijgt Soerabaja weer; zijn macht zal niet verminderd worden. Soerabaja en Mataram zijn gelijk. Men zou geneigd zijn de mededeling, dat Pg. Pekik het gezag over Soerabaja weer kreeg in twijfel te trekken, indien er niet aanwijzingen waren, dat inderdaad Pg. Pekik bij zijn dood in 1659 nog over vrij wat macht moet hebben beschikt: hoeveel te meer onder den hem gunstiger gezinden Agoeng. Er worden in 1659 „wel 60 van zijn principaelste bevelhebberen” omgebracht (behalve zijn familieleden). In Soerabaja bezit hij belangrijke goederen en ten minste een aanhang van groten ¹⁾. Wanneer hij in 1648 de Compagnie, die hem alleen in Soerabaja hulp kon bieden, met het omhulde plan van een oorlog tegen Tegalwangi aan boord komt, moet daartoe enige kans in die havenplaats bestaan, wat alleen bij een zekere autonomie denkbaar is. Inderdaad, Agoeng moet Pekik wel een vrij belangrijke zelfregering verleend hebben.

Trouwens, zonder deze is de hierna volgende veldtocht tegen Giri ook moeilijk te begrijpen.

Op gelijke wijze wordt ook Madoera behandeld. Nadat dit in 1624 voor Mataram had moeten bukken, waarbij Pg. Balega, broeder van den Vorst Rd. Prasena sneuvelde, werd laatstgenoemde door Soeltan Agoeng als zoon aangenomen en kreeg de naam Pg. (later Pan.) Tjakraningrat ¹⁾. Hij werd begraven in Imagiri ²⁾.

Niet lang daarna trouwt Pg. Pekik met de jongere zuster van Agoeng: Ratoe Pandhan Sari. Het is een buitengewoon gelukkig huwelijk. Tot zover de Babad voorlopig. In dit verhaal zijn verschillende trekken op te merken.

¹⁾ Een mantri van Pg. Pekik in Soerabaja wordt genoemd in B.T.D.I., 275: Ng. Mangoendjaja. Wij komen op hem terug.

²⁾ Dit wordt bevestigd door zijn kleinzoon Troendjaja, die hem Pg. Magirie noemt (d. J. VII, 92).

Blijkbaar voelt Agoeng zich thans zo zeker van Soerabaja, dat hij er Pg. Pekik meent te kunnen missen. Hij ontbiedt deze naar Mataram. Pekik voelt zich niet erg gerust, maar zijn vrees blijkt overbodig. Agoeng heeft het beste met hem voor. Daarop wijst zijn nieuwe woonplaats, dicht bij de Kraton (men zie de onuitgegeven kaart van Goens, op het Rijksarchief, no. 1256, waar het verblijf van den Pg. Soerabaja op staat aangegeven).

Een nog hechter band tussen Mataram en Soerabaja vormt het huwelijk van Pekik met de jongere zuster van Soeltan Agoeng. De Vorst is werkelijk allerbeminnelijkst, zingt de lof van Soerabaja's en Mataram's eenheid en gelijkheid, bezegeld door dit huwelijk. Formeel ondergaat Pekik's macht zeker geen vermindering, eerder een toeneming.

Ongetwijfeld is dit een gelukte poging van den bekwamen Agoeng om Pekik voor de Mataramse zaak te winnen. Dat deze poging werkelijk geslaagd mag heten, leert het vervolg der historie.

Een jaartal voor Pekik's huwelijk, evenals voor enkele volgende gebeurtenissen, trof ik aan in een Babad Mo mana of Mongmana, door Ir. J. L. Moens welwillend ter mijner beschikking gesteld. Het geschrift moet, blijkens de inleiding, omstreeks het midden der vorige eeuw samengesteld zijn door Pg. Aria Soerjanagara, luitenant-kolonel van de Staf, wiens letterkundige verdiensten zelfs door het Gouvernement gewaardeerd zouden zijn en aan wien een Gouden Ster van Verdienste is toegekend.

Het boek bevat een enigszins gewijde geschiedenis van Java met aan het slot een jaartallenlijst, zoals Raffles er ook een paar geeft.

Deze lijst heeft voor het huwelijk van Pg. Pekik het Javaanse jaar 1552, dat in A.D. 1630 begon. Vijf jaar na de val van Soerabaja (in 1625) lijkt een dergelijke verzoening niet onredelijk,

ook in verband met de volgende data. De door de strijd geslagen wonden hadden tijd gehad om te helen.

Dit Matarams-Soerabajase huwelijk vormt de inleiding tot een worsteling met den Priestervorst van Giri, wiens geheimzinnige heerschappij reeds menigmaal de opmerkzaamheid heeft getrokken.

Ook Cheribon werd in de koninklijke familie opgenomen. R. v. Goens deelt zeer positief mede, dat Amangkoerat I een dochter van den ouden Panembahan Cheribon tot moeder had. Soeltan Agoeng was dus voor 1620 met een dochter van Panembahan Ratoe gehuwd. ($\pm$ 1650). Merkwaardig is, dat de Sadjarah Dalem de afkomst dezer dame negeert en haar eenvoudig Rd. Ajoe Wetan, later: Koelon noemt (Sadjarah Dalem 134).

Karakter der Girische Heerschappij.

Welk karakter droeg het gezag van den Girischen Priestervorst?

De Panembahan van Giri heerste over een bepaald gebied, dat weliswaar de laatste tijd van zijn bewind sterk ingekrompen was (slechts vijf dorpen waren over gebleven), doch dat eertijds wel de havenstad Gresik zal omvat hebben, waaruit het geslacht was voortgekomen. Speelman schrijft in 1677: „Giery is een vrye heerschappye altoos gelaten en gebleven, sonder aan den Sousouhounan iets te contribueren als onderdanicheyt” (d. J. VII, 142). Schrieke spreekt dan ook van „den 80-jarigen *perdikan*-hoofd van het heilige Giri” (Tijdschrift Ind. T. L. Vk. LXV, 200). Toch was het niet daarop, dat zijn grootste vertrouwen rustte. Militaire kracht kon hij niet ontwikkelen. Zijn aanhangers waren geen soldaten, moest hij toegeven, konden het hoogstens worden (d. J. VII, 298).

Zijn macht bestond dan ook vooral in het geestelijk aanzien, dat hij tot aan de grenzen van de Archipel genoot. Bij

Schrieke (LXV, 137 - 140) vindt men een uitvoerig citaat uit het „Grondig verhaal van Amboyna 1621” over de betovering, welke hij op de Mohamedaanse Ambonezen uitoefende. Vorsten uit de Molukken waren bij hem ter scholing gegaan. Men beloofde de diens-ten, van hem en zijn dienaren ruimschoots met kruidnagelen, waarvoor men bij de Hollanders om een pas moest vragen. Deze diensten bestonden uit de zending van godsdienstleraren (die zich naast hun onderwijs ook wel met de handel onledig hielden) en het verstrekken van djimats („eenige brieven . . . met seeckere Javaensche mutskens, daer hij eenige heylicheyt . . . op schrijft” p. 139). Men zou daarom de volgende kringen van aanhangers kunnen onderscheiden:

- 1e. de talrijke familieden, die den Priestervorst tot op het laatste ogenblik trouw bleven (d. J. VII, 303).
- 2e. de Girische ingezetenen, op wie de heilige graven, de poesaka's en toverspreuken een overweldigende indruk maakten, op welke hij in geval van nood kon rekenen.
- 3e. een eindeloze schare van Midden-Java tot Ambon, die zijn gezag van verre ondersteunde.

Typerend is, dat de Soenan Amangkoerat II, die in zijn boezem het plan koesterde den gansen Panembahan met zijn geslacht naar de andere wereld te zenden, toch beweerde genegen te zijn „met hem te *consuleren*, hoe het best aanleggen zouden om met zijn broeder Poegar in broederlycke vrede en vrundschap te leven.” Toen de Panembahan trots weigerde zelfs naar Soerabaja te komen, vonden de Hollanders dit zo ongelofelijk brutaal, dat zij zich makkelijk tot een actie tegen Giri lieten verleiden (d. J. VII, 298).

De Soesoehoenan, zo heet het in een volgende boodschap, erkende hem als een *vader* en het kon hem „aan kennisse noch ervarentheijt om zyn hooght. ten

besten te raden niet ontbreecken” (d. J. VII, 299).

Hij is dus een soort vorstenadviseur, ja, als men het geval met Poeger goed beschouwt: een koningmaker.

Wij vinden hiervoor een zekere bevestiging in zijn laatste toespraak tot zijn gemeente, toen hij uitriep: „*uyt mijn geslagte zullen coningen van Mataram spruyten*”. Dit plan om een dynastie te stichten, waaraan hij zelf geen deel had (men merke op, dat hij niet zegt: Ik zal koning van Mataram worden!) kan niet een bedenksel van de laatste spannende dagen geweest zijn, maar hij heeft er natuurlijk reeds lang mee rondgelopen. Dat hij iemand uit zijn eigen familie pousseert, kunnen de veranderde omstandigheden in de hand gewerkt hebben. Troenadjaja, die waarschijnlijk zijn vorige kandidaat was, had de wapens neergelegd en was gekrist.

De gegevens uit Nederlandse bron, worden volkomen bevestigd door die der Javanen, welke wij, daar zij vrij laat zijn te boek gesteld, met grote omzichtigheid dienen te gebruiken.

Van een eigenlijk rijksgebied is bij de Soenans geen sprake. Wel vindt men stichtingen van moskeeën vermeld, maar geen veroveringen. Militaire expedities ontbreken. De Soenans overwinnen hun vijanden door wondertekenen, niet door heldendaden, hetzij dat uit het graf van Praboe Satmata duizenden bijen te voorschijn komen, die den indringer op de vlucht drijven, hetzij dat een in een kris veranderde kalam het werk voor den wonderman verricht. Als er gestreden wordt, beperkt men zich tot de verdediging. Ook het martelaarselement ontbreekt niet: Seh Grigis, die zich boven het graf van Satmata laat krissen. De geloofspropaganda overschrijdt zelfs de nationale grenzen: Soenan Dalem zou 40 Chinezen in zijn dienst gehad hebben; ¹⁾ Kawistoewa had een

¹⁾ Deze „Pradjoerit tjina kawan dasa” zijn ongetwijfeld een herinnering aan de vele tot de Islam be-

Chinees als aangenomen zoon, geheten Endraséna.

De koningmakerij zien wij duidelijk gedemonstreerd in verhalen omtrent bezoeken van den Soeltan van Padjang, Senapati en Soeltan Agoeng aan het heilige Giri.

In dit opzicht kloppen traditie en contemporaine berichten volkomen.

Giri's wondermacht

Wat vormde nu de kracht van de Priestervorsten?

Vooreerst hun afstamming van de drie grote Soesoehoenans: Satmata, Dalem en Prapèn, waarvan de eerste tevens de grootste was. Zijn graf was en is nog het middelpunt van verering. Jacob Couper noemt hem „haren dooden Godt”. Voorts de kris „Calamoengjang”, welke, gelijk Couper schrijft, de Javanen „superstitieuselyck . . . veel virtuyten toeschryven” (d. J. VII, 302). De Soenan Amangkoerat II noemt hem bijzonder in zijn brief aan de Hoge Regering (D. 2/6-80, p. 331). Volgens de tegen-

Noot; vervolg van pag. 203.

keerde Chinezen, die volgens Ma Huan in het eerste kwart der 15e eeuw de Javaanse kust bevolkten (N.J. Krom, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis*, 1e dr. p. 441). De Babad Tanah Djawi beschrijft ons het Girische heir, dat tegen Pekik streed als bestaande behalve uit Modins, Santri's, Ketib's en Penghoeloe's, ook uit 200 tot de Islam overgegane Chinezen (IX, 67/68, Uitg. Balai Poestaka).

Dr. Pigeaud meent, dat het aandeel der Chinezen aan de Pasisirbeschaving bijzonder groot moet geweest zijn en wees mij o. a. op het Chinees karakter der muren van Japara (vierkante vestingstorens even hoog als de stadswal, voorzien van kantelen). Het is ook opmerkelijk dat de Chinezen zelf hun komst in de Archipel in de 15e eeuw dateren en in verband brengen met de komst van een zekeren Sampo toa lang, dien zij gelijk stellen met den eunuch Tsjeng-ho, welke in opdracht van keizer Yoeng Lo (1405-24) der Ming-dynastie grote tochten ondernam, o. a. naar de Archipel. Het is de enige maal, dat een Chinese dynastie, zij het tijdelijk, belangstelling koesterde voor de zee. Het is begrijpelijk, dat de Chinezen hun emigratie, overigens nooit bijzonder officieel gewaardeerd, daar de landverhuizers door het verlaten der voorouderlijke graven in Hao, kinderlijke piëteit, te kort schoten, vast knopen aan de enige maal, dat een Chinees monarch voor expansie over zee voelde. Een direct verband tussen de Chinese kolonisatie en de vermaarde reizen van Tsjeng-ho is in de van die reizen bewaard gebleven verslagen, niet te vinden. De *Riwayat Semarang* van Liem Thian Joelaat de Chinese geschiedenis dier stad met het jaar 1416 beginnen.

woordig lopende overlevering zou deze wonderkris ontstaan zijn uit een schrijfen of kalam, welke de Soenan Giri naar de binnendringende lieden van Madjapahit zou geworpen hebben, waarop deze kalam van zelf in een kris zou zijn veranderd en aan het steken zijn gegaan, zodat de aanvallers moesten afdeinzen.

Couper verhaalt daarentegen, dat bedoelde kris een „conincklyck geweer” uit Madjapahit zou afkomstig zijn, waaruit hij door den Soeltan van Demak (Rd. Patah?) geroofd zou zijn. Dat klinkt wel iets geloofwaardiger dan de historie van de rondwervelende kalam. Mogelijk berust deze legende op een onjuiste volksetymologie. Ook Raffles vermeldt de Madjapahitse herkomst van de kris (Hist. of Java, 2d. Ed. II, 119, 135, 137, 142/3).

Zeer belangrijk lijkt mij ook Coupers mededeling, dat aan deze kris werd toegekend een „seer quaaide ondeught van *hoovaardye*”. Deze bestond dan hierin, dat, terwijl de „Gieryse paepen voor desen zeer arm en nedrigh leefden”, zodra zij Kalamoengjang kregen „haar heylige nederigheyt in hooghmoe-dige regeersugtige wereltse gedagten” veranderde. Dit betekent, afgescheiden van de morele waardering, een belangrijke verhoging van prestige, door de kris veroorzaakt.

Wat nog geen enkele Vorst vóór hem gewaagd had, deed Amangkoerat II: hij nam de kris in beslag. De wijze, waarop dit geschiedde, wijst duidelijk het grote belang van het heilige wapen aan. Na de bezetting van het heilige graf, liet de Soenan den Panembahan c.s. gevangen nemen, „voor all zorg dragende om zeeckere Cris, Calamoengjang gent. in handen te crygen”. Daarna liet hij hem „ten spoedigsten” naar Soerabaja, zijn hoofdkwartier, overbrengen (d. J. VII, 302/3).

Kalamoenjang schijnt inderdaad de kern en ruggegraat van Giri's tovermacht

geweest te zijn, want na de bemachtiging van het toverwapen kunnen alle leden van het priester geslacht gedood worden. Giri's kracht was gebroken.

Vermoedelijk waren er nog meer toverkrachtige krissen. Thans zijn nog bekend Kjahi Soera-angoen-angoen en Mahesa Soendari. Eerstgenoemde wordt reeds in 1698 vermeld, toen hij door Rd. Mangoenkoesoema gebezigd werd in een strijd tegen Balambangan (Rapporten v/d Commissie in N.I. voor Oudheidk. Onderzoek 1907. p. 254). Daar hij in 1698 het vermelden waard was, zal hij toen wel reeds een respectabele ouderdom bezeten hebben en bestond dus ook wel in de tijd der Priestervorsten. Evenzo zijn metgezel. Trouwens, beide worden in de overlevering te zamen genoemd en zouden tegelijk vervaardigd zijn uit een ijzeren staf (tjis) door Soenan Prapèn. Deze staf zou reeds diensten hebben bewezen aan Soenan Praboe Satmata, toen hij op pelgrimsreis naar Malakka, met deze tjis tijdens een storm de kokende golven spleet. Onwillekeurig herinnert deze staf aan de ijzeren pelgrimsstaven van Boeddhistische monniken in China, die soms een respectabel gewicht hadden.

Vinden wij deze ijzeren staf soms terug bij Valentijn, waar hij ons verhaalt van een „toover-ijzer en toover-ringen”, die de Panembahan altijd bij zich droeg? (Val. III, 382).

Natuurlijk stond iemand, die over dergelijke hulpmiddelen beschikte, in verbinding met hogere machten.

Couper schildert ons den 80-jarigen grijsaard, hoe hij „zyn heele geslagte, die, vermits zyne hooge jaren, vry veel waren,” met alle Giriërs had laten samenkomen, „als wanneer een groot becken vol benjuin (benzoë-hars) in de brandt stack, zeggende, na eenig preutelens binnens monts: „Ick heb de coninck der dZyms (=djins, geesten) in den roock gesproocken, die me belooft heeft, datter op yder van myn zoons

duysent geesten zullen passen . . . tgene die luyden voor zoo onfeylbare propheetie aannamen, als off het een engel uytgesproken hadt” (d. J. VII, 299/300).

Hij maakte zijn aanhangers dus onkwetsbaar en zij vochten dan ook met onversaagde moed, tot op het ogenblik, dat hun onkwetsbaarheid slechts schijn bleek en zelfs de grijze Panembahan zwaar gewond ineenzeeg (d. J. VII, 301/2). Doch voordien hadden zij een blind vertrouwen in hem gehad, daar, gelijk de Hollanders hem ons schilderen, die „slimme Machometaanse paap . . . zyn vercierde boeveryen voor oraculen by alle grooten (wist) te doen estimeren. (D. 29/9-76, p. 236/7). Hij was „voor een afgodt geëert”.

De Mohammedaanse Ambonezen hielden den Girischen Panembahan, „voor haren afgodt”. Zij hielden „uyt der maten veel van desen paus, ja, beelden haer in, dat hij de doode menschen levendich can maecken”. (Schrieke, Prolegomena. Tijdschr. Ind. T. L. Vk. LXV, pag. 139/40).

Dit over de wijdverbreide invloed van den Panembahan Giri.

Kadjoran en Giri.

Wanneer wij Panembahan Giri met Kadjoran vergelijken, treft ons de sterke overeenkomst. Reeds de oude Hollanders viel hun gelijkenis op en zij noemden Rd. Kadjoran Pan. Giri's „confrater”.

Ook in Kadjoran zetelt een bejaard wonderman bij heilige graven; ook deze omringt een talrijk, verknocht geslacht. Ook Kadjoran is waarschijnlijk een apart gebied geweest („surrounded”, zegt Raffles, zie noot), met een oude heilige grafstede, dat den Soenan geen schatting verschuldigd was. Ook zijn invloed strekt zich over een enorm gebied uit en blijft nog jaren na zijn dood merkbaar.

Beiden genieten een afgodische verering; terwijl landgenoten huiveren hen

aan te tasten, maken zij omgekeerd anderen onkwetsbaar.

Geen hunner begeert echter de heerschappij, maar zij wijzen die anderen toe. Beiden doen voorspellingen, die een politiek karakter dragen en in de berichten soms bijna gelijk luiden. Men oordele:

Pan. Giri had „gespargeert . . . datter in 't Mattaramse ryck in corten een groote *veranderinge* soude voorvallen” (D. 29/9-76, p. 236).

Rd. Kadjoran had „al langs voorsegt, datter een *ander* Conincq in de Mataram regeeren most” (D. 28/7-77, p. 239).

Beiden koesteren politieke aspiraties, maar niet voor zichzelf. Het zijn geen kroonpretendenten, maar koningmakers.

Deze eigenschap viel ook de Nederlanders op en zij uitten hun bevreemding en achterdocht in beide gevallen.

Panembahan Giri „tot nu toe door de Javanen voor een grooten *heyiligen* geagt . . . en staande de rebellye van Troenadjaja en andere *syn rol en personagie al vry lang en breet onder den schyn van heylige heerschappye gespeelt* en niet veel goets voor 't gemeene beste en voor de Compagnie gebrouwen hebbende” (D. 30/5-80, p. 306). ¹⁾

Rd. Kadjoran heeft zich naar het gebergte terug getrokken „*in schyn om aldaar een gerust geestelyk leven te lyden*”, doch men vermoedde dat heel Midden-

Java naar zijn pijpen danste (d. J. VII, 198).

De combinatie van ascese en imperialisme leek hun een duivelse list.

Beiden zijn of worden sterk anti-Hollands of anti-Christelijk. Ook nu weer een sterke overeenkomst in de omschrijving daarvan door de Nederlanders: Panembahan Giri had „in de Mataram . . . laten verluyden, dat de Mattaramsche regeringe, zoo lang de *Hollanders* daer waren, *ongeluckigh* souw zijn (D. 29/9-80, p. 236).

Raden Kadjoran beweerde, „dat God en hunnen propheet het Javaanse land *nooyt weder zeegenen* zal, zoo lang de *Caffers* of ongeloofigen . . . daarin gedooft komen te worden” (d. J. VII, 199).

Natuurlijk zijn er ook enige verschillen, doch deze acht ik van secundaire aard. Kadjoran, in het hart van Java zetelende, is nauw met het Mattaramse Vorstenhuis verwant. Bij Giri, die in de Pasisir woont, blijkt daar nagenoeg niets van.

Daarentegen is diens invloed meer internationaal, interinsulair, terwijl Kadjoran slechts in het Javaanse taalgebied vereerd wordt. Toch stamt hij bij slot van rekening ook uit een Pasisirgeslacht, waarvan hij zich zeer goed bewust was.

Kadjoran en Giri vertonen echter zoveel overeenkomsten, dat zij ongetwijfeld als verwante verschijningen dienen beschouwd te worden. ²⁾

¹⁾ Valentijn (III, 381) beweert, dat Panembahan Giri, na den Pg. Soerabaja in de val te hebben gelokt, zich „(om de wereld te blindhokken) tot het *geestelyk* leven” begeven had.

Beiden worden verondersteld over de bezetting van de Sitinggil enige medezeggenschap te hebben: Kadjoran gebiedt Poeger, naar de Mataram terug te keren om zijn vader Tegalwangi op te volgen (d. J. VII, 153) Poeger komt wel niet, doch noemt hem *syn vader* Radeen Cadjoran.”

Amangkoerat II wil den Panembahan raadplegen, „hoe het best aanleggen zouden om met zijn broeder Poegar in broederlijke vrede . . . te leven” (d. J. VII, 298). Het verzoekt hem „over de zaken van zijn hooght. zijn sentiment te geven, alsoo den Sousouhounan hem als een *vader* erkende” (d. J. VII, 299).

Merkwaardig, dat de twee strijdende broeders beiden zowel Kadjoran als Giri de eretitel van *vader* gunnen.

²⁾ Ter aanvulling van mijn artikel: Het Kadjoranvraagstuk, diene nog het volgende, dat ik bij Raffles (History of Java, 2d. Ed. vol. II) vond. Het eerst spreekt de grote

Luitenant Generaal over Rd. Kadjoran als over een „Sheik Kajuran, a crafty Arab chief of Madúra”, die met Troenadjaja Galengsong e.a. een verbond sluit. Blijkbaar wordt de krijgsraad van Maart 1677 bedoeld (p. 178).

Daarna bevestigt Raffles (p. 223), op grond van Javaanse bronnen, het verhaal, dat wij in de Babad Alit vonden (Djawa XX, 282/3) Pg. Poeger, later Pakoeboewana I, zou zelfs een *zoon* zijn van „Pangéran Kajuran” schoonvader van Troenadjaja, die zich later in de „southern hills” vestigde en daar de naam van Panambahan Ráma aannam. Bijna gelijktijdig met dezen zoon van Kadjoran, schonk ook de Ratoe Mangkoerat het leven aan een misvormd en onvolgroeid kind, dat de Soenan naar Kadjoran zond, daar deze de naam had „to deal in witchcraft”. Kadjoran doodde het ongelukkige worm en zond er zijn eigen kind voor in de plaats. De moeder van dit kind was een dochter van Pg. Poerbaja (II), jongeren broeder van Sceltan Agoeng, zodat Poeger van moederszijde toch van vorstelijken bloede was.

„But,” say the Javan writers, „as the present princes of Java are descendants from Pakubuana, this

Soenan Kalidjaga van Kadilangoe.

Het type van Kadjoran en Giri vinden wij terug in de enigszins nevelachtige gestalte van Soenan Kalidjaga, een der 9 wali's, die in nauw verband met het Mataramse huis staat. Dr. Pigeaud, die mij op zijn figuur opmerkzaam maakte, meent, dat wij hier met een historische figuur te maken hebben (Javaanse Volksvertoningen, 366). Toch heeft zijn gestalte reusachtige afmetingen aangenomen, waarvan evenwel verschillende karaktertrekken ook bij Giri-Kadjoran voorkomen. Hij beschikt over een gewijde poesaka, nl. een koelambi, vervaardigd uit het bidkleed en de slendang van den Profeet, die in de moskee van Demak, juist toen de wali's er aan het dikirren waren, uit de lucht kwamen vallen. Op raad van Soenan Bonang werden zij nog eens omhoog geworpen en kwamen toen in de schoot van Kalidjaga terecht.

Hij heeft een vaste woonplaats Kadilangoe bij Demak, waar later een geslacht van pangerans van Kadilangoe verbleef.

Noot; vervolg van pag. 206

story is not talked of in public; although in private societies there are many who put faith in it." Dit laatste ondersteunt mijn veronderstelling, dat dit verhaal een later ontstane overlevering uit de kring van geestverwanten of nakomelingen van Kadjoran zou zijn. Raffles' laatste vermelding van Kadjoran is op p. 257 in zijn Chronological Table of Events onder het jaar 1441: „Kadjoran surrounded". Waarschijnlijk wil dit zeggen, dat in A.D. 1519 de plaats Kadjoran met een muur werd omringd.

¹⁾ Er bestaat een streven om ook aan Cheribon, met name aan den stok-ouden Panembahan Ratoe, een dgl. rol toe te kennen.

Bij v. Goens (358) wordt hij uitgenodigd om een vergadering bij te wonen, in Mataram, waarop hij „hoewel ongaerne, uijt vreesse gecompareerd is". Hierna wordt aan Agoeng de titel van Soesoehoenan Ingalaga Mataram toegekend: door een zekeren Radin Aria Wiera Nata Pada, hij zelf wordt dan Panembahan Cheribon. v. Goens stelt het verhaal na de verovering van Soerabaja (1625), wat enigszins moeilijk is te rijmen met het voorkomen van den Soesoehoenanstitel reeds in 1624. in 1636 reisde de grijze Panembahan nogmaals naar Mataram en werd daar zeer goed ontvangen (D. 1636).

Een andere voorstelling geeft Valentijn van deze historie, blijkbaar uit Cheribonse bron (III, 356). Na

Ki Pamanahan en Soeltan Padjang e.a. zijn zijn leerlingen. Wanneer deze twee twist krijgen over het aan den eerste beloofde Mataram, komt Soenan Kalidjaga tussen beiden, ten gunste van Ki Pamanahan.

Zonder zich te laten aandienen treedt hij de Padjangse Kraton binnen, spreekt den Soeltan in het laag-Javaans aan en noemt het tholé. De houding van Ki Pamanahan en den Soeltan is daarmede volstrekt in overeenstemming.

Soenan Kalidjaga ontmoet Senapati na zijn onderhoud met de Rara Kidoel. Ongevraagd geeft hij hem het advies zijn Kraton te ommuren, en wijdt de grond door haar met water uit een klapperdop te begieten.

Op raad van Mandaraka gaat Senapati de heilige koelambi vragen, die zijn nakomelingen de regelmatige opvolging over Java zal verzekeren, en krijgt hem ook. Afgezien van de vraag, of deze feiten wel historisch juist zijn, kan het moeilijk ontkend worden, dat zowel Giri als Kadjoran gemeend hebben, in Kalidjaga's voetstappen te moeten treden. ¹⁾

de verovering van de meeste, bij name genoemde gewesten van Java, zou Agoeng door zijn schoonvader Panembahan Ratoe, waarmede hij in grote vriendschap leefde, verzocht zijn den koning van Bantam te beoorlogeren. Nadat dit zonder veel succes geschied was, ontbood Agoeng den Cheribonner naar de hofstad, waar hij hem „zeer plegtig en met veel heerlijkheid van de poort Tadie" (hij kwam dus overzee), afhaalde, „even gelijk hij gewoon was de grootste koningen in te halen, ontziende zich niet, om een halve dagreis van zijn hof dien vorst tegemoet te gaan, alleen maar om de achting, die hij voor hem had, te toonen." Na drie dagen had Panembahan Ratoe van den Soenan alle zeestranden ekregen van Cheribon af tot Semarang toe. De dankbare Panembahan verzocht nu den Keizer zijn volkeren op de aloen-aloen te vergaderen en had toen gesproken: „Door den wille des Allerhoogsten Gods geve ik heden aan den Soesoehoenan Ingalaga... den naam van Sulthan Abdoel Kahar Ibn Mataram". Daar de sultanstitel door Agoeng in 1641 erlangd werd, maar niet van Cheribon doch rechtstreeks door een gezantschap naar Mekka, terwijl toen waarschijnlijk Pan. Ratoe ook niet in Mataram geweest is, moet dit verhaal, dat wel in een zeker verband met het eerste staat, dienen om de grootheid van Cheribon nog te verhogen. Nog fraaier wordt de geschiedenis in Dagregister 1 Oct. 1684 (aangehaald in Priangan III. par. 64), waarin de sultanstitel reeds aan Senapati zou zijn toegekend, alwaer door Pan. Ratoe.

De Cheribonse Babad (uitg. Rinkes) weet, merk-

Verhouding tussen Giri en Soerabaja.

Niettegenstaande de hoge geestelijke houding, die de Priestervorst placht aan te nemen, kunnen wij toch niet aannemen, dat al het aardse gewemel hem volstrekt niet raakte. De pausen te Rome, waarmede de Nederlanders den Girischen heilige gaarne vergeleken, hebben toch ook wel zeer wereldse politiek gevoerd, niettegenstaande hun hoge geestelijke aspiraties. En zo hoeven wij ons niet te verbazen over de geschillen tussen den geestelijken Giriër en den wereldlijken Soerabajaan.

Hoe was de verhouding tussen Giri en Soerabaja eertijds geweest? De heerschappij van Soerabaja droeg een gans ander karakter dan die van Giri. Was laatstgenoemde ook geestelijk van aard, de eerste was van het gewone wereldse soort. Zij strekte zich uit over een groot deel van de Oosthoek, tot Balambangan toe, ja zelfs tot in West-Borneo (Landak) zou zij gereikt hebben. Zij was ook niet heel oud, ook niet zo eerwaardig. Ofschoon er bij Soerabaja het heilige graf van Soenan Ngampel ligt, gaat de stamboom der Soerabajase Vorsten in Sadjarah Dalem niet verder terug dan tot den vader van Pg. Pekik. De handelsbeweging schijnt de politieke suprematie maar traag gevolgd te hebben, want als de Hollanders in die streken een factorij willen stichten, kiezen zij hiervoor nog Gresik, en niet Soerabaja. Toch stond deze haven toen al onder Soerabajaas gezag. Onder Senapati's regering is Soerabaja waarschijnlijk omhoog geklom-

Noot; vervolg van pag. 207

waardigerwijze van deze bijzondere rol van Cheribon niets, evenmin als de Mataramse.

De kern van het verhaal vormen de door den Cheribonner aan Mataram gebrachte bezoeken en de vriendelijke behandeling daar ondervonden, die door de overlevering aan de garnalenrivier tot iets geweldigs is opgeblazen. Het verhaal bij v. Goens, in Mataram opgevangen, ziet er vrij sober uit en lijkt geloofwaardig. Wij moeten dus Cheribon als koningmaker uitschakelen.

Cheribon gaf geen titel, doch kreeg er een, nl. die van Panembahan.

men en vormde het middelpunt van een anti-Mataramse alliantie. Toen heeft de Priestervorst wellicht zijn wereldlijk gezag over Gresik verloren, wat hem des te meer moest grieven, omdat van hieruit zijn voorvader, de grote Soenan Praboe Satmata zijn zetel op de Giriberg had gevestigd.

Dit verlies vermocht zijn geestelijk aanzien niet te breken, zelfs niet in Soerabaja, maar tussen de oude geestelijke heerschappij van Giri en de nieuwe Soerabajase moest een verkoeling ontstaan. Een toetssteen daarvoor vinden wij in beider verhouding tegenover de Compagnie. Coen deelt mede, dat Giri de Bandanezen steunde. (Bescheiden II 65). Elders wordt vermeld, dat de Mohamedaanse Ambonezen hem als het ware op de handen droegen. Ook in tegenovergestelde richting zal zijn geestelijke macht wel groot geweest zijn. Deze dateerde niet van vandaag of gisteren. Reeds op het einde der 15de eeuw werd zijn madrasah bezocht door Vorsten uit de Grote Oost, die op de berg van Giri de Islam wilden leren kennen (Val. II 291).

Deze gezindheid bereidde den Priestervorst niet voor tot een vriend der Europeanen. De weinige malen, dat hij met hen in aanraking kwam, toonde hij zich in de regel weinig toeschietelijk. De eerste keer scheen al heel weinig goeds te beloven. Eind 1615 waren een tweetal posthouders uit Gresik door „die van de Goenong Boekit” vermoord, terwijl de overige Hollanders „noch dagelicx met vier ende sweert mede gedreycht” werden (Coen, Bescheiden II, 65).

Soerabaja daarentegen was van den aanvang af veel tegemoetkomender, gelijk trouwens tegenover alle vreemdelingen. Volgens Coen waren „d'onsen van voorsz. coninck (d.w.z. die van Soerabaja) . . . meer gefavoriseert geweest, dan van eenige in geheel Indien”.

Bovendien deed het steeds dreigender wordende Mataramse gevaar omzien

naar een krachtige bondgenoot en dit scheen de Compagnie te kunnen worden. Vandaar een groeiende vriendschap tussen Soerabaja en Batavia, die men aan de Kali Mas niet makkelijk vergeten zou.

De moord op de twee Nederlanders wekte bij den Soerabajasen koning verontwaardiging, welke Coen weliswaar niet zo ernstig opvatte, maar dat was zo zijn gewoonte om de Inheemsen niet te veel te vertrouwen.

Daarentegen vermocht de koning niets tegen den Priestervorst. „Wie sal den paus in den ban doen?” heette het. Het heilige Giri was onaan-tastbaar. Vermoedelijk hangt met dit verschil in politiek ook een onderscheid in levensbeschouwing samen. Het zal wel niet toevallig zijn, dat men den Pg. Pekik, zoon van den laatsten Soerabajasen koning het auteurschap van de Damar Woelan en enige soeloeks in de schoenen schuift. Dit is niet bij uitstek orthodox Mohamedaanse literatuur. Pekik zullen wij ons te denken hebben als een overbrenger der oude, ietwat geïslamiseerde Oost-Javaanse Hindoe-cultuur naar het nog boerse Mataram. Giri was ongetwijfeld strenger Mohamedaan; vandaar ook een verschil in politiek tegenover de kafirs.

Tegen de achtergrond der rivaliteit van Giri en Soerabaja zal men ook de verhalen kunnen zien, die de Babad doet over Senapati's bemoeienis met de Oosthoek. (I, 181 vlg).

Eerst schrijft Senapati hem, een vroeger gedane voorspeling omtrent de grootheid van het Mataramse Huis waar te maken. De Giriër laat dan Senapati bevelen naar de Oosthoek op te rukken. Het is de wil Gods, dat er een nieuwe tijd komt. De heer wordt dienaar en de dienaar wordt heer.

Het Girische orakel speelt dus Senapati tegen Soerabaja uit. De Soerabajaan is echter niet verlegen en roept een groot verbond van boepati's bijeen, wier leger-

macht zich in Djapan opstelt. De twee legers staan gereed om elkaar aan te vallen, wanneer er een bode uit Giri verschijnt met een brief. De oorlog is verboden en de twee kampioenen moeten een keuze doen tussen doos en inhoud. Soerabaja kiest de inhoud, voor Mataram blijft de doos over. Nadat men uiteen gegaan is, verklaart Soenan Giri de keuze ten gunste van Senapati. Wie het land, de doos heeft, bezit ook de bewoners, de inhoud.

Voorlopig is dus de beslissing nog uitgesteld.

De kwestie wordt weer acuut onder Soeltan Agoeng, wanneer Soerabaja, de aanvallen van Mataram moede, opnieuw een coalitie vormt en dan den Pandhita van Giri om toestemming vraagt, Mataram te verwoesten. Deze weigert, maar de verbondenen storen zich hier niet aan.

Ongetwijfeld heeft men zich van de (minstens) geestelijke bijstand van Giri trachten te verzekeren, zonder resultaat evenwel. Dit hield zich afzijdig en zag onbewogen Soerabaja's val aan. Wij menen den groten heilige van de berg Giri geen al te groot onrecht aan te doen door bij hem, naast zijn goddelijke ingevingen, ook nog wat wereldse wijsheid en begeerten te veronderstellen.

Wij zullen hierna zien, hoe meesterlijk Soeltan Agoeng de antipathie tussen Giri en Soerabaja heeft weten te gebruiken om eerstgenoemde grootmacht te vernederen.

Pekik tuchtigt Giri. 1635 ?

De Babad vervolgt:

Na een lange tijd laat de Vorst Kdj. Ratoe Pandhan Sari ontbieden. Zij vraagt, wat hem scheelt. Agoeng antwoordt, dat slechts één Pandhita hem geen hulde bewijst, n.l. die van Giri. Het beste zou zijn, als zijn schoonbroeder Giri verwoestte, want zij zijn van een priesterlijke stam.

Pekik belooft Giri ten onder te brengen en neemt met zijn vrouw afscheid. De Pandhita van Giri bemoedigt de zijnen. Hij heeft een aangenomen zoon, een Chinees Endrasena en zoo man. De Soerabajanen worden eerst verslagen en trekken terug. Ratoe Pandhan Sari, dit ziende steekt de vluchtelingen een hart onder de riem, door het uitdelen van geschenken. Het resultaat blijft ook niet uit. Die van Giri vluchten en de Pandhita wordt gevangen genomen, smeekt zelfs om zijn leven. Het Soerabajase leger eist zijn dood, maar Pekik voorspelt, dat pas zijn kleinzoon Giri verwoesten en hem, die dan Pandhita zal wezen, doden zal. De buit staat Agoeng aan zijn schoonbroeder af. De Pandhita krijgt vergiffenis. Dit verhaal komt in nog fraaier vorm bij Hageman voor (Indisch Archief, 2e Jaarg. dl. IV, p. 154) „De historie meldt, dat deze prinses (n.l. Pekik's vrouw Wandan-Sari) in het gewaad eens mans verkleed, opnieuw de vluchtende Mataramsche benden verzamelde en tegen Giri aanvoerde, met dat gelukkig gevolg, dat de priester vorst in zijn verblijf overrompeld en gevangen genomen werd (Crawfurd, III, 335, 499, R. v. E. I, I. Kron. 477). Hij (Panemb. Kawisgoewo of Mas Wetan) werd vervolgens naar Mataram vervoerd”.

De Babad Mo(ng)mana geeft voor de oorlog met Giri het Javaanse jaar 1557 op, dat 17 Juni 1635 begon en op 5 Juni 1636 eindigde. In dit verband is het Compagnies bericht merkwaardig van een tocht van de „koning van Soerabaja” naar de Mataram, dat wij vinden in Dagregister 14 en 16 Juni 1636. Op de eerste datum wordt gemeld: „Item compt van Grisse een balouw (=vaartuig) rapporterende, hoe den coninck van Surbajja op zijn vertreck stont om naer den Mataram te verrijzen”, wat bevestiging vindt in de aantekening van twee dagen later: „Noch arriveren ten selven dagen twee

vaertuijgen van Grisse met . . . welke rapporteren, dat den coninck van Surbajja twee dagen nae haer affseijlen met hondert stux tingans over Samarangh naer de stadt Mattaram soude vertrecken”. Dit is een zeer gebruikelijke route in plaats van de bezwaarlijke landtocht. Daar wij voor de reis van Gresik naar Batavia gerust enige dagen mogen nemen, valt dus het voorgenomen vertrek net nog in het Javaanse jaar 1557. Waarschijnlijk is deze reis over zee van den Soerabajasen koning niets anders dan de terugkeer van Pg. Pekik na zijn overwinning (of liever die zijner vrouw) op Giri.

Opmerkelijk is de bijzondere rol van Ratoe Pandhan Sari in deze veldtocht. Een Javaanse Kenau! Tegenover haar initiatief valt de lijdzaamheid van Pekik op. Was hij meer een man van denken dan van doen? Een cultuurmens tegenover de krachtfiguren uit het Mataramse binnenland, onder wie zelfs de vrouw door bijzondere energie uitblonk?

De Girische veldtocht mag men gerust als een belangrijk politiek succes van Agoeng beschouwen. Zijn vroegere tegenstander Pekik bestreed nu te zijnen bate zijn anderen vijand, den Vorst van Giri. De smeulende tegenstelling tussen Giri en Soerabaja werd ten voordele van Mataram benut. Hoe was na deze bestraffing van Giri de positie van deze kerkelijke staat? De Babad Meinsma verhaalt (I, 248), dat den Pandhita al zijn zonden door Agoeng vergeven werden, wat op zijn minst moet betekenen, dat er weer een dragelijke verhouding tussen Mataram en Giri ontstond; vrij zeker mocht de priester vorst weer naar zijn berg terugkeren, want in Mataram zou hij geweest zijn als een vis op het droge, buiten zijn element, de heilige sfeer van Giri.

De schatten uit Giri meegebracht, wilde Agoeng niet houden, doch hij schonk ze alle aan Pekik. De Babad Tanah Djawi (uitg. Balai Poestaka), voegt

hier nog aan toe, dat deze ook alles wat op de berg van Giri was, kreeg. (IX, 76). Werd hieronder een soort opperheerschappij van Soerabaja over Giri verstaan? In ieder geval had Agoeng's gezag de schaal van Soerabaja doen doorslaan ten nadele van den Panembahan van Giri.

Ter nadere identificatie van dezen Pandhita diene nog het volgende.

De laatste priestervorsten.

Voor de namen der priestervorsten bezitten wij twee bronnen.

Ten eerste een opstel: J. A. B. Wiselius, Historisch onderzoek naar de geestelijke en wereldlijke Suprematie van Grisse op Midden- en Oost-Java gedurende de 16e en 17 eeuw (Tijdschr. voor Ind. T. L. & Vk. XXIII, 458-509).

Dit artikel gaat in hoofdzaak terug op een Javaans handschrift, dat de schrijver zelfs niet bij name noemt, doch dat de geschiedenis der Girische priestervorsten moet bevat hebben. Hij geeft wel een groot aantal blijkbaar authentieke tjandra sengkala's.

Dan is er een *Serat Babad Gresik* (handschrift), een jonge proza-Babad, die echter ook grootendeels over Giri handelt en zo groote overeenkomst met het bovengenoemde opstel vertoont (in jaartallen en persoonsnamen), dat het niet te gewaagd is te veronderstellen, dat beide teruggaan op een gemeenschappelijke bron, die dan wel het door Wiselius gebruikte handschrift zal moeten wezen, vermoedelijk een berijmde babad, die tot dusverre onvindbaar bleek.

Het ligt niet in onze bedoeling de ganse stof dezer geschriften thans onder de ogen te nemen, doch wij zullen ons beperken tot de drie priestervorsten, die den ook in de Babad Tanah Djawi bij name vermelden Soenan Prapèn opvolgden. Dezen waren: Panembahan Kawistoewa, Panembahan Agoeng en Panembahan Maswitana (opgevolgd

door een gelijknamigen Pangeran). Dit drietal komt zowel bij Wiselius als in de Gresikse proza-babad voor. De aanwezigheid van een Pangeran naast een gelijknamigen Panembahan is vrij zeker te verklaren uit een titelverlaging. De ene partij wenste de oude waardigheid te handhaven, de andere legde zich bij de capitis diminutio neer. De Pangeran en de Panembahan Maswitana zijn dus wel één figuur.

Het is uiterst lastig deze lijst ook uit andere bronnen te controleren, daar wanneer de Girische priestervorst ter sprake komt, men hem in de regel slechts bij een titel aanduidt: Pandhita, Radja Boekit, der Mahometisten Paus en dgl. meer, evenals dit met den Paus te Rome vaak het geval is.

Wij kennen door de opgave van den Kommandeur Jacob Couper, onder wiens leiding het gevecht bij Giri plaats had, waar nagenoeg het hele geslacht der priestervorsten te gronde ging, de namen van alle familieleden van den laatsten Panembahan, behalve die van hem zelf (d. J. VII 303). Gelukkig wordt de naam van zijn opvolger genoemd: „Raden Witana”. Wij zullen in deze wel den Pangeran Maswitana mogen herkennen.

Panembahan Agoeng van Giri

Hiermede kennen wij ook zijn vader en voorganger: Panembahan Agoeng, die in 1680 zo tragisch om het leven kwam, wat met Hageman's onderstelling klopt, dat wij hier te maken hebben met „Panembahan Ageng, alias mas Wetan, de V. in de nederdalende linie sedert den eersten soesoehoenan” (Algemeene Geschiedenis van Java . . . III Boek, V. Hoofddeel, par. 92, Tijdschr. voor Ind. T. L. & Vk. dl. II, p. 54). Daar, gelijk wij zien zullen, hij volgens de Sadjarah Dalem gehuwd was met een dochter van Pg. Pekik (+ 1659), wordt deze identificatie nog versterkt.

Uit de weinige bijzonderheden, die

omtrent zijn leven bekend zijn, blijkt toch wel, dat de titelnaam van Panembahan Agoeng voor deze merkwaardige figuur volstrekt niet misplaatst is.

Wij kennen het eindpunt van zijn bewind, doch wanneer begon hij te regeren? Zeer zeker vóór 1659, daar Valentijn (III, 381) den martelaar van 1680 als dezelfde persoon beschouwt, die debet is aan de dood van Pg. Pekik in eerstgenoemd jaar. Wij moeten ook bij iemand, dien het nageslacht Agoeng noemt, geen al te korte regering veronderstellen.

Gelijk wij zagen, werd ongeveer 1635 Giri vernederd en de priestervorst naar Mataram gebracht. Een dgl. ongelukkig feit in het begin zijner regering is bij een Panembahan Agoeng ondenkbaar; dit moet dus een andere vorst zijn. Op zijn vroegst begon de regering van Agoeng kort na 1635 of eigenlijk pas na de dood van den verbannen vorst in Mataram. Wiselius stelt die op het jaar 1638. Een 42-jarige regering is voor den op 80-jarige leeftijd gesneuvelden Agoeng zeer redelijk. Ten overvloede maakt ook de Babad Tanah Djawi (I, 248) onderscheid tussen den Pandhita, die door Pekik werd gevangen genomen en den Pandhita, welke door diens kleinzoon werd gedood.

Wiselius geeft voor de periode 1638-1680 twee regeringen, met als scheidingspunt het jaar 1660. Daar de Girische priestervorst Amangkoerat I niet als Soenan zou erkend hebben, besloot deze aan die halstarrigheid een einde te maken. „In 1660 liet hij hem door een Poenggawa vermoorden, veranderde den titel van het Girische opperhoofd van Panembahan in Pangeran en stelde een afzonderlijk wereldlijk hoofd over Grisse aan.” (p. 496).

Hier heeft blijkbaar een verwarring met de gebeurtenissen van het jaar 1680 plaats gevonden, daar Wiselius vervolgens verhaalt, dat over Gresik (in 1660 dus) de regent Naladika werd aange-

steld, die inderdaad pas 20 jaar later optrad (vgl. Val. III, 384).

De moord op een Girischen priestervorst heeft ook, mede op grond van Valentijn, in 1660 niet plaats gehad, doch wel is het zeer waarschijnlijk, dat in dat jaar een machtsvermindering van Giri heeft plaats gevonden. De titel van Panembahan is Pangeran geworden en het grondgebied is besnoeid. Inderdaad treffen wij na 1660 de *Pangerans*-titel in verschillende bronnen aan (D. 3/9 - 63, D. 22/6 - 64, 30/11 - 1675), terwijl de priestervorst, toen hij de kans schoon zag, zijn oude titel weer aannam (d. J. VII, 116) en op meer dorpen beslag legde, dan waarop de Soenan hem recht had gegeven (Val. III, 382). Hij bleef trots en hooghartig, tot het bittere einde toe. Wij komen hierop terug.

Is Agoeng's directe voorganger Panembahan Kawistoewa geweest? Dan is hij wellicht de in 1622 door Jan Pz. Coen genoemde „*Panabahan* Giry, representerende 't hooft der geestelijkheid in deze quartieren” (Coen, *Bescheiden* IV, 272). Deze zou, door de vijandschap van den Adipati van Soerabaja, zijn Soenanstitel voor die van Panembahan hebben moeten verwisselen, aldus Wiselius. Inderdaad waren Soerabaja en Giri slechte vrienden, maar of de macht van den Soerabajasen vorst zo ver ging, dat hij, die in 1615 den Priestervorst nog ontzag, pas enige jaren te voren in staat zou geweest zijn een dgl. ingrijpende titelwijziging tot stand te brengen, lijkt mij onwaarschijnlijk.

Wij komen thans tot het volgende, uiterst magere lijstje der laatste priestervorsten:

Kawistoewa: (reeds Panembahan in 1622?, regeerde tot 1635?, overleden 1638?).

Panembahan Agoeng: (begon te regeren in 1638?, gedegradeerd tot Pangeran in 1660? gedood in 1680)

Pangeran Maswitana: Na 1680.

Vermoedelijk heeft dus Hageman gelijk, wanneer hij den door Pekik, of liever door diens echtgenote verslagen priester vorst Panembahan Kawistoewa noemt.

**Pekik wordt schoonvader
van Tegalwangi.
± 1640.**

Terloops vermeld de Babad Meinsma (I, 258), dat Agoeng's zoon, Pg. Dipati Aria Mataram (d.i. de latere Tegalwangi), huwde met Rd. Mas Alit, dochter van Pg. Pekik, die dan weer een dochter zou zijn van Pekik's Mataramse gemalin Ratoe Pandhan Sari. Ofschoon ook de Sadjarah Dalem dit laatste beweert, lijkt het toch onwaarschijnlijk. Volgens Speelman en van Goens werd Amangkoerat II in 1642 geboren en daar zijn moeder twee kinderen ter wereld heeft gebracht, waarvan hij het jongste was (zij stierf volgens de Jonge VII, 190 40 dagen na zijn geboorte), kan haar huwelijk met Amangkoerat I dus op zijn laatst in 1640 gesloten zijn. Het huwelijk harer moeder moet na de verovering van Soerabaja in 1625, doch eerder wat later zijn gesloten, b.v. in 1630, gelijk de Babad Momana geeft. De ruimte tussen het geboortjaar van haar eerste kind (1626 op zijn allervroegst) en de huwelijksdatum van haar dochter (1640, is dan wel wat krap, zelfs voor een Kratonprinses uit de oude tijd. Daarom lijkt het meer voor de hand te liggen, dat de vijandelijkheden tussen Mataram en Soerabaja niet onmiddellijk voor een bruiloftsfeest verwisseld zijn, maar dat er geruime tijd verlopen is, eer een der Soerabajanen zich weer dorst te vertonen. Die tijd zou de oude Pg. Soerabaja in tamelijke obscuriteit hebben doorgebracht aan de grens van Soerabaja. Pas na zijns vaders dood (1630: Babad Momana) is Pekik dan naar Mataram getrokken en er gehuwd met Ratoe Pandhan Sari. Tot versteviging van de band is later (± 1640) nog een

huwelijk gesloten tussen den Kroonprins en een dochter van Pekik, die dan zeer bezwaarlijk Ratoe Pandhan Sari tot moeder kan gehad hebben. Zij stierf na haar tweede zwangerschap.

Pekik als cultuuroverbrenger.

Merkwaardig is de rol van cultuuroverbrenger, die men Pg. Pekik toeschrijft. Hij staat bekend als de auteur van verschillende Soeloeks en van het bekende Oost-Javaanse gedicht: Damar Woelan. Waarschijnlijk is hij ten minste de persoon, die het uit Oost-Java, waar het inheems was, overgebracht heeft naar het nog ruige Mataram. Ook staat Pekik te boek als de bedenker van zeker soort wajangpoppen uit buffelleider, die grote overeenkomst vertoonden met de figuren der wajang gedhog (L. Serrurier, de Wajang Poerwa, p. 57)! Deze nieuwe soort van wajang gaf de lotgevallen van Damar Woelan weer en men noemde haar: Wajang karoetjil. Wij zullen wellicht moeten aannemen, dat deze soort wajang door den Oost-Javaansen Pekik in Midden-Java meer bekend is geraakt. Voor de uitvinding dezer nieuwe wajang wordt het Javaanse jaar 1571 (A.D. 1649) opgegeven.

Zelfs met de Alexander-roman zou Pekik bemoeinis hebben gehad. In de Almanak tahoen 1930 angewrat kawontenan Soerakarta, uitgegeven door de Pakempalan Narpawandawa komt onder No. 23 voor een: Tjarijosipoen Soeltan Iskandar. In de voorrede wordt verhaald, dat deze geschiedenis uit het Maleis in het Javaans vertaald is door een Ketib ing Giri en wel op wens van Pg. Ratoe Pekik uit Soerabaja, en daarop naar Mataram gekomen in de tijd van Soeltan Agoeng. In het Javaanse jaar 1654 (A.D. 1729) werd het op bevel van Ratoe Mas Balitar in dichtmaat overgebracht.

Vermoedelijk heeft Pekik aan het Mataramse hof door zijn meerdere beschaving, erfenis van Madjapahit,

een zekere rol gespeeld, die in de traditie is blijven hangen. Pekik's dalem was dus wel een middelpunt van Pasisir-cultuur in het boerse binnenland.

Ogenschijnlijk ging het dus goed met Pg. Pekik. Hij was dubbel in de vorstelijke familie opgenomen, genoot de gunst des Soenans, voerde wellicht zelfs een hoge titel.

Na het afsterven van den groten Soeltan en het optreden van zijn wonderlijken zoon schijnt hierin verandering gekomen te zijn. Wij menen dit te mogen opmaken uit een authentiek document, n. l. een brief die men in 1648 te Batavia ontving van den koning van Soerabaja.

Pg. Pekik in 1648.

Op 17 Juni 1648 ontving de Gouverneur Generaal een brief van „den coninck” van Soerabaja, zich noemende „Adipati Surrabaja”. Dit is een merkwaardig schrijven.

Hij noemt den Landvoogd „mijnen broeder den capiteijn moor in Battavia”, wat gewoonlijk aan deze toegekende titels zijn op het „broeder” na.

De brief is geschreven vanuit Mataram, maar is naar Batavia gezonden via Soerabaja met een eenvoudig geschenk: 2 kojangs rijst en 2000 stukjes gedroogd hertevlees (een product van de Oosthoek en Madoera).

Het wonderlijkste is, dat tot twee maal toe de hoge schrijver de tijd van „capiteijn moor Jan Coen” en „capitein moor Carpentier” in herinnering brengt. Dit nu zijn juist de Gouverneur Generaals, die Soerabaja in zijn laatste jaren van wanhopige tegenstand tegen Soeltan Agoeng hebben bijgestaan.

De wens die hij uitsprekt, „dat doch alles wederom mach gaen met ons (t. w. hem en den G. G.), geliëck ten tijden van capiteijn moor Jan Coen ofte ten tijden van capitein moor Carpentier”, draagt dus een *anti-Mataramse* strekking. Duidelijk zegt hij dit door zijn verzeke-

ring, dat „Battavia is als Surrabaja ende Surrabaja als Batavia”, een bijna letterlijke tegenhanger van de wens, door Soeltan Agoeng 18 jaar geleden tegen hem uitgesproken. Hij zegt dan verder, dat hij de vrijmoedigheid heeft gekregen om deze bezending te doen, door zijn grote genegenheid voor den Gouverneur Generaal. (waarop de tweede herinnering aan de tijden van Coen en Carpentier volgt), „maer nu sout U E. noch veel meer connen doen, alsoo alle Javanen seer tot U E. genegen sijn”.

Dit laatste ziet er al heel rebels uit. Batavia zou nog veel meer voor Soerabaja kunnen doen, dan in de jaren kort voor 1625, dat is dus in het bijstaan in zijn verzet tegen Mataram. Voorts wordt de Landvoogd van de goede gezindheid (hulp?) der Javanen verzekerd.

Adipati Soerabaja maakt dan zijn verontschuldigen voor het geringe geschenk, „daer doorzaeck van is, dat ick niet in Surrabaja, maer in de stadt Mataram bin”.

Deze Adipati Soerabaja is onze Pg. Pekik. Wel wordt hij in de proza-babad (Meinsma) nooit zo genoemd, doch in de Babad Tanah Djawi, uitg. Volkslectuur des te vaker. Evenwel, in de Hollandse bronnen is dit de enige maal, dat hij zo heet. Overigens wordt hij meest Pangeran betiteld.

De oorzaak van zijn ontevredenheid zullen wij in het slot van zijn schrijven dienen te zoeken, gelijk zo vaak bij Javaanse brieven uit die tijd. In cauda venenum! De geringheid van zijn geschenk aan de Compagnie verontschuldigt hij met zijn verblijf in Mataram. Dat moet dus wel een *gedwongen* karakter gedragen hebben.

Inderdaad hebben wij uit deze jaren nog een dergelijk geval, t. w. met Tjirebon. In 1650 volgde Panembahan Girilaja zijn grootvader over Tjirebon op en werd terstond na zijn optreden met zijn beide zoons naar Mataram ontboden, waar hij tot aan zijn dood in 1662 ver-

bleef. Ook zijn zoons moesten daarna voortdurend in de hofstad blijven, waaruit hen eerst de opstand van Troenadjaja verlost (Priangan III, par. 62 — 64).

Het heeft er dus alle schijn van, dat Pekik kort na de regeringsaanvaarding van zijn schoonzoon enige verlen heeft moeten laten, n.l. een beperking van bewegingsvrijheid.

Wellicht is ook door Tegalwangi een poging gewaagd om naast het Pangeransbewind een rechtstreeks bestuur te formeren. Pekik moest, ten einde geen roet in het eten te kunnen gooien, dan toch vooral in Mataram blijven wonen en mocht de hofstad niet verlaten. Immers, een dergelijke toestand schildert ons van Goens: twee parallelle besturen, één van den ouden Pangeran, afstammeling van een oude, plaatselijke dynastie, uitgaande, en één direct van den Vorst. Pekik's ergernis over deze bevoogding uitte zich dan in de brief aan de Hoge Regering, die hij als Soerabaja's vroegere bondgenoot en Mataram's oude tegenstander, in het conflict wilde betrekken, echter zonder succes.

Toen enige weken later een Hollands gezantschap een bezoek bracht aan den Soesoehöenan, waren de Nederlanders er getuige van, dat de „pangerans Porbaja en Sarbaja al kruipende, omtrent 5 voeten van den Sousounan op d'aerde bij hem (kwamen) nedersitten" (D. 12/7-48, p. 110) De andere dag een soortgelijk toneel: „die dichtst bij saten waren de pangerans Parbaja, Sarbaja, Biliton (=blitar?) . . . „sijnde de naeste ten minsten 8 a 10 treden van hem" (ibid. p. 111). Van een onderhoud met Pekik was onder die omstandigheden natuurlijk geen sprake.

Doch zelfs, al ware dit mogelijk geweest, dan zou toch de Compagnie voor den „coninck" van Soerabaja niet het zwaard getrokken hebben, verheugd als zij was over de ten langen leste

met haar machtigen Oosterbuurman gesloten vrede.

Van Goens over Pg. Soerabaja. 1650 — '55.

De Nederlandse gezant, die vijf maal naar Mataram opreisde, de bekende Rijklof van Goens, heeft Pekik eenmaal gesproken, „sijnde doen-ter-tijd nogh in 'tleven" (Bijdr. Ind. T., L. & Vk. IV 358).

Op de „affconterfijtingh" van de Kration Plered, die hij op een zijner tochten moet vervaardigd hebben, waarover hij ook in zijn gedrukt verslag, de „reijbschrijving van den weg uijt Samarangh nae. . Mataram" (Bijdr. Ind. T. L. & Vk. IV. 314) spreekt, komt ook het hof van Pg. Soerabaja voor, naast dat van verscheidene andere groten.¹⁾

Belangrijk is de mededeling, dat Pg. Soerabaja op kwade voet leefde met Pg. Poerbaja, des Soenans oom, en dat Tegalwangi daar een handig gebruik van maakte. Daar hij Poerbaja niet vertrouwde, liet hij diens dalem door zijn schoonvader bewaken (Bijdr. Ind. T., & Vk. IV 339). Hoe was de verhouding tussen den Vorst en Pekik in eens zo veel beter geworden, dat hij hem zo'n post van vertrouwen dorst te geven, terwijl toch ten slotte Pekik als slachtoffer van Tegalwangi is gevallen? Hier moeten onderwijl verschuivingen en intriges hebben plaats gehad, die wij onvoldoende kennen. Wij weten alleen, dat Tegalwangi, geen held, graag zijn groten tegen elkaar uitspeelde of de schuld van zich zelf op een ander schoof.

Nu bezitten wij van v. Goens, behalve deze weinige bijzonderheden over Pg. Pekik zelve, nog een soort beschrijving van de wijze, waarop de Soenan zijn land regeerde. Hij verhaalt dan, dat het Mataramse rijk eigenlijk uit een aantal (12) koninkrijken bestaat, die in de loop van 80 jaren wel onderworpen werden,

¹⁾ Deze kostelijke kaart wordt thans bewaard in het Rijksarchief (No. 1256) en is helaas nog nimmer gereproduceerd.

maar toch nog een deel van hun zelfstandigheid behielden door een soort van zelfbestuur.

Hij beschrijft dit ongeveer als volgt: Over de grote, bij name genoemde provinciën en gewezen koninkrijken, staan afstammelingen der oude dynastieën die hij Pangerans betitelt. Dezen wonen in of bij de hofstad. De provinciën zelve worden bovendien nog bestuurd door „stedehouders”, die direct onder den Vorst staan. Zowel de Stedehouders als de Pangerans hebben hun ambtenaren in de te besturen gewesten. Dit zijn dus parallelle besturen, waarvan de verhouding niet zeer helder is. De dienaren van de Pangerans moeten n.l. wel hun meerderen en den Soenan gehoorzamen, doch dienen tevens de Stedehouders te respecteren.

Deze parallellie zou dan verder uitgewerkt zijn door speciale reeksen van ambtenaren voor de financiën, de militie en politie, terwijl „ontallycke spions” het kunstige staatsgebouw voltooien.

Alleen in Pathi en Japara, zegt van Goens nadrukkelijk, zijn geen ambtenaren der Pangerans, omdat de vroegere geslachten daar totaal uitgeroeid zijn. Het valt niet mee om een duidelijke toepassing van dit bestuursschema ergens op Java te ontdekken, dat een wonderlijke gelijkenis vertoont met sommige praktijken van het Ancien Régime in Frankrijk, waar de grote leenmannen (naar het hof te Parijs gelokt), voorzichtighk op zij geschoven werden door Gouverneurs, en toen dezen te machtig werden, door Intendanten. Wij zullen inderdaad moeten aannemen, dat dit schema slechts een schematische indruk tracht te geven, van wat inderdaad veel ingewikkelder en onregelmattiger was. De tijd van Agoeng en Tegalwangi was er n.l. een van voortdurende wijzigingen in het bestuur.

Wij merken dit op in Soerabaja, na de onderwerping. Eerst wordt het oude Vorstenbestuur bijna tot nul gereduceerd

en het bewind in handen gelegd van Dipati Sapandjang, dien v. Goens een stedehouder zou genoemd hebben. Daarna wordt de macht van Pr. Pekik door Agoeng belangrijk uitgebreid zodat hij weer bijna zelfstandig wordt. Hij vestigt zich echter in de hofstad. Tegalwangi begint op die zelfstandigheid te beknibbelen en maakt er ten slotte een schrikkelijk einde aan. Gedurende deze zelfstandige periode wordt eenmaal de naam van een mantri van Pg. Pekik in Soerabaja genoemd: Ng. Mangoendjaja.

Van een streng doorgevoerde bestuursparallellie merken we weinig. Als die ooit bestaan heeft, schijnt toch het streven van Tegalwangi te zijn geweest het Pangeransbestuur zo spoedig mogelijk te vervangen door een rechtstreeks bestuur, gelijk in Pathi en Japara reeds het geval was. Schildert v. Goens ons daarom slechts kort een overgangstoestand, die maar tijdelijk en plaatselijk bestaan heeft?

De wonderlijke historie van de Bakisar.

In de Babad Tanah Djawi (Meinsma) dl. I, p. 271 vinden wij een vreemde historie, n.l. die van de Bakisar.

Pg. Pekik woont samen met zijn kleinzoon, den Pg. Adipati Anom (den lateren Amangkoerat II). Hij en zijn vrouw beminnen hem zeer.

Op een dag hebben zij een Bakisar (kruising van boshoen en huishoen), die eerst vrouwelijk en daarna mannelijk wordt, wat blijkt uit zijn gekraai. Dit wonderdier moet den Vorst worden aangeboden! Met het beest in een kooi onder een witte doek gaat hij zijn opwachting maken. Ogenschiijnlijk aanvaardt de Soenan het geschenk vriendelijk, maar in zijn hart is hij boos, want hij vermoedt, dat zijn schoonvader met dit kado iets bedoelt, n.l. een toespeling op de komende macht van zijn kleinzoon. Deze is ondertussen volwassen geworden en zal zijn vader direct kunnen

vervangen. Als zijn schoonvader vertrokken is, vertelt Amangkoerat I aan zijn dienaren, hoe hij over deze denkt.

Zodra Pekik dit verneemt, schrikt hij erg en gaat pepe zitten onder de waringin met zijn hele familie, in het wit gekleed.

Wanneer de Vorst hen ziet, ontbiedt hij ze en vraagt naar de reden van hun „pepe”. Pg. Pekik betuigt, zijn onschuld en biedt zijn leven aan, als de Vorst hem niet wil geloven. Amangkoerat is tot tranen geroerd en vertederd. Hij vergeeft hen en voorspelt het koningschap van Pekik's kleinzoon in Wanakerta. Ook voorzegt hij de verwoesting van Mataram door de schuld van den Pg. Adipati Anom (Soenan Mas).

De bakisar-geschiedenis is ongedateerd, maar de strekking is duidelijk. Pg. Pekik wordt er van verdacht zijn kleinzoon te vroeg op de troon te willen verheffen, tot meerdere ere en glorie van het Soerabajase stamhuis, dat daardoor tot groter roem zal geraken.

Deze voorstelling is allerminst in tegenspraak met de brief van Juni 1648, waarin men de Adipati Soerabaja vervuld ziet van de grootheid van het verleden, dat hij terugwenst en waartoe hij zelfs de vriendschap der Hollanders niet versmaadt.

Dat alles bij slot van rekening op een verzoening onder veel tranen uitloopt, een overigens bij Amangkoerat I niet ongewoon verschijnsel, hij was soms zeer gevoelig, moet geweten worden aan het streven van de Babad om den eerwaardigen Pg. Pekik, — toch maar grootvader van een Soesoehoenan! — niet in een al te kwaad daglicht te stellen. Maar onder deze onnozele bakisar schemert toch wel de rebellie door, of tenminste een verdenking. Terwijl het bakisarverhaal ondateerbaar is en wij derhalve geen vergelijkingsmateriaal uit andere bronnen gebruiken, is dit niet het geval met de geschiedenis van de schaking van Oji en de dood van

Pg. Pekik, welke wij kort na de bakisar-geschiedenis in de Babad aantreffen (I, 274).

Ter wille van een methodische behandeling zullen wij echter niet beginnen met het Babad-verhaal, doch eerst de goed gedateerde Hollandse bronnen omtrent de dood van Pekik raadplegen. In het Dagregister van 1659 vinden wij verschillende gegevens, die wij voor het grote belang der zaak, nagenoeg volledig zullen weergeven.

De dood van Pg. Pekik volgens het Dagregister.

D. 7/3-59 : De Japaaarse gouverneur stuurt enige Javanen naar Batavia om zijn aldaar aanwezige afgevaardigden terug te roepen, aangezien de Soenan hem snel naar boven had ontboden.

Van die Javanen vernam men, „hoe den Sousouhounangh den pangoran Sura Baya, zynde de oudtste soon van syn oom ende de naeste persoon in 't rijck, oock desselfs schoonvader ende swager, also met hem pangorans suster ende dochter getrouwt is, in de Mattaram heeft laten ter dood crissen, nevens seven syner sonen; de redenen, waeromme sulks geschiet was, en wist men aldaer noch niet sekens van te seggen, daer maer veele van haer noch medeslepen soude. Drie van de vier Mattaramse strantheeren waren naer de gedane moort aen den pangeran Sura Baya op stonts door den Sousouhounangh gelast nae Surabaya te trecken, haer van des pangorans vrunden al tsamen te versekeren ende derselver middelen al tsamen op te schrijven ende alsdan in de Mattaram te brengen”.

Nader bericht : D. 26/4-59 :

„De 4 strantheeren waren maer eenmael uyt de Mataram affgeweest om de goederen van den gemassacreerden Pangoran Soerabaya op te schrijven, waer wel 600 vaertuygen naer toe sijn ver trocken geweest, met ordre om alle de grooten daer om te brengen ; dan, op

wege zynde, sont den Sousouhounangh pardon over lant, met ordre die alle sonder geweer in de Mataram souden senden; ende soo sy alles hadden opgenomen, waren alle naer haer plaetsen vertrocken, alwaer gekomen zynde, ordre vonden om opstonts weder boven te komen, so dat, sonder voeten aen lant te setten, naer boven mosten.

Den Pangoran van Soerabaya was den 21en February nevens 2 van zijn broeders, een soon, twee neven, als wel 60 van zijn principaelste bevelhebberen, omgebracht; de oorsaecke daervan wert gerucht, omdat naer 't leven van de Sousouhounangh stongh ende een seker persoon met beloften van staet ende gelt te vereeren ende dat hem tot dien eynde, met een cleet ende kris soude begifticht hebben, waar door het soude uytgecomen zijn".

De mededelingen over de verwantschap tussen Amangkoerat I en Pg. Pekik die enigszins het karakter van het Nijmeegse familieraadsel dragen, zouden wellicht verklaard kunnen worden door de dubbele verwantschap tussen deze twee personen. Inderdaad was Pg. Pekik zowel de schoonvader als de behuwd oom van Amangkoerat Tegalwangi. Wij moeten daarbij dan nog een verwarring aannemen tussen Pg. Pekik en zijn zoon, den Pg. Soerabaya, die waarschijnlijk de slachting overleefde.

De oorzaak van het vonnis was dus vermoedelijk een moordaanslag op het leven van den Soenan. Hij had iemand met een *kain* en een *kris* (zie B. T. D.) omgekocht, om deze te vermoorden, maar juist daardoor was het uitgekomen.

Daarop had de Soenan op 21 Febr. 1659 Pg. Soerabaya laten terechtstellen en wel door drie der vier voornaamste strandheren, die zich in de Mataram bevonden. Verder behoorden tot de doden twee broeders, een zoon en twee neven, benevens 60 der voornaamste bevelhebbers.

Aanvankelijk schijnt Amangkoerat I

van plan te zijn geweest nog meerdere slachtoffers te maken, tenminste hij zond zijn strandheren naar Soerabaya om ten spoedigste de goederen van den vermoorden Pg. Soerabaya aldaar te inventariseren (ten bate van de schatkist) en vervolgens nog meer groten aldaar (aanhangers van een opstand?) om te brengen.

Met een vloot van wel 600 vaartuigen begaf men zich op weg, doch voordat zij nog in Soerabaya waren aangekomen, had hen over land al een boodschap bereikt, dat deze ongelukkigen allen vergiffenis kregen en ongewapend naar Mataram zouden gezonden worden.

Over hun verder lot wordt niets meer gemeld.

De geweldige maatregelen, die genomen werden, wekken de indruk, dat Tegalwangi tenminste een grote opstand vreesde: alle strandheren opgeroepen, een vloot van 600 zeilen naar Soerabaya (z. g. alleen maar om de bezittingen in Soerabaya te inventariseren!) het opzenden (aanvankelijk afmaken) van Soerabajase groten naar Mataram; doch blijkbaar is deze rebellie reeds in de kiem gesmoord.

Daarna volgt in tijdsorde het bericht van ds. Valentijn over de moord, dat een gans ander karakter draagt en dat hij blijkbaar in Soerabaya uit Inheemse mond heeft opgevangen.

Valentijn's lezing van de moord.

De variant bij Valentijn van Pg. Pekik's dood (III, 381), werpt een nieuw licht op de zaak. Hij betreft er nl. den Priestervorst van Giri bij, dien wij Panembahan Agoeng hebben leren noemen.

Sprekende over dezen Panembahan, somt Valentijn al diens schelmstukken op, in de loop van de tijd bedreven: zijn hulp aan Troenadjaja, zijn opstoken der Madoerezen tegen Tjakraningrat II, tenslotte zijn verantwoordelijkheid voor

de dood van den „prins van Soerabaja” (Pg. Pekik).

Van dezen heer was hij weliswaar een neef, maar hij haatte hem „hoewel zoo bedekt, dat men het niet, dan toen het te laat was, merkte.” Hij wilde zich van den Prins van Soerabaja ontdoen, en begaf zich daartoe naar Amangkoerat I, viel hem te voet en onder veel vertoon verhaalde hij hem van een voorgenomen aanslag op den Soenan, waartoe Pekik hem ook aangezocht zou hebben. Ogenschijnlijk had hij toegestemd, maar alleen, om de schelmen des te gemakkelijker te kunnen aanbrengen. Den nieuwsgierigen vorst noemde hij de namen van den Prins van Soerabaja, en zijn drie zonen. De Keizer gelastte daarop zijn vertrouwde groten naar Soerabaja te gaan en niet terug te komen, voordat zij de ganse familie zouden omgebracht hebben, „belastende hen die hoofden mede te brengen.” Dit geschiedde hoewel sommigen menen, dat een vierde zoon de dans ontsprong. Tot loon werd Panembahan Giri „met een mooi wijf beschonken, waarna hij weer naar Giri trok, begevende zich daar (om de wereld te blindhokken) tot het geestelijk leven.”

Het is zeer goed mogelijk, dat dit verhaal van Valentijn een kern van waarheid bevat, nl. medeplichtigheid van Giri aan de mislukking van g. Pekik's plannen, voortvloeiende uit oude antipathie.

Het mooie wijf, waarmede Giri verblijd werd, kennen wij misschien. In de stamboom van Soerabaja treffen wij een Rd. Ajoe Panembahan Rama aan, gehuwd met Panembahan Rama of Panembahan Agoeng in Giri-liman. Laatstgenoemde is onze Priestervorst van Giri, want liman betekent olifant (die immers 5 ledematen heeft) en de dessa daar heet nog Giri-Gadjah. Over de rol van een olifant bij het graf van Soenan leze men het verwarde verhaal bij Valentijn III, 383, dat hij met de

ontboezeming besluit: „Javaansche verdichtselen, waarvan zij vol zijn!” (een variant daarvan op blz. 428). Deze dame zou dus het aandeel in de buit zijn.

Het kenmerk van deze historie is, dat Pekik meer dupe dan dader is. Is het soms een in de kring om Tegalwangi ontstaan verhaal om een daarna volgende vernedering van Giri te rechtvaardigen? Genoemde geweldenaar had altijd excuses voor zijn moorden nodig. In 1660 liet nl. Amangkoerat I den Panembahan van Giri degraderen tot Pangeran en zijn grondgebied verkleinen. Vernietigen kon of durfde hij hem echter niet. Het resultaat was, dat Tegalwangi tegenover Madoera geen enkele macht had, waarvan hij zeker was. Het Soerabajase vorstenhuis was uitgeroeid (wat funeste gevolgen in eigen boezen met zich mee kon slepen) en Giri was beledigd en vernederd. Naar de Madoerese kant had de Soenan dus het Mataramse rijk ontbloot. Wat zou er gebeuren, wanneer eens op Madoera een krachtig leider opstond?

Met voorbijgaan van de luttele, doch niet onbelangrijke gegevens in de Babad Momana, waarop wij terugkomen, wenden wij ons thans tot de Babad Tanah Djawi. Bij doorlezing van het verhaal blijkt het onmogelijk te zijn ons zuiver te beperken tot de dood van Pekik, doch dienen wij ook de omvangrijke, daarin voorkomende voor- en nageschiedenis in ogenschouw te nemen.

Wij krijgen zo drie verhalen, die wij a, b en c zullen noemen, nl.:

- a. de schaking van Oji door Pekik ter wille van zijn kleinzoon Pg. Adipati Anom.
- b. de dood van Pekik.
- c. de bestraffing van Pg. Adipati Anom.

De dood van Pg. Pekik volgens de Babad Tanah Djawi.

a. In die tijd, zo verhaalt de Babad, zendt de Vorst twee dienaren, Naja-troena en Joedakarti uit om een vrouw

voor hem te zoeken (vermoedelijk in de plaats van de overleden, diep betreurde Ratoe Malang, wier dood enige bladzijden te voren vermeld wordt). Zij zullen die vrouw op een plaats vinden, waar geurig bronwater is. Het mag desnoods een eenvoudige dessa-vrouw zijn. Vanaf Djepara reizen de twee boden de kust langs naar het Oosten, tot ze in Soerabaja geurig water aantreffen. Zij ontmoeten daar ook den mantri van Pg. Pekik, Ng. Mangoendjaja, die Soerabaja moet bewaken, welke dadelijk zijn eigen dochter ter beschikking stelt. Deze, Oji geheten, is weliswaar wonderschoon, maar nog wat jong, schept nog slechts vermaak in bloemen. De boden stappen over dit bezwaar heen. Zo lang het meisje nog te jong is, zal Ng. Wiraredja, een loerah, het opvoeden.

b. Nu verhaalt de Babad-schrijver ons enige liefdesavonturen van den Pg. Adipati Anom, den lateren Amangkoerat II. Eerst het reeds elders besproken drama met zijn oom Rd. Dhobras en de schone uit Blitar. Daarna een poging van Tegalwangi om zijn zoon aan het Cheribonse huis te verbinden door een huwelijk met de dochter van Adipati Tjirebon. Zoonlief heeft echter geen zin in de bruid, die hem te veel haar op de tanden heeft.

Tenslotte verdwaalt de jongeling ten huize van Wiraredja (I, 278) en ontmoet daar in de Pendhapa de schone Oji, die er niet lelijker op geworden is. Juist is zij aan het batikken, maar bij het zien van den kroonprins neemt zij verschrikt de vlucht, evenwel niet zonder nog coquet om te kijken.

Pg. Adipati Anom is dadelijk verliefd, maar wanneer hij hoort, dat de jonge dame voor zijn vader gereserveerd is, wordt hij het nog meer. Thuis gaat hij liggen, is sakit hati. Een vrouwelijke emban heeft door, wat er aan scheelt en gaat het Pg. Pekik vertellen. Deze schrikt, maar besluit toch zijn kleinzoon

te helpen, er kome van, wat wil. Het is, alsof hem een noodlot drijft.

Daarop begeven Pekik en zijn vrouw, de energieke Ratoe Pandhan Sari, zich naar Ki Ng. Wiraredja en vragen om Oji voor den geliefden en verliefden kleinzoon. Eerst weigert Wiraredja, maar Pekik belooft alle risico op zich te zullen nemen en het waardige paar zet aan zijn woorden kracht bij door geschenken: ringen en twee *krissen* voor den man, goud en kostbare *klederen* voor de vrouw. Een krachtig argument is ook, dat zij feitelijk slechts hun *eigendom* komen terugvragen, want is Oji niet uit Soerabaja afkomstig en behoort Soerabaja niet aan Pekik?

Oji wordt dan per draagstoel naar de Kadipaten van den kroonprins gebracht en overgegeven.

c. Na enige tijd informeert de Soenan natuurlijk naar Oji en verneemt, dat zij door Pekik aan zijn zoon geschonken is. Hij wordt heel boos en laat Pg. Pekik met 40 zijner familieleden doden. Ki Ng. Wiraredja wordt naar Pranaraga verbannen met zijn ganse gezin en ook vermoord.

Pg. Adipati krijgt van zijn vader bevel Oji te doden met eigen hand. Zo niet, dan zal zijn vader hem afsnijden. Hij wordt zeer bedroefd, neemt Oji op schoot en krist haar. Toch verbant zijn vader hem nog naar Lipoera. Zijn dalem wordt geplunderd en in brand gestoken. Tot zover het lange Babad-verhaal.

Terwijl wij het verhaal van Pekik's tragische dood (b.) in andere, Nederlandse bronnen terugvonden, is dit ook enigszins het geval met de histories van Oji's schaking en Pg. Adipati's bestrafing (a en c).

Wij schreven hierover reeds elders (Djawa XX, 61 & vgl.) en daarom kunnen wij thans kort zijn.

Daar is vooreerst het bericht van de droefheid des Soesoehoenans wegens het verlies van zijn beminde Ratoe Malang.

Vervolgens het zoeken naar een geschikte plaatsvervangster (d. J. VI, 176). Daarna de tijding over de schaking „buyten kennisse van den Sousouhou-nangh” van „seeckere gequalificeerde inlantsche dochter”, door Pg. Adipati Anom, met hulp van zijn oudoom Pg. Poerbaja.

Dan de ongenade, waarin Pg. Adipati Anom gevallen was, de brand van zijn dalem (D. 15/7-69) en zijn kortstondige verbanning (D. 6/7-70).

Wij wezen reeds in het vorige opstel er op, hoe lastig het is deze Compagniesgegevens *precies* te laten aansluiten bij het verhaal van Oji's schaking en wat daar verder volgt. Zo ontbreekt bv. de naam der geschaakte jonge dame bij de Hollanders en ook chronologisch zijn er enige moeilijkheden. Doch in ieder geval blijkt wel, dat enige episoden uit het Babadverhaal van Pekik's dood (a en c) sterke overeenkomst vertonen (a) of volkomen gelijk te stellen zijn (c) met gebeurtenissen, die minstens 9 of 10 jaar na de dood van den Pg. Soerabaja plaats vonden. Het ogenschijnlijk zo gave Babad-verhaal is dus ontstaan uit *meerdere* geschiedenissen.

Dit wordt ondersteund, door hetgeen wij in de Babad Momana aantreffen, waar wij ook verschillende elementen van het Babadverhaal *gesplitst* vonden.

In dit jaartallenboek van Javaanse geschiedenis vinden wij nl. onder A.J. 1578 (A.D. 1655): Pg. A. Mataram huwt een poetri van Mangoendjajan. Dood van Pekik en zijn vrouw. Begraven in Toja Soedoeroep. A.J. 1587 (A.D. 1664): Kdj. Pg. A. Mataram krijgt een berisping.

Uit het verdere verband ontdekken wij, dat Pg. A. Mataram de ons bekende Pg. Adipati Anom is en voorts is het duidelijk, dat de poetri van Mangoendjajan onze Oji voorstelt. Door het samenvallen der mededelingen over Oji's huwelijk met Pg. Adipati Anom en de dood van Pg. Pekik c. s. duidt de Babad Momana ongetwijfeld een

oorzakelijk verband aan, zoals de Babad Tanah Djawi ons dat ook uitvoerig voorstelt.

De mededeling over de berisping, die Pg. Adipati Anom van zijn vader zou hebben ontvangen, wordt aangevuld door een soortgelijke jaartallenlijst bij Raffles, welke er nauw mede verwant is (2e. dr. II, 255). Daar wordt nl. voor het Javaanse jaar 1587 Pg. Adipati Anom's verbanning naar Lipoera gemeld. De reden van die bestraffing wordt evenwel niet medegedeeld. Uit de Hollandse berichten kennen wij die echter: het schaken van een voorname Inlandse dochter, met hulp van Pg. Poerbaja.

Deze dame kan, indien wij tenminste de Poetri Mangoendjajan met Pekik in verbinding willen brengen, onmogelijk Oji zijn,

Het is moeilijk Oji, dochter van Ng. Mangoendjaja, mantri voor Pekik over Soerabaja, waar zij ook vandaan komt, los te maken van den Pg. Soerabaja, Pekik. Haar optreden moet dus nog vóór Pekik's dood in 1659 vallen.

De door Pg. Adipati Anom in 1668 (dus 9 jaar later) geschaakte jonge dame dient dus een andere, schoon onbekende figuur te wezen. Deze conclusie wordt door de Babad Momana ondersteund, die hoewel in de jaartallen zelve wat onnauwkeurig, tussen Pekik's dood en Pg. Adipati Anom's bestraffing een tijdperk van 9 jaar zet.

Niet één, maar twee vrouwen hebben dus in Pg. Adipati Anom's jongelingsbestaan een rol gespeeld: Oji en de schone onbekende van 1668.

In de Babad-overlevering zijn beide histories door elkaar gelopen en tot één verhaal geworden. Zou het wellicht mogelijk zijn in Oji's geschiedenis de sporen te vinden van dit aan elkaar lijmen der twee verhalen?

Ik wijs op de volgende onwaarschijnlijkheden: Des Soenans boden gaan op zoek naar een prinses en vinden

er *toevallig* een in Soerabaja, en wel *net* de dochter van een voornaam dienaar, wellicht familielid van Pg. Pekik, Ng. Mangoendjaja.

Dan komt er een pauze (hiaat, zouden wij zeggen), wegens de jeugd der jonge dame (hoe kon Tegalwangi zo lang wachten, oude takken plegen immers het hardst te branden?)

Daarop volgt de *toevallige* ontdekking van Oji door Pg. Adipati Anom en het onttrekken aan de zorg harer pleegouders door Pekik ten behoeve van zijn kleinzoon, met de kwade gevolgen van dien.

Het komt mij daarom voor, dat deze voorstelling uit *twee* verhalen ontstaan is.

1° De geschiedenis van een poging van Pekik om zijn kleinzoon nauwer aan zich te binden door het huwelijk met een dame uit zijn kring of familie, de Poetri Mangoendjajan of Oji, eventueel gepaard met een poging tot opstand vanuit het Soerabajase (1659).

2° De geschiedenis van de schaking ener, waarschijnlijk voor den Soenan bestemde jonge maagd (resultaat van een voorafgaande opsporing door het ganse land) door Pg. Adipati Anom, met hulp van Poerbaja (1668). Neemt men dit aan, dan worden vele wonderlijke trekken in het Babad-verhaal over Oji begrijpelijker en waarschijnlijker.

Bovendien, het assisteren van jongere prinszen bij hun liefdesavonturen door ouderen, lijkt mij in de Mataramse maatschappij niets ongewoons te zijn. Wij zien later Pg. Adipati Anom op stap gaan met zijn oom Rd. Dhobras. Ja, zelfs maakte de jonge Amangkoerat I indertijd de gevangen Hollanders, oudere lieden, deelgenoot van zijn minnarijen.

Valentijn's lezing van de schaking van Oji.

Vermoedelijk is de samensmelting

der verhalen reeds vroeg begonnen, wanneer wij althans het bericht, dat Valentijn over de verhouding van Pg. Adipati Anom tot een van zijns vaders wijven geeft, goed lezen (III, 386).

Deze geschiedenis vinden wij nl. nog niet bij de dood van Pekik, waarover wij reeds schreven, doch in een gans ander verband. Valentijn deelt ons enige herinneringen mede uit de stormachtige jeugd van den lateren Amangkoerat II, die hij waarschijnlijk uit Tjirebonse bron geput had, bv. de historie van een twist met Sultan Sepoeh van Tjirebon, de tragische dood van Rd. Dhobras. Doch ook verhaalt Valentijn: „Hij *boeleerde* ook met een van *zijn vaders wijven*, *Ratoe Soerabaja* genaamd, die ook daarom door den Soesoehoenan, zijnen vader, gedood is.“

Wij herkennen in deze Ratoe Soerabaja de uit Soerabaja afkomstige Oji, dochter van Pekik's mantri Mangoendjaja aldaar. Dat is dus de figuur uit 1659; doch ook van de onbekende, den Soenan ontschaakte jonge dame van 1668, zijn sporen aanwezig, immers, zij heet „een van des Soenans wijven”—. De twee figuren zijn dus reeds begonnen samen te vloeien.

Het lasterpraatje, dat de Ratoe Soerabaja de moeder van Amangkoerat II zou geweest zijn, is voor rekening van ds. Valentijn of van zijn zegslieden. Wellicht ligt hieraan de gedachte ten grondslag, dat zij uit de *familie* van zijn moeder was, waarop kans bestaat.

Het ganse Babadverhaal (a, b en c) moeten wij dus zo splitsen, dat b (Pekik's dood) en een deel van a (het huwelijksplan met de Poetri Mangoendjajan) bij gebeurtenissen uit 1659 thuis horen, terwijl c (Pg. Adipati Anom's straf) en a gedeeltelijk (de roof van een selir uit de harem van Tegalwangi) hun oorsprong vinden in voorvallen uit de jaren 1668 en 1669.

Oorzaken der samensmelting.

Men zal zich afvragen hoe het

mogelijk is, dat deze beide reeksen verhalen die oorspronkelijk gescheiden waren, op de duur in de overlevering samengevloeid zijn. Ofschoon er enige verschillen bestaan, hebben zij toch veel overeenkomst. Beide zijn gericht tegen Amangkoerat Tegalwangi. Het eerste wil hem van leven en troon, het andere van een zijner vrouwen beroven.

Bij het eerste speelt *Pg. Soerabaja* een rol, bij het tweede *Pg. Poerbaja*. De gelijkenis der namen kan de overleeraars tot identiteit hebben doen besluiten en ze zo verward hebben, in welke fout zelfs bekwame lieden als Th. S. Raffles in zijn *History of Java* en de uitgever van van Dam's *Beschrijvinge der Oostindische Compagnie* zijn vervallen (II III, 382).

Zeker stond bij beide gebeurtenissen *Pg. Adipati Anom* in het middelpunt. Gelijk *Pg. Poerbaja* de Kroonprins een niet voor hem bestemde vrouw trachtte in handen te spelen, zo komt het mij zeer waarschijnlijk voor, dat *Pg. Pekik* in 1659 zijn aanslag op het leven van zijn schoonzoon slechts gepleegd zal hebben om zijn kleinzoon op de troon te helpen, die toen juist de leeftijd bereikt had, dat hij hiervoor geschikt was, nl. ongeveer 17 jaar. Met zulk een opgroeiende jongeman kon men voor de dag komen, zonder dat men direct voor diens te grote onafhankelijkheidszin behoefde te vrezen.

Wel is duidelijk, dat de overlevering van Valentijn tot de Babad Tanah Djawi toe, direct voor *Pekik's* rebellie verzachtende omstandigheden weet aan te voeren. De grootvader van een Soesoehoenan kon toch geen gewone rebel zijn en de schone harmonie tussen Soerabaja en Mataram door Soeltan Agoeng zo welluidend ingezet, mocht niet door hinderlijke wanklanken al te pijnlijk ontstemd worden.

Samenvattende zouden wij als zeer aannemelijk willen beschouwen, dat er

in 1659 een samenspanning is geweest, uitgaande van den *Pg. Pekik* en gericht tegen den regerenden Soesoehoenan Amangkoerat I, ten doel hebbende, *Pekik's* kleinzoon, den lateren Amangkoerat II reeds thans op de troon te verheffen, waarschijnlijk met de bijbedoeling om aan het oude geslacht van Soerabaja nieuwe luister bij te zetten, dat ook door een nieuwe (3e) huwelijksverbintenis nauwer met het Mataramse huis (*Pg. Adipati Anom*) zou verbonden worden.

Aan de mislukking schijnt *Pekik's* oude vijand, *Giri*, een werkzaam aandeel te hebben gehad. De daarop volgende vernedering van *Giri*, schiep in het Soerabajase een luchtledig, dat voor eventuele vijanden uit Madoera de poorten zou openen.

De gevolgen van *Pg. Pekik's* dood.

Door het wegvallen van een sterk, betrouwbaar Soerabaja werd de ganse Oosthoek ontwricht, mede door de vermoedelijke vernedering van *Giri*. Een duidelijk bewijs hiervoor is wel het opkomen van het kleine Balambangan onder zijn groten Vorst Tawang Aloen.

In 1670 zendt deze „Koninck” een brief aan den Gouverneur-Generaal, waarin hij zich „*Paty van Balimboangen*” noemt (D. 1/6-70). Herhaalde malen is wel in Mataram sprake van een expeditie naar de Oosthoek, om de zich daar roerende Baliërs en Balambangers af te straffen, doch de zaak schijnt nooit voortgang gehad te hebben (1654, 1659, 1662, 1663). Balambangan bleef onafhankelijk en de Oosthoek de zwakke plek in de Mataramse wapenrusting. Ook voor de inwendige rust van Mataram had *Pekik's* dood gewichtige gevolgen. Valentijn beweert, dat de massamoord op *Pekik's* geslacht op den jeugdigen kroonprins (wien hij de aanvallige leeftijd van 11 jaar toekent, in werkelijkheid was hij omstreeks 17) een diepe indruk gemaakt heeft, welke door „goede

vrienden" nog versterkt werd. Daar hij de hoofdschuldige zag in den Panembahan Giri, zou hij deze eeuwige wraak gezworen hebben, waaraan de grijsaard in April 1680 tenslotte ten offer viel. Deze voorstelling lijkt wat eenzijdig gekleurd. Toch komt het mij voor, dat de jonge eierzuchtige niet onverschillig kan gestaan hebben tegenover het feit, dat zijn vader zulk een bloedbad onder de familie zijner hem te vroeg ontvallen moeder aanrichtte.

Bovendien, waar kon hij trouwer vrienden vinden, dan juist bij haar overgebleven familieleden? Wie waren dieper gegriefd door de wreedheid van zijn vader dan juist zij? Wie hadden groter belang bij zijn promotie, en liefst een snelle, dan de overgebleven afstammelingen van den rampzaligen Pg. Pekik? Waar kon hij dus trouwer, betrouwbaarder vrienden vinden dan juist in de kringen der aanhangers van het oude Soerabajase koningsgeslacht? Is het niet opmerkelijk, dat Pg. Adipati Anom juist met een der overgebleven leden van het oude Soerabajase koningshuis, Rd. Dhobras, op liefdesavonturen uitgaat? En is het weer niet de dood van dien Rd. Dhobras, welk zo'n diepe scheiding maakt tussen Pg. Adipati Anom en zijn broeder Pg. Singasari? Het moet ons daarom niet verwonderen, wanneer de kroonprins juist vanuit de Oosthoek, de oorsprong van het geslacht zijner moeder, zal trachten het gezag van zijn hem wat te lang levenden vader ten val te brengen. Een herhaling dus van 1659.

De Kraton der oude Koningen.

Men zou graag willen weten, waar de vroegere koningen van Soerabaja gereïsideerd hebben.

Op een schetskaart, voorstellende de strijd tussen Speelman en Troenadjaja om Soerabaja, aanwezig in het Rijksarchief en afgedrukt in G.H. von Faber, Oud Soerabaja, pag. 11, vindt men met het cijfer 7 aangeduid: „Een out her-

bou (sic) van de tijden van den ouden Pangeran voor den tijdt, eer het onder de gehoorzaamheit van den Zousouhounan is gekomen.”

Gelijk wij zien zullen, wordt met den ouden Pangeran waarschijnlijk Pg. Soerabaja, zoon van Pg. Pekik, bedoeld, doch belangrijker is de toevoeging, dat bedoeld bouwwerk zou dateren van vóór 1625, de verovering van Soerabaja door Agoeng. Evenwel, de dalem of kraton kan het moeilijk wezen; dit wordt niet vermeld en de plaats (in een bocht van de Kali Mas) lijkt daar ook weinig geschikt voor.

Veel waarschijnlijker is, dat de Kraton ten Zuiden van de huidige Stadstuin gelegen heeft, en wel om de volgende redenen:

1e. Op dezelfde kaart, aanduidende een plek, die met de huidige Stadstuin overeenstemt, staat het cijfer 8, dat in de toelichting verklaard wordt als: „De oude Passebaan, die van de oude Troenajajas bemuurt, regte voort onder de voet lagh.”

Hier was dus vóór de komst van Troenadjaja de aloen-aloen (in de oude Hollandse stukken vaak Passebaan of wel Passeerbaan genoemd, omdat men elkaar daar bij het tournooispel „passeerde”). Deze was dus door Troenadjaja met een muur omgeven, maar na de zegepraal was dit bastion geslecht. Dit was door de Javanen zelve geschied, hetgeen uit een brief van Speelman blijkt (D. 9/8 - 77, p. 260), waarin hij meldt, dat dezen zich zeer onderscheidten „in 't verdestrueren van Troenajajas steene huys of tempel omtrent de passebaen gestaen hebbende”.

Voor dit gebouw had Troenadjaja een „Nieuwe Passeerbaan” laten maken (Kaart No. 17), in zekere zin een glacis voor het nieuwe bastion. De oude Kraton zullen wij waarschijnlijk ten Zuiden van de oude Aloen-aloen dienen te zoeken, zoals ook in de Vorstenlanden het geval was en nog is.

Versterkt worden wij in deze veronderstelling door :

2e. Op de plek, die dan voor een eventuele Kraton in aanmerking zou kunnen komen, treffen wij reeds op een kaart van 1825 de naam: Kraton, aan die tot op de huidige dag voortleeft in verschillende gangen, uitkomende op de z. g. Oude Heerenstraat of Kramat Gantoeng.

Mogelijk, dat de oude begraafplaats met de drie Javaanse poortjes, op Tam-

bakan, in enig verband met de vroegere Kraton staat.

Later, wanneer het bewind over Soerabaja over twee regenten verdeeld is, vinden wij hun woningen respectievelijk aan de Oost- en Noordzijde van de aloen-aloen. Het is te begrijpen, dat men na de deling van het gezag, liever geen dezer beide heren in de oude Kraton der Soerabajase koningen zag resideren, maar hun twee andere, bescheidener woningen toekende.

GESCHIEDKUNDIGE AANTEKENINGEN OMTRENT DE RESIDENTIE MADIOEN¹⁾

DOOR

Dr. L. ADAM

VI. De Java — oorlog (1825 — 1830)

§ 1. Inleiding.

De gegevens met betrekking tot den oorlog, die Java vijf jaren verontrust heeft, moest ik voornamelijk zoeken in het door het Bataviaasch Genootschap uitgegeven bekende werk, dat de Kapitein der Infanterie *P. J. F. Louw* in opdracht van het Legerbestuur in 1893 begon te schrijven: *De Java-oorlog*. Drie deelen waren door hem, grootendeels uit archief-stukken van de Generale Staf geput, samengesteld, toen de dood hem van zijn arbeid wegrukte. Aan den Infanterie-officier *E. S. de Klerck* werd de voortzetting van het werk opgedragen; ook door hem zijn drie deelen geschreven.

Deze zes dikke boeken — zelfs het laatste deel, dat nota bene vrijwel de overgave van de *Mantjānegārā* aan het Gouvernement — zijn betrekkelijk arm aan gegevens over de bestuursinrichting en de maatschappelijke toestanden in die „buitenrijksche landen” van *Jogja* en *Soerakarta* waartoe het huidige *Madioen* behoorde. Van twee officieren, die in een tijd leefden toen de beoefening der Indologische wetenschappen nog maar in een beginstadium was, kan men niet veel inzicht en belangstelling voor deze onderwerpen verwachten. Maar doodjammer is het, dat in 1905 de groote *Rouffaer* in zijn vermaarde studie over de *Vorstenlanden* — evenzoo samen-

gesteld uit oude archiefstukken — de *Mantjānegārā* heeft verwaarloosd.

En wie zal er nu nog in het Landsarchief dat zeker nog schatten aan gegevens bevat, zoeken naar het aanvullen van hiaten in de historie van het begin der 19e eeuw?

§ 2. De regentschappen van de huidige residentie Madioen gedurende den Java-oorlog.

Wij weten (zie *Djāwā* XX, 1940 blz. 329) dat bij de zg. „*palihan*”, de splitsing van het rijk in 1755, gesproken wordt van de *Soerakartasche Mantjānegārā*: *Djāgarāgā*, *Pānārāgā* en de helft van *Patjitan*, terwijl de *Jogjakartasche Mantjānegārā* bestonden uit: *Madioen*, *Magetan*, *Tjaroeban* en de helft van *Patjitan*.

In het werk van *Louw* en *De Klerck* vinden wij allereerst, dat *Tjaroeban* niet meer aan *Jogja*, maar aan *Solo* behoort en verder, dat er na 1755 tal van nieuwe regentschappen zijn ontstaan. Vermoedelijk waren er de volgende regentschappen. ²⁾:

Jogjasche Mantjānegārā

1. Wānāredjā	5. Magetan (3 regenten)
2. Kranggan of Wānākertā of Toenggoel	6. Banget
3. Moenèng	7. Poerwādadi
4. Kenitèn	8. Goranggarèng (2 regenten)

1) Het laatste artikel van deze reeks vindt men in *Djāwā* 20e jg. (1940) blz. 329 e.v.

2) De bronnen van deze gegevens vindt de lezer in *De Klerck*. *De Java-oorlog* IV, blz. 882 en in de zeer interessante nota van Resident Van Nes over de

Jogjasche Mantjānegārā in *De Klerck* IV blz. 373 — 375 (niet volledig), 168, 169, 172, 385 — 388, 392 — 393.

Ik vermeld alleen die *Mantjānegārā* welke de huidige residentie *Madioen* vormen.

Solosche Mântjânegârâ

1. Pânârâgâ (met 6 regenten)
2. Tjaroeban
3. De „districten” Lorog en Panggoel, die onder „demang's” stonden.

Behalve deze regentschappen had men dan nog gebieden, die zeer waarschijnlijk niet onder het gezag van de Regenten stonden, allereerst natuurlijk, de *vrije desa's* (zie Djâwâ XX, 1940 blz. 336-342), de *nârâwitâ*, de *pangrembé-gronden*, de *sentanan-gronden*, het *apangebied in deelen van Patjitan* en wellicht ook *Kroondomeinen*. Alvorens deze benamingen te verklaren, moeten wij eerst overgaan tot een nadere aanduiding van de regentschappen.

De *ligging* der regentschappen vindt men op twee kaarten in het zesde deel van De Java-oorlog, terwijl in deel IV blz. 876 e.v. eenige bijzonderheden over ieder Jogjasche Mântjânegârâsche regentschappen vermeld zijn.

Wânâredjâ is blijkbaar de herhaalde-lijk in Louw en De Klerck genoemde, maar niet meer terug te vinden ¹⁾ naam van desa of kampong waar de Europeesche woonwijk van Madioen later onstaan is. Men bedenke, dat in 1838 nog het Residentshuis met kantoor zeer eenzaam lag en bijna aan alle zijden door rijstvelden was omringd. Junghuhn komt 13 Juni 1838 in „het dorp Madioen” in welks nabijheid hij slechts behalve „de gebouwen van den Resident” een klein „blokhuis” (vermoedelijk de gevangenis) aantreft. Van de Residents-woning zegt hij: „Men zou zich verplaatst kunnen wanen op eene pacht-hoeve, in eene Europeesche heide gelegen”. In het Oosten en in het Zuid-oosten zag men over de sawahs heen „de bleeke Djatiwouden” (het is Oost-moesson!) op de hellingen van den Wilis. „Slechts nog drie of vier Europeers be-

wonen deze plaats. Alles schijnt dood en verlaten toe” ²⁾.

Kranggan of *Wânâkertâ* of *Toenggoel* lag in het noorden dichtbij Ngawi aan weerszijden van de Madioenrivier. De bevolking weet nu nog de drie plaatsen aan te wijzen waar de „*Kranggan*” was, namelijk eerst in de gehuchten Toenggoel en Bandoeng van de desa Kersâ-hardjâ, en ten slotte dichtbij de desa Klitik. Bewesten Toenggoel lag *Moenèng*, met de hoofdplaats van dien naam, die nu nog bekend is (tusschen Ngawi en Tjaroeban).

Kenitèn — bezuiden Toenggoel gelegen — is genoemd naar een nu nog bestaande desa aan de grens van Ngawi en Magetan (gelegen aan de Kali Wadoek of Djoengké) waar men nog precies weet waar de *kaboepatèn* gelegen heeft, restanten zijn er niet meer. *Poerwâdadi*, bezuiden Kenitèn gelegen, in 1869 opgeheven, met centrum de desa van dien naam, alwaar nog restanten van de oude *kaboepatèn* zijn te vinden.

Beoosten Poerwâdadi lag *Banget*, de ligging van de *kaboepatèn* (gehucht Djabon, desa Karangsânâ, onderdistrict Kwadoengan, regentschap Ngawi) is nog bekend, de *aloon-aloon* is sawah geworden; op het erf, waar de *kaboepatèn* gestaan heeft, mag geen woning gebouwd worden, een algemeen bekend *taboe* — voorschrift.

Van het kleine Magetan wordt vermeld, dat het uit drie regentschappen bestaat; hun namen zijn mij niet bekend. *Gorang-garèng* — nu een klein district van Magetan, wellicht oudtijds een regentschap — werd door twee regenten bestuurd, *Goranggarèng Genengan* en *Goranggarèng Ngadiredjâ*. Volgens inlichtingen, die ik ter plaatse inwon zou Ngadiredjâ niet bestaan hebben, wel echter *Tadji*; de *kaboepaten* zou in de desa Tjigrok (onderdistrict Takeran, district Goranggarèng) gelegen hebben. Van de *kaboepatèn* van Genengan zijn nog enkele muren in het gehucht van

¹⁾ Ook Louw kon in zijn tijd de naam niet op de kaart vinden, zie deel III blz. 510 noot 3.

²⁾ F. Junghuhn. Java (1853) 1e druk deel II blz. 474 — 475.

dien naam in de desa Mádjaredjá (bij een viersprong der wegen naar Magetan, Maospati, Madioen en Pânâragâ) over. Er moeten in Genengan nu nog nakomelingen wonen van een Regent van den naam Radèn Toemenggoeng Sâsrâ-pawirâ, die van Madoereeschen bloede zou zijn, ook van zijn Madoereesche bedienden en beampten schijnen nog vele afstammelingen in deze omgeving te wonen.

Maospati was de zetel van den welbekende boepati wadânâ Radèn Rânggâ Pawirâdirdjá III ¹⁾; het regentschap had als oostelijke grens de kali Madioen, Ten zuiden van Maospati lag het regentschap Goranggarèng.

Thans de Soerakartasche regentschappen. Djâgarâgâ besloeg een belangrijk deel van het tegenwoordige Ngawi, speciaal het westelijk deel, vermoedelijk was de kali Solo de noordgrens. De kaboepatèn moet, dunkt mij, in de buurt van Walikoekoen gelegen hebben. Tjaroeban zal ongeveer de omvang hebben gehad van het tegenwoordige district. Pânâragâ, eens wellicht zich uitstrekkende van de kali Asin, de eeuwenoude grens tusschen Madioen en Pânâragâ (zie Djâwâ XIX, 1939, blz. 26 rechterkolom) tot aan de Oceaan, blijkt nu in zes ressorten van regenten verdeeld te zijn. Deze zes regentschappen somde ik in mijn vorig artikel ²⁾ reeds op, namelijk Pânâragâ, Mrenoeng, Gađing, Soemârâtâ, Pedanten en Pâlâredjá.

Over de nârâwita-gronden zal in de volgende paragraaf nog het een en ander gezegd worden. De pangrembé-gronden vond men in de desa Karanggebang, die nu tot één der vrije desa's van Pânâragâ hoort ³⁾. De kasentanan-gronden (blijkbaar alleen in Soerakartasch gebied) waren mogelijk gronden in familie gebruiksrecht bij naaste verwanten van den Vorst. Apanage-gebied kwam nog

voor in Patjitan, hierover meer in § 4. Van Kroondomein-grond, dus, waar de Vorst rechtstreeks inkomsten uittrok — is mij geen voorbeeld bekend.

De Regenten (toemenggoeng's) werden bij piagem (besluit) van den Rijksbestuurder aangesteld. Zij hadden vermoedelijk allen een patih — in de Nederlandsche rapporten soms „tweede Regent” genoemd — naast zich. In 1836 hadden de Regenten van Madioen, Ngawi, Djâgarâgâ en Pânâragâ twee patih's naast zich, de tweede wordt meestal „binnen-patih” genoemd. Oudtijds had men aan de Vorstenhoven ook twee patih's (Rijksbestuurders), de patih djâbâ, de buiten-patih, die over het Land buiten de stad regeerde en de patih djero, de binnen-patih, die over kraton- en hoofdstad belangen ging ⁴⁾. Hoe de verdeeling van de taak der beide patih's in de Mântjânegârâ was, is helaas! niet bekend.

Van de aan den Regent ondergeschikte ambtenaren worden titels genoemd als djaksa, mantri, mantri ris (districtshoofden in Patjitan), mantri tojâ (die voor de irrigatie zorgde), mantri pegande'an (?). aan wien de „verzorging van vreemdelingen” was opgedragen. Aan de Zuidkust, in Lorog en Panggoel schijnen ook ressorten onder een demang gestaan te hebben; het is echter mogelijk, dat zij in dit apanagegebied handlangers van apanage-houders waren.

Het groote aantal Regenten, dat sinds 1755 sterk was toegenomen, moet toegeschreven worden aan de omstandigheid, dat Vorstenverwanten aan baantjes geholpen dienden te worden. Hun inkomsten zullen zij voornamelijk uit de zeer talrijke en veelsoortige belastingen van de bevolking en de door hen opgelegde boeten verkregen hebben. In geen geval waren zij apanagehouders, die het recht hadden verkregen van den Vorst

1) Zie over hem Djâwâ XX, 1940 blz. 333-336; zie over zijn residentie blz. 336.

2) Zie Djâwâ XX (1940) blz. 346.

3) Zie voor pangrembé-gronden in die desa, mijn vorig artikel in Djâwâ XX (1940) blz. 341 — 342.

4) Zie Rouffaer in Adat rechtbundel 34 blz. 279.

om uit een bepaald hun toegewezen gebied (apanage) profijt te trekken op gelijke wijze als de Vorst zou kunnen doen. Want, al hadden zij dan het recht ten eigen bate belasting te heffen, de belangrijkste belasting, de *padjeg boemi*, geheven van den rijstoogst kwam aan den Vorst. Iedere Regent of, mogelijk, de Hoofddregent alleen bracht, die belasting éénmaal per jaar (op *Moeloed*) naar de hofstad. Wel kwam weer een bepaald percentage van de *padjeg boemi* aan den Regent en zijn ondergeschikten.

Bij de inning dezer belasting maakten de Regenten gebruik van desahoofden, *bekel's* (zoo heeten zij heden ten dage nog), maar ook van tusschenhoofden, hoofden over meerdere *bekel's* die *de-mang's* werden genoemd.

Ook moesten de Regenten zorgen, dat hun bevolking diensten ten behoeve van den Vorst in de hofstad verrichtten, zoodat zij, ten einde toezicht te kunnen houden op hun onderhoorigen, vaak een belangrijk deel van het jaar aldaar vertoefden. Het Vorstelijk lustverblijf van Tamansari te Jogjakarta is, bijvoorbeeld, voor een belangrijk deel door de Madioensche bevolking gebouwd.

De ressorten van de verschillende Regenten waren geen afgeronde gebiedsdeelen, maar liepen door elkander heen. Soms had men in één *desa bekels* van verschillende Regenten.

Het desabestuur bestond uit een door den Regent aangestelden *bekel* met als handlangers den *kamitoewâ*, den *kebajan* en den *modin*. ¹⁾

§ 3. Het begin van den krijg (1825).

Bij het begin van den Java-oorlog waren, volgens Louw ²⁾, de voornaamste Regenten in de tegenwoordige residentie Madioen:

1. Radèn Mas Toemenggoeng Prawirådirdjâ, eerste Hoofddregent, tevens Regent van Wânâredjâ, (Madioen);
2. Radèn Mas Toemenggoeng Rånggâ Prawirâsentikâ, tweede Hoofddregent, tevens Regent van Toenggoel;
3. Radèn Toemenggoeng Soerådirdjâ, Regent van Kenitèn;
4. Radèn Toemenggoeng Joedâprawirâ, Regent van Maospati;
5. Radèn Toemenggoeng Joedâkoesoemâ, Regent van Moenèng;
6. Radèn Toemenggoeng Soerâdiwiriâ, Regent van Bagi;
7. Radèn Ngabei Mangoenprawirâ, meer, bekend als Mangoennegârâ, eigenmachtig opgetreden Regent van Poerwâdadi.

Het bestaan van twee hoofddregenten, (*boepati wadânâ*) lijkt onwaarschijnlijk. Van den eersten Hoofddregent vertelt Louw, dat hij een neef van Dipânegârâ was. „Schoon hij slechts 21 jaar oud was, schaarden zelfs grijze regenten zich onder zijn gezag; hij was ook de eigen zoon van Rånggâ, den beruchte”. ³⁾ Hij moet de eigenlijke hoofddregent zijn geweest. Toen zijn vader sneuvelde (1810) was hij nog minderjarig, vermoedelijk nog een kind van ongeveer 4 jaar. De kinderen van den „beruchten” Rånggâ werden aan het Jogjasche hof opgevoed, terwijl Pangéran Dipâkoesoemâ als waarnemende *boepati wadânâ* optrad. Meerderjarig geworden vervulde hij de plaats van zijn vader en bleef gedurende den geheelen oorlog zijn Vorst trouw. Later, gehuwd met een dochter van Prins Pakoealam, draagt hij den naam van Pangéran Rånggâ Prawirâdiningrat.

De als tweede hoofddregent vermelde Raden Mas Toemenggoeng Rånggâ Prawirâsentikâ was een broer van den vorigen Regent.

1) De bovenvermelde gegevens over de bestuursinrichting zijn grootendeels ontleend aan nog ongepubliceerde in het Landsarchief berustende rapporten van den eersten Resident van Madioen De Launy. Ik moge hierbij nogmaals mijn dank betuigen aan den

Algemeenen Secretaris en den Landsarchivaris voor hun medewerking, die zij mij verleenden bij het raadplegen dezer rapporten.

2) Louw I blz. 521.

3) Louw I blz. 521; Zie ook Djâwâ XX (1940) blz. 336.

Deze tweede hoofdregent was volmaakt het tegenbeeld van den eersten. Hij was bij een ieder zeer gehaat om zijn schraapzucht; zijn desa's liepen leeg, omdat de bevolking onder allerlei knevelarijen gebukt ging, zelfs de muiters haatten hem, en deden een inval in zijn hoofdnegorij, iets waarvoor alle overige regenten gespaard bleven ¹⁾).

De hoofdopstandelingen onder de hoofden waren: Mas Kartådirdjå, een wegens wangedrag afgezette Regent van Kerdjå ²⁾ en Mangoenprawirå alias Mangoennegårå, die zich bij Dipånegårå aansloot. Deze Mangoennegårå was een bij een bijvrouw verwekte zoon van een Regent van Poerwådadi, wiens Patih hij was. Bij het uitbreken van den oorlog was de vader overleden, maar de erfopvolging niet geregeld, maar een jongere broer (Joedådipoerå) uit een hoofdvrouw gesproten, had meer rechten op het boepatischap ³⁾).

Deze opstandelingen stookten het oproer aan in Ngawi, Piak, Kawoeh, Gerèh en Koedoer-Broeboek. Deze desa's die allen in het huidige regentschap Ngawi liggen en nog terug te vinden zijn werden „nåråwitå” genoemd. „Lemah (siti) nåråwitå” was in Jogja grond waarvan de opbrengst een openbare bestemming had ⁴⁾. De beteekenis van kroondomein die Rouffaer ⁵⁾ aan dit begrip hecht is in Jogja niet, maar vermoedelijk wel in Soerakarta bekend. Tot mijn spijt is het mij niet mogen gelukken om te ontdekken hoe de rechtstoestand dezer gronden ruim 100 jaar geleden was.

In elk geval hadden de Mântjånegå-

råsche regenten geen gezag over deze desa's ⁶⁾. Ngawi en Piak ressorteerden onder het Jogjasche Kratondepartement Gladag, dat voor vervoer en (oudtijds) voor openbare werken had te zorgen ⁷⁾. Over Kawoeh had een zekere Toemenggoeng Pringgålåjå en over Koedoer Broeboeh, dat in de buurt van Djågårågå ligt, had een zekere Toemenggoeng Nitinegårå (vermoedelijk in Solo) te zeggen; Gerèh stond rechtstreeks onder Prins Pakoe Alam. Berechting van door opgezeten en dezer gronden gepleegde misdaden of overtredingen geschiedde in Jogjakarta; er was blijkbaar ter plaatse moeilijk recht te verkrijgen. Vandaar dat er veel ongestraft kon gedaan worden en er veel slecht volk was ⁸⁾. Ieder deze desa's had een *demang* ⁹⁾, die naar het schijnt, geen regeermacht had.

Onder slechte elementen van deze nåråwitå was het niet moeilijk opstand te wekken.

Te Ngawi was het een zekere Wiråtani, die, nadat hij het wettig hoofd had verjaagd, zich eigenmachtig als Toemenggoeng ¹⁰⁾ opgeworpen ¹¹⁾ had. Hij was het die, volgens Van Lawick van Pabst, toenmaligen Resident van Rembang, mede schuldig was aan de vreeselijke gruwelijke moord van Chineezers, hun vrouwen en kinderen op den 23^{en} September 1825 ¹²⁾.

Op den 8^{en} Augustus 1825 was Generaal de Kock wel gewaarschuwd dat Magetan, Madioen en Tjaroeban de wapenen hadden opgevat en bleek hem bovendien dat de bovengenoemde Kartådirdjå de leiding op zich had genomen, maar tegen eind Augustus hadden zeven van de voornaamste regenten der Ooste-

1) Louw I blz. 521-522.

2) Welk regentschap hier bedoeld is, is mij niet duidelijk.

3) Louw I blz. 522.

4) Zie Mr. B. ter Haar in Adatrechtbundel 22 blz 219-220.

5) Adatrechtbundel 34 blz. 283, 286, 294 noot, en 305.

6) Louw I blz. 522.

7) Ter Haar in Adatrechtbundel 22 blz. 202.

8) Louw I in blz 522, citaat van Van Lawick van Pabst.

9) Louw I in blz. 523. Oudjes van Kawoeh herinnerden zich nog wel, dat er een *demang* geweest was.

10) Is dit geen vergissing? In Ngawi was nog geen regent.

11) Louw I blz. 522.

12) Louw I blz. 523, 525, 560, 561. Ook de echtgenoot van den toenmaligen Regent van Moenneng, Joedåkoesoemå, moet een belangrijke rol in deze Chineezenmoord gehad hebben, zie Louw III blz. 510.

lijke Mântjânegârâ in Solo den Generaal de Kock hun trouw betuigd; onder die Regenten waren de beide Madioensche „hoofdregeren” en de bovenvermelde Regenten van Maospati, Moenèng en Bagi. Zij werden rijk met geschenken (goud en zilver galon, laken, sits en rottan knoppen) begiftigd ¹⁾.

Begin October wordt de toestand in Madioen spannender. „De betuiging van trouw der Madioensche Regenten was slechts een schijnvertooning geweest”, „zij bezaten niet genoeg zelfstandigheid om zich te onttrekken aan den kwaden invloed, die enkelen hunner op de overigen uitoefenden” ²⁾. Op 29 September al had Van Lawick van Pabst om militaire hulp gevraagd. Deze noodigde de Regenten tot een samenkomst, maar uit vrees voor Mangoennegârâ, die eigenmachtig den Regentszetel te Poerwâdadi had bezet, sloegen zij deze uitnoodiging af ³⁾. Maar nadat in October in het Kertâsânâsche muitelingen geducht afgestraft waren, trachtte de Resident van Rembang nogmaals de bedoelde Regenten tot een bijeenkomst uit te noodigen. Deze bijeenkomst had plaats begin November 1825 in de nabijheid van Padangan (Bodjânegârâ). Het lukte Van Lawick, dank zij het feit, dat niet alleen onze troepen in het noorden en oosten van de residentie Madioen opgesteld waren, maar bovendien ook te Djâgârâgâ (west-Ngawi) en Pânâragâ Solosche hulptroepen onder vertrouwde hoofden klaar stonden, de dertien aanwezige Regenten w. o. de twee hoofdregeren van Madioen en de regenten van Maospati, Moenèng, drie regenten van Magetan en twee van Goranggarèng, behalve Kartâdirdjâ en Mangoennegârâ, over te halen, om geen tegenstand te bieden. Zelfs de door Dipânegârâ aangestelde „hoofdreger”, één der regenten van Magetan, R.T. Sâsrâwinâtâ, onderwierp zich ⁴⁾.

Weerspannig bleven Mas Kartâdirdjâ, Mangoennegârâ en de Regent van Kenitèn, Soerâdirdjâ. Van Lawick schrijft over hem aan generaal De Kock als, volgt: „Niet alleen dat deze personen, tegen alle beloften van vergiffenis en behartiging hunner belangen, halsstarrig zijn geworden, maar eerstgenoemde heeft nu stellig verklaard van niemand iets te willen weten dan van Dipânegârâ, terwijl Mangoennegârâ zegt zich zonder Kartâdirdjâ niet te kunnen onderwerpen. Bovendien hebben zij zich reeds in de bezittingen der hoofdregeren geworpen en koesteren het voornemen om de regenten, die bij mij kwamen, op hun terugtocht naar huis te zullen aanvallen. Deze zijn daarvoor zeer bevreesd. Niet onwaarschijnlijk trekt het Uwer Excellentie's aandacht, dat zoo'n aanzienlijk aantal regenten voor Kartâdirdjâ zouden vreezen, doch zij gelieve te weten, dat nog geen 14 dagen geleden de meesten van hen een lijn met hem trokken. Zij hebben toen met hem in hun volk een geest des oproers en zucht naar moord en roof aangekweekt, en dit volk nu heeft zicht daar zeer goed bij bevonden. Nu echter de regenten niet langer aldus willen bleven handelen, wil het volk het wel, en het vindt in Kartâdirdjâ een steun en aanvoerder”.

Van Lawick acht het dan gewenscht dat met militaire macht, namelijk een detachement onder Kapitein Theunissen, versterkt „door een paar veldstukjes van Soerabaja” opgerukt wordt naar Madioen, terwijl de gewapende macht van Djâgârâgâ en Pânâragâ ook haar hulp heeft aan te bieden. Er viel dus nog veel te verrichten.

Het eerste wat te doen stond was zich het bezit te verzekeren van Ngawi. Dit plaatsje was in die tijden blijkbaar een belangrijk centrum van handel en scheepvaart. Want, zoowel de Solo- als de Madioenrivier waren het grootste

1) Louw I blz. 523.

2) Louw I blz. 525.

3) Louw I blz. 526.

4) Louw I blz. 556, 558, 559.

gedeelte van het jaar bevaarbaar; prauwen met allerlei producten, soms wel met een lading van 100 ton voeren van Solo naar Gresik en Soerabaja, ook van Madioen uit. In den drogen tijd werd het vervoer overgenomen door buffelkarren, die „met de luid klinkende bel van den lei-os vooraan in lange treinen kwamen aanzetten” en in Ngawi hun pleisterplaats hadden; ook zag men er veel pikolpaardjes. In dit niet onbelangrijke centrum hadden Chineesche opkooers ruime steenen woon- en pakhuizen.

Sedert het bovenvermelde uitmoorden van deze plaats, 23 September 1825, was zij in handen van de opstandelingen, maar op den 13en November werd zij zonder eenigen tegenstand door onze troepen bezet ¹⁾. Op den 15en November wordt de vijand, die zich 5 paal bezuiden Ngawi had opgesteld en een dreigende houding aannam door de troepen van Theunissen gesteund door een „inlandsche macht” van Van Lawick, in zuidwestelijke richting gedreven waar hij echter op de troep van Djâgârâgâ, onder den „Soloschen Luitenant der schutterij” Flikkenschild, stuitte, die de oproerlingen een gevoeligen klap gaven, zoodat zij met een verlies van een 60-tal dooden uit elkaar geslagen werden ²⁾. In Ngawi wordt nu garnizoen, 250 „geweerdragenden”, 6 vuurmonden en 60 man cavalerie groot ³⁾, in een Chineesche steenen woning ondergebracht. „Voorloopig was dus Madioen, dank zij de beleidvolle maatregelen, zoowel van het civiel als het militair gezag, die hier eendrachtigsamenwerkend en schoone overwinning behaalden, tot rust gebracht” ⁴⁾.

§ 4. Wat in Patjitan gebeurde in 1825 en 1826.

Een merkwaardige geschiedenis speel-

de zich in dit eerste oorlogsjaar (1825) af in Patjitan ⁵⁾. Hier wist een zendeling van Dipânegârâ, een zekere Amataris, na in de omstreken van Patjitan aanhang te hebben verkregen, ook den Regent, Mas Toemenggoeng Djâjâkariâ (ook wel Kjai Djâjâkariâ genoemd), den welbekenden „Mas Toemenggoeng Djimat” ⁶⁾ over te halen, om zich bij den opstand aan te sluiten. Toen de gewaarschuwde wd. Opziener Wormser als *hadji* verkleed naar Solo vluchtte, viel op 6 Augustus 1825 Patjitan in handen van de oproerlingen. Maar al even gemakkelijk, viel het weer in onze handen terug. De Regent was onder den indruk geraakt van de proclamatie van Generaal de Kock, intusschen Luitenant-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië geworden, waarin een laatste waarschuwing tot alle ingezetenen van het Rijk van Jogjakarta werd gericht ⁷⁾, kwam tot inkeer en richtte zich tegen de opstandelingen. Intusschen had Wormser te Solo van resident Mac Gillavry de eigenaardige opdracht gekregen om zich met een zekeren mijnheer Deux, een Soloschen ingezetene, die familie was van den Patjitanschen Regent en met nog eenige Mangkoenegarasche hoofden naar Patjitan te begeven om deze plaats weer te heroveren. Wormser en Deux konden tengevolge van de gewijzigde houding van den Regent gemakkelijk aan hun opdracht voldoen. Amataris met zijn gevolg viel in onze handen.

De Resident Mac Gillavry meende wijs te doen den Regent, die reeds ruim 30 jaar „hoofd en gebieder van Patjitan” was geweest en die veel familie onder de Patjitansche hoofden had, terwijl „de geheele bevolking van hem en zijn bloedverwanten afhankelijk was”, uithoofde zijner gevorderde jaren wel uit zijn betrekking te ontslaan, maar

1) Louw I blz. 561.

2) Louw I blz. 561 - 562.

3) Louw I blz. 576.

4) Louw I blz. 562.

5) Zie Louw I blz. 576 — 578.

6) Zie over hem, Djâwâ XX, 1940, blz. 343, 344.

7) Gedateerd 26 September 1825, gepubliceerd in Louw I laatste bladzijde.

hem te „begunstigen” met een pensioen van f 40 per maand en tot zijn opvolger te benoemen zijn oudsten zoon, Mas Soemâdiwirîa. Dit voorstel werd door De Kock goedgekeurd. Maar lang heeft deze Regent niet gediend, op den 9en October 1825 dringt een gewapende bende van slechts 20 á 25 man de stad binnen ¹⁾, steekt het huis van Wormser, de koffie- en peperschuur in brand en vermoordde, na den wachtdoenden Loerah ²⁾ overhoop gestoken te hebben, den nieuwen Regent en eenige zijner familieleden. Vermoedelijk waren op dat moment Wormser en de Regent Djimat op tournee, want de heer Deux — zoo luidt het rapport — was genoodzaakt de komst van beide ambtenaren af te wachten, „die dan ook welhaast kwamen waarna zij gezamenlijk naar Patjitan optrokken”. De Regent Djimat moet toen wel veel gewapend volk verzameld hebben, want „den volgende morgen te Penangonang aankomende, vonden zij de miteurs aldaar verzameld; zij vielen hen aan en dwongen hen tot de vlucht”. De aanvoerder van deze bende, Dipâatmâdjâ, die voorwendde een zoon van Dipânegârâ te zijn, werd met zijn volgelingen, toen hij niet gevangen genomen kon worden, afgemaakt „hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat de rust in het Patjitansche wederom nagenoeg geheel hersteld is, en de desabewoners weder naar hun woningen terugkeeren”. Als opvolger van den vermoorden Regent werd benoemd zijn broer Kariâdipoerâ. Op 1 September 1825 schrijft De Kock aan den Gouverneur-Generaal: het district Patjitan is, naar ik vermeen gedurende eenige jaren niet behandeld zooals be-

hoord zou hebben om de inwoners aan het Gouvernement te verplichten en te verbinden”.

Wat de Generaal hier bedoelt, is in zijn brief niet nader toegelicht. Maar wij weten uit de geschiedkundige gegevens, die R.A. Kern uit het oude archief van Patjitan heeft geput en in 1908 heeft gepubliceerd, dat de toestand van Patjitan in de oorlogsjaren alles behalve rooskleurig was. Feitelijk kon men vóór 1830 niet van een rechtstreeksch bestuur in Patjitan spreken, al had de Opziener wel groote macht t. a. v. de kultures en de noodig geachte maatregelen in oorlogstijd. Men had vóór 1830 nog verscheidene enclaves van Solo en Jogja, ja zelfs desa's van het regentschap Djâgârâgâ (Ngawi). Natuurlijk kwam het rooven in andermans gebied hier zeer veel voor. Het apanagestelsel bestond nog in Lorog en Panggoel. Deze streken waren met Kampak gedeeltelijk apanage van Pangéran Ariâ Adinagârâ te Solo. In Lorog waar hij 100 *tjatjah's* ³⁾ aan akkers had, zette hij zijn *demang* op tegen den *goenoeng* ⁴⁾, die door den Rijksbestuurder werd benoemd en onder Pangéran Boeminâtâ stond ⁵⁾. Misschien was deze *demang* de geliefde zoon van Mas Toemenggoeng Djimat, de juist genoemde Kariâdipoerâ. Uit de door Kern bestudeerde oude bescheiden blijkt, dat de auctor intellectualis van den moord op den Regent Soemâdiwirâ niemand anders was dan de eigen vader, die liever zijn zoon Kariâdipoerâ op de regentsplaats zag ⁶⁾.

Veel eerbied dwingt dit Regentengeslacht niet af, want de kinderen van den ouden Regent waren de schrik van het

1) Volgens de Babad Patjitan (zie uitgave Balé Poestaka blz. 25 en 26) onder aanvoering van Panembahan Bagor, hoofd van een pagoeron in de desa Gedangan in het voormalige district Semanten, verder Irârânâ, bekel van genoemde desa, en Lampong.

2) Vermoedelijk de Demang van Ngemplak (Babad blz. 26).

3) Tjatjah is een soortwijzer om akkers te tellen; vermoedelijk is één tjatjah ± 1 bouw.

4) *Goenoeng* is een politieel hoofd ten plattelande, zie Rouffaer in Adatrechtbundel 34 blz. 293, 294, 350, 359, 362.

5) R. A. Kern in Tijdschrift B. B. deel 34 (1908) blz. 159 en 161.

6) Kern t. a. p. blz. 160. De Babad Patjitan blz. 25 en 26 geeft een andere lezing.

land, zij waren dieven en brandstichters en zagen niet tegen moorden op. Volgens de Babad werden drie zoons en één dochter verbannen ¹⁾).

De nieuwe Regent, die eerst voorlopig met den titel van Kliwon, maar later definitief werd aangesteld, bood den Resident van Soerakarta gedurende den oorlog als bewijs van trouw zijn Raden Ajoe en drie broeders als gijzelaars aan ²⁾. Maar aan het eind van het jaar 1826 rapporteert de Resident van Solo aan de Regeering, dat Patjitan wederom door de opstandelingen bezet was ³⁾, dat de Regent de zijde van de muiteelingen had gekozen en twee opzieners Van Vlissingen en Hartman en een burger, Deux ⁴⁾, in handen van den vijand waren gevallen. Maar toen de gezonden Mangkoenegarische troepen met succes de opstandelingen bestreden, viel de Regent ons weder bij en verontschuldigde zijn ontrouw door te zeggen, dat hij slechts in schijn de zijde van den vijand had gekozen en daardoor bewerkt had, dat de drie gevangen Europeanen niet vermoord werden. Intusschen liet het uit Batavia gezonden oorlogskorvet Pollux onder commando van Eeg en met 50 man infanterie onder den luitenant Schnorbusch aan boord, zijn anker in de baai van Patjitan vallen ⁵⁾. De overgebleven vijanden werden nu in samenwerking van Schnorbusch en Van Vlissingen, die een *barisan* had bijeengebracht, op den 19en November 1826 uit zijn laatste versterking te *Kebon Atah* verdreven.

§ 5. *Het tweede oorlogsjaar (1826).*

Keeren wij thans weer terug tot

1) Zie Babad Patjitan blz. 22 - 23.

2) Kern t.a.p. blz. 160 en 161.

3) Zie voor het volgende Louw II blz. 572 - 573.

4) In de Babad t.a.p. blz. 28 - 30 is alleen maar sprake van Van Vlissingen, die in het verhaal niet wordt gevangen genomen maar wist te ontsnappen en een brief met drie boodschappers naar Solo zond.

5) De komst van de „*baitā perang*” wordt ook in de Babad vermeld.

6) Louw II blz. 198. Zie vooral ook A. W. P.

Noord-Madioen. Een der eerste belangrijke feiten van het jaar 1826 was de *gevangenneming* van Kartådirdjā. ⁶⁾. Gemakkelijk ging dit niet. Al op 15 November 1825 had een treffen tusschen dezen afgezetten Regent en Flikkenschild in Djāgarāgā (bij de desa Semèn) plaats, dat op een debācle van Kartådirdjā uitliep. Hij wist te ontsnappen. Op 18 December 1825 trokken onder leiding van Kapitein Röser Mangkoenegarische en Madoereesche troepen en voorts nog een deel der bezetting van Ngawi uit deze plaats naar Wānāredjā (de huidige kota Madioen) waar de *barisan's* uit Pānārāgā zich bij de troepen aansloten. In de nabijheid van deze plaats werd de vijand verslagen, drie zijner aanvoerders en een vrouw van den *Pangéran van Sérang* ⁷⁾ sneuvelden. Maar weer wist Kartådirdjā te ontsnappen. Hij vluchtte met zijn bende naar den Lawoe. Bij Simā, aan de Oostzijde van dezen berg gelegen, werd zijn troep wederom verslagen, maar het sneuvelen van één der zoons van den *Pangéran van Pamekasan* bracht een dusdanige ontsteltenis onder de Madoereesche troepen, dat Kartådirdjā wist te ontkomen (24 December 1825); hij bleef in de bijna ontoegankelijke wildernissen van den Lawoe rondzwerven achtervolgd door Mangkoenegarische troepen, die hem op 9 Januari 1826 wisten gevangen te nemen. De *Pangéran van Sérang* ontsnapte.

Toch blijkt na dit succes aan Van Lawick ⁸⁾ (in een brief van 17 September 1826 aan den Kolonel Hoorn) dat hij van Generaal de Kock vernomen heeft, dat er een plan bestaat onder alle Regenten van de Jogjasche Māntjānegārā

Weitzel. De oorlog op Java van 1825 tot 1830 (1852) deel I blz. 245 e v.

7) Deze Regent van Sérang, vroeger een landschap in het noorden van Soerakarta dicht bij de Groboganse grens, was gehuwd met een zuster van *Pangéran Mangkoediningrat* (zoon van Sultan Sepoeh) die met zijn vader in 1812 door Raffles verbannen werd. Zie voor dezen *Pangéran van Sérang*, die van Soenan Kalidjāgā zou afstammen, Louw I blz. 361—362.

8) Zie voor het volgende Louw II blz. 570—572

om zich bij Dipānegārā aan te sluiten. Voorts deelt Van Lawick mede, dat deze Regenten met een gewapende macht naar Ngawi zouden trekken, naar het heet, omdat zij door den Rijksbestuurder van Solo waren aangeschreven om zich met hun gewapende macht gereed te houden om naar Solo op te komen. De brief met dit verzoek was Van Lawick bekend, maar van een verzameling te Ngawi was door den Rijksbestuurder niets geschreven. De wd. resident van Rembang achtte dit verdacht en zond zijn Assistent-Resident naar Ngawi om Kapitein C. F. Röser, die daar blijkbaar het bevel voerde over een klein detachement, voor een eventuele overval te waarschuwen. Van Lawick blijkt eerst aan de ontrouw van de genoemde Regenten, die uit een onderschepten brief van een „priester” uit Madioen zou geconcludeerd zijn, getwijfeld te hebben, maar „berichten uit onderscheidene kanalen” schenen hem tot de overtuiging te brengen, dat de Regenten reeds de zijde van Dipānegārā gekozen hadden, die hen eerst wilde gelooven, indien zij hun oprechtheid zouden bewezen hebben door een inval te doen in Rembang. Van een inval is echter niets gekomen. Hoe die verijdelde werd, vermeldt Louw niet precies.

§ 6. Opstand in Rembang (1827 - 1828).

Eind 1827 — op den 28en November — breekt met het verbranden van de woningen van Regent en Assistent-Resident te Radjegwesi (waaraan twee broers van den Hoofddregent van Madioen hadden deelgenomen ¹⁾) een groote opstand in Rembang uit, die van groote invloed is geweest voor Madioen. De nieuwbenoem-

de Resident van Rembang, Hardy ²⁾, zou juist dezer dagen van Solo uit, de Solo-rivier afarende via Ngawi zich naar zijn nieuwe standplaats begeven ³⁾. Op 5 December 1827 was hij nog in Ngawi. Daar ontmoette hij den Hoofddregent van Madioen, intusschen op voorstel van Van Lawick door Sultan Sepoeh tot Pangéran verheven. Resident Hardy deelde de gunstige meening van Van Lawick over den nieuwen Pangéran niet; Hardy noemt hem „een zwak mensch, zoowel naar den geest als het lichaam” en „op wien de inblazingen zijner regenten veel vermochten”. ⁴⁾ Wel gelooft de Resident, dat de Pangéran oprecht was in zijn betuigingen van trouw, maar van de trouw der overige Madioensche regenten was Hardy niet overtuigd; bovendien achtte hij het verdacht, dat één der meest vertrouwde zendelingen van den Hoofddregent — een zekere Radèn Sâsrâdiwirjâ, ex-demang van Wirâsari — een opstandeling was ⁵⁾.

De leider van de opstand was een zekere Sâsrâdilâgâ ⁶⁾, een zwager van Dipānegārā. De zuster van dezen Sâsrâdilâgâ was gehuwd met den hoofdpengoeloe van Rembang, Mas Nâtârdjâ, een „man met onbegrensde eerezucht en weinig scrupuleus in het kiezen der middelen om tot eer te geraken”, die weer veel invloed had op den Hoofddregent van Madioen ⁷⁾.

De opstand breidde zich in Rembang meer en meer uit. Van Ngawi uit kon geen steun verleend worden; de commandant der bëntèng, Kapitein de Munck was zwaar ziek en kon alleen door den dokter of een Europeeschen sergeant vervangen worden, terwijl „al het geslacht bestond uit twee katekoppes van 3 1/4 duim” ⁸⁾.

1) Louw III blz. 388.

2) Van Lawick van Pabst was van Maart 1827 tot October 1827, dus slechts 7 maanden, Resident van Jogjakarta en daarna Resident van Semarang.

3) Louw III blz. 363.

4) Louw III blz. 362.

5) Louw III blz. 363.

6) Zie over hem Louw III blz. 370.

7) Louw III blz. 360 - 361 en 370 (waar zijn naam n.b.m. verkeerd gespeld is). Zie ook blz. 373. Deze Nâtârdjâ verklaarde later, dat de Pangéran van Madioen hem (Nâtârdjâ) zeer toegedaan was, zie blz. 491.

8) Louw III blz. 371.

In de stad Madioen, die telkens in de briefwisseling met Generaal De Kock Wânâredjâ wordt genoemd, was een detachement piekeniers, vermoedelijk Soemenepsche hulptroepen ¹⁾, onder den Luitenant Maritz. Resident Hardy stelde op 5 December aan den Generaal De Kock voor, om er een detachement fuseliers aan toe te voegen „omdat het behoud van dat punt van groot gewicht te achten is, om den hoofdregent van Madioen te steunen”. Ook moet er een bèntèng dichtbij de dalem te Madioen gebouwd worden. Want erg zeker is de Resident omtrent de gezindheid van dien Regent niet, hoewel zijn raadsman en gewezen patih, de Regent van Poerwådadi, een onzer beste vrienden was ²⁾.

Meer vertrouwen in den Pangéran schijnt Hardy twee dagen later in een brief aan Generaal De Kock te toonen, als hem blijkt, dat de Hoofdregent, die nog altijd met al zijn Regenten in Ngawi vertoeft, de zendelingen van Sâsrâdilâgâ, de bovengenoemde hoofdopstandeling in Rembang, laat gevangennemen en de door gevangenen meegebrachte brieven aan den Resident toont. In die brieven noemt Sâsrâdilâgâ zich de vertegenwoordiger van „Sultan Dipânegârâ” in deze streken en vraagt den Madioensche Regenten zich aan zijn zijde te scharen ³⁾.

Op 7 December verschijnt in Ngawi de Regeeringscommissaris van Jogjakarta, tevens Resident van Solo, de welbekende Baron H. G. Nahuys van Burgst. Een dag later komt eindelijk de eerste hulp uit Solo bestaande uit 135 man der barisan, bestaande uit 1 officier, 2 Inlandsche luitenants, 62 met geweren gewapende Inlanders, 29 piekeniers, 24 lanciers, 1 trompetter, 1 tamboer, 1 pijper en 14 desahoofden met pieken bewapend, onder leiding van den heer Dezentjé,

die deze troep zelf had samengesteld, in Ngawi aan. Hier wordt nu het plan beraamd om onder leiding van Nahuys, die vergezeld zou worden door den Madioensche Hoofdregent, het bedreigde Blora te hulp te komen. Tevens gelast Nahuys Luitenant Marnitz om het commando te Wânâredjâ (dus Madioen) over te geven aan den sergeant Prekses en zich „naar de kanten” van Radjèg-wesi te begeven ⁴⁾.

De tocht van Nahuys schijnt de vijand van een voorgenomen aanval op Ngawi afgeleid te hebben. En dat was maar gelukkig ook, want 9 December schrijft de doodzieke De Munck aan Nahuys, dat alles in Ngawi vanwege de geruchten van den aanval was gevlucht en in het fort 36 invaliden waren ⁵⁾. Intusschen had Nahuys gezorgd, dat 24 soldaten met geweren van den Rijksbestuurder (vermoedelijk van Solo) naar Ngawi gezonden werden ⁶⁾.

Op 11 December 1827 is Nahuys weer terug in Ngawi, nadat hij een gevoelige en smadelijke nederlaag tusschen Panoelang en Padangan (Bodjâ-negârâ) heeft geleden, een nederlaag, die hij aan „een terreur panique” van de „in het rood zeer schoon uitgedoschte ruiters van Madioen” wijt. Hij voegt er echter aan toe: „De Pangéran-hoofdregent van Madioen en zijn regenten hebben niet gedeeld in de schande hunner ruitery, maar zijn steeds naast mij gebleven” ⁷⁾.

Dit échec van Nahuys had ten minste één groot voordeel, dat men eindelijk in het hoofdkwartier begon in te zien, dat de opstand in Rembang zeer ernstig was en een groote troepenmacht naar Ngawi gezonden moest worden. De kapitein Van Griesheim wordt belast met het bevel over 350 man infanterie, 24 huzaren en twee stukjes licht ge-

1) Louw III blz. 379.

2) Louw III blz. 375.

3) Louw III blz. 378.

4) Louw III blz. 379.

5) Louw III blz. 382.

6) Louw III blz. 383.

7) Louw III blz. 385.

schut. In de instructie van generaal de Kock aan Van Griesheim ¹⁾ lezen wij: „Met de infanterie en artillerie zal U zich alhier ²⁾ in de gereed gemaakte vaartuigen inschepen en daarmee naar Ngawi aan de Solosche rivier afzakken, terwijl de cavalerie, de treinpaarden en de paarden der Heeren officieren langs den landweg naar gemelde plaats zullen gaan. Van hier naar Ngawi moet met de meeste omzichtigheid worden voortgegaan, omdat men niet weet of de muitelingen niet tot aan de Solo-rivier zijn doorgedrongen, met oogmerk om de communicatie met Ngawi te stremmen en het afzenden van troepen te verijdelen”. En dan volgen de maatregelen, die Van Griesheim moet nemen, om op onverhoedsche aanvallen overdag en 's nachts voorbereid te zijn. In Ngawi moeten de zieken binnen de bèntèng verpleegd en verzorgd worden. „U zult aldaar”, gaat De Kock voort in zijn instructie (van 16 December 1827), „den Pangéran-hoofddregent van Madioen vinden. Deze inlandsche ambtenaar is het Gouvernement en zijn Vorst zeer geneegen, U zult derhalve door een zachten omgang en alle overige middelen dien Pangeran in een goede stemming trachten te houden en hem aansporen met activiteit zijn onderhebbende landen tegen het indringen der muitelingen te bewaken, alsmede tegen het rondzwerven van vijandelijke zendelingen ³⁾).

Op den 20en December bereikten de prauwen met infanterie en artillerie uit Solo, na nogal tegenspoed gehad te hebben door het vastraken der vaartuigen, Ngawi, terwijl de cavalerie en paarden die langs den weg hun reis hadden afgelegd al op den 19en hun bestemming bereikt hadden. Op den 25en December trekt de colonne van

Van Griesheim naar het noorden, om den Rembangschen opstand te helpen dempen ⁴⁾. Intusschen had — vermoedelijk vóór de komst van Van Griesheim in Ngawi — een vijandelijke bende zich in Seprèh, een desa vlak tegenover het Ngawische ⁵⁾ fort maar aan de overzijde van de kali gelegen, genesteld welke desa door de opstandelingen in brand werd gestoken zonder dat de commandant van Ngawi dit kon beletten omdat de bèntèng aan de noordzijde geen bastion had! ⁶⁾.

Intusschen zond Generaal De Kock den ons reeds bekenden controleur (of opziener?) Van Vlissingen ⁷⁾ naar den militairen commandant van Patjitan met de boodschap om de helft van zijn troepen onder aanvoering van den Luitenant Schnorbusch naar Pânârâgâ te zenden waar deze, gelijk De Kock schrijft: „ter wering van de in het Rembangsche uitgebroken onlusten naar omstandigheden handelen zou, zijnde aan den Heer Van Vlissingen opgedragen, om deze macht met gewapende desavolkeren te vermeerderen en zich bij hem te voegen, ten einde gezamenlijk de zaken te besturen” ⁸⁾.

Zoo rukken dan 50 man w.o. 10 man Solosche hulptroepen van de bezetting van Patjitan op den 23en December 1827 naar Pânârâgâ. Van de in Patjitan achtergebleven 74 man, de „hulptroepen” daaronder begrepen waren er zóoveel ziek, „dat het onmogelijk is er een twintigtal onder de wapens te (brengen”) ⁹⁾. Een door den controleur Van Vlissingen op te richten barisan, waarschijnlijk uit 80 man bestaande, zou spoedig ook naar Pânârâgâ trekken ¹⁰⁾.

Dan verschijnt plotseling ook op het tooneel een zekere mijnheer Diard,

1) Louw III blz. 413 - 414.

2) D.i. Solo.

3) Louw III blz. 414.

4) Louw III blz. 435.

5) De desa Seprèh was toen binnen Gouvernementsgebied gelegen.

6) Louw III blz. 425.

7) Zie boven blz. 234

8) Louw III blz. 509 — 510.

9) Louw III blz. 510.

10) Louw III blz. 414 en 510.

landheer (uit de Vorstenlanden?)¹⁾. Deze begeeft zich naar Wânâredjâ, hoofdplaats van Madioen. Hij vindt daar een zorgwekkenden toestand. De Regent van Moenèng, Joedâkoesoemâ, gehuwd met een schrandere, maar zeer gevaarlijke dochter van Sultan Sepoeh, werd door den Hoofddregent geheel onbetrouwbaar geacht. Toen de onzen een belangrijk succes in Bodjânegârâ behaalden, vluchtte de Radèn Ajoe den 8en Februari 1828 met de haren naar den Regent van Tjaroeban, die ons trouw gebleven was. De Pangéran Hoofddregent vertrouwde niet veel op zijn eigen volk en was bang, dat Joedâkoesoemâ hem met 1000 man zou aanvallen²⁾. Hij vroeg dus hulp aan Kapitein de Munck te Ngawi. Gelukkig had Van Griesheim hier vivres achtergelaten, zoodat De Munck aan het Detachement (50 man tellende, waarvan er 20 met geweren en 30 met lansen gewapend waren) onder commando van den 2en Luitenant Marnitz, dat naar Wânâredjâ gezonden werd, voldoende mondvoorraad kon medegeven.

Er zou nu in Wânâredjâ — door Diard en later ook in rapporten van den eersten Resident van Madioen De Launy ook wel Kartâardjâ — nu nog de naam van een desa in de stad — genoemd, een bèntèng opgeworpen worden. Luitenant Schnorbusch met zijn macht waarbij zich de barisan van den Regent van Pânârâgâ (welke?), wiens zoon zelf medetrok, aansloot, zou den arbeid aan de bèntèng beschermen. De Hoofddregent belaste een zekeren R. T. Sâsrânagârâ, gewezen ondercollecteur van Grobogan, met het maken van de „bèntèng ing Kartâhardjâ”; dit werk is zóó spoedeischend, dat deze trouwe aanhanger van den Hoofddregent, die in 1828 tot Regent van Goranggarèng wordt benoemd, zijn

opwachting niet bij den Resident Nahuys kan maken. Waar dit fort is gebouwd, is niet duidelijk. Diard, die blijkbaar aan Marnitz opdrachten kon geven, gaf dezen Luitenant orders, dat de bèntèng gebouwd moest worden met twee bastions, een aan den noordhoek en een aan den zuidhoek, „zoodat deze laatste den weg van Pânârâgâ over zijne lengte bestrijken kan en de dalem en paser onder haar bereik heeft”³⁾.

Ook aan het fort te Ngawi werd gewerkt en verbeterd, hetgeen ook noodig bleek. In Januari 1828 werd het door den driesten vijand ingesloten nadat de benden alle desa's om en in Ngawi hadden verbrand. In den voormiddag trokken de belegerenden plotseling af, zeer waarschijnlijk, omdat Marnitz en Schnorbusch met hun troepen, de barisan's van de Regenten van Pânârâgâ en nog twee andere Regenten, in totaal 3 à 4000 man en 7 stuks geschut in aantocht waren. In Maospati, ± 10 km. van Madioen, keerde deze troep, na van den aftocht van den vijand gehoord te hebben, terug⁴⁾.

Het was een geluk, dat op 5 Februari de Regent van Moenèng „met zijn vrouw, de Raden Ajoe, zijn zoon, 4 kleindochters, 4 oppassers, 11 meiden, 2 geweren en 4 lansen”, zich hadden overgegeven, want op den 3en Februari *wijkt Sâsrâdilâgâ uit* met 50 man paarden en 30 man voetvolk naar Madioen en wel via Kawoe naar Pelang⁵⁾ in het regentschap Djâgârâgâ⁶⁾. Hij vlucht *naar de desa Padangem*⁷⁾, de demang van die plaats geeft zich aan den opstandeling over, die een groeiende aanhang krijgt. De Pangéran wordt bang en vraagt hulp aan Marnitz, maar deze durft de hoofdplaats niet geheel onbeschermd achter te laten en vraagt weer hulp aan de Munck. Er moeten zelfs troepen uit Bodjânegârâ

1) Er waren in Lorog en Poenggoel blijkbaar toch ook „landhuurdes”, d.z. Europeesche apanagehouders.

2) Louw III blz. 510, 511.

3) Louw III blz. 512.

4) Louw III blz. 513 en 514.

5) Ten Z. O. van de onderdistrictshoofdplaats Kedoenggalar (regentschap Ngawi).

6) Zie voor de volgende episode van den Java-oorlog (de jacht op Sâsrâdilâgâ) Louw III blz. 515 e.v.

7) Deze plaats heb ik niet kunnen vinden.

aanrukken. Uit de correspondentie leeren wij iets van toen bestaande en door de troepen begane wegen, zoo bijvoorbeeld kon men van Bodjānegārā (Radjegwesi) naar Krompol ¹⁾ zuidwaarts via Karangpoh ²⁾ en Bagi ³⁾ naar de hoofdplaats Madioen komen.

Sāsrādilāgā zocht zijn aanhang in Magetan waarvan de Regent, Sāsrāwinātā geheeten, reeds vóórdat de Rembangsche opstandeling in Madioen onrust bracht, in het geheel niet betrouwbaar bleek. Marnitz trok dan ook op den 13en Februari van Madioen via Maospati en Bibis (nu bezuiden den grooten weg Maospati - Magetan gelegen) naar Magetan. De vijand zat in de desa's Nitikan en Patjalan ⁴⁾, en wilde Marnitz uit Magetan in de Lawoe - bosschen lokken, maar deze bleef rustig in zijn bivak te Magetan. Den 16en Februari kwamen de rebellen opzetten en kwam het tot een treffen, dat blijkbaar voor Marnitz' troepen een succes was, de vijand droop af, doch Sāsrādilāgā ontkwam.

In dezen strijd schijnen de Solosche hulptroepen van den bovengenoemden landheer Dezentjé met uitzondering van den kapitein Willem Watimina, van weinig nut geweest zijn. Marnitz vraagt dan ook op 16 Februari aan Generaal De Kock deze 111 man te vervangen door 50 soldaten.

De vijand trekt zich intusschen terug naar Padangem met het plan Poerwādadi, toenmalige hoofdplaats van een regentschap, te overvallen. Wel hadden na de Magetansche overwinnig een dertigtal desahoofden en „eenige voornamere personen” zich aan het Gouvernement onderworpen, doch daar stond tegenover, dat waar Sāsrādilāgā zich ook vertoonde

de bevolking uit angst zich bij zijn aanhang aansloot.

Marnitz is den 19en te Maospati, maakt den 21en een tocht naar Gebjog, een desa ten noordwesten van de tegenwoordige suikerfabriek Poerwādadi. Hij zag den vijand opgesteld achter een kali ⁵⁾, die langs een bosch liep; bedreiging alleen was voldoende, om de opstandelingen het bosch in te jagen.

Op denzelfden dag moet de eerdergenoemde Regent van Magetan, R. T. Sāsrāwinātā naar Ngawi en door naar Jogja, hij is opgeroepen door zijn Rijksbestuurder. Marnitz schrijft aan de Munck deze gevaarlijke man onmiddellijk van Ngawi door te zenden naar Jogja.

Den 25en Februari wordt Sāsrādilāgā alweer in het noorden van de huidige residentie Madioen gesignaleerd. Hij was via Kendoeng, aan de Madioenrivier in de richting van Padas en Krompol blijkbaar van plan weer in de richting van Radjegwesi uit te wijken. Van Madioen en Bodjānegārā wordt hij nu steeds opgejaagd ⁶⁾, terwijl hij in de djatibosschen van het Kendenggebergte rondzwerft. Niettegenstaande soldaten en barisans hem zoeken, weet hij te ontsnappen, waarschijnlijk via Tjaroeban, Toengloer, Berbek ⁷⁾ het Wilisgebergte door het huidige Madioensche onderdistrict Karee (desa Tjermā), langs het Ngebel-gebergte, Pānārāgā, misschien wel Patjitan naar Jogjakarta, om zich weder aan het hoofdkwartier van Dipānegārā te melden. Op den 3en October 1828 onderwierp hij zich aan ons gezag ⁸⁾.

De ontsnapping van Sāsrādilāgā moet, naar men later vermoedde, te wijten

1) Thans in het district Derā, regentschap Ngawi ten oosten van de districtshoofdplaats Padas

2) Thans behorende bij de desa Sidāredjā (Ngawi).

3) Gehucht beoosten de kali Madioen gelegen.

4) Beide desa's behoreen nu tot het Magetansche onderdistrict Plaosan. Patjalan-lor en Patjalan-kidoel zijn bekende vrije desa's, die uit de tweede helft van de 18e eeuw dateeren. Zie Djāwā XX, 1940, blz. 339 en 340

5) De kali Tembārā of Djoengké, die bewesten Gebjog stroomt?.

6) Zie over de achtervolging waarvan wij de bijzonderheden onvermeld laten, Louw III blz. 519 — 525.

7) E.S. de Klerck. De Java-oorlog deel IV blz. 428. Toengloer ligt in Ngandjoek juist op de Madioensche grens.

8) Louw III blz. 526 en E.S. de Klerck. De Java-oorlog deel IV blz. 433 en 434.

zijn geweest aan de hulp die hij van den toenmaligen Regent van Berbek en den Patih van Madioen Raden Ngabèhi Sâsrâdirdjâ, verkreeg. Van de schuld van dezen laatste was men na eenigen tijd overtuigd. Hij werd door De Munck gevangen genomen en via Semarang naar Solo gezonden; de Hoofddregent van Madioen wilde hem niet meer terugzien ¹⁾.

Intusschen was de Rembangsche opstand gedempt, een groot deel der troepenmacht trok zich terug, maar in Ngawi, Wânâredjâ en Pânârâgâ bleven versterkingen achter. Het fort van Wânâredjâ was in de tweede helft van Mei 1828 gereed gekomen.

§ 7. Het jaar 1828.

Nu volgt voor Madioen een periode, die men *de periode van loos alarm* zou kunnen noemen. Van den 20en Mei 1828 tot in de eerste dagen van Juni 1828 rapporteeren Schnorbusch, Marnitz, De Munck, Kapitein Rismüller te Rembang, de Overste Gey, provisioneel commandant der 2e Groote Militaire afdeeling, ja zelfs de Resident van Pasoeroean, allerlei verontrustende berichten over de deloyale houding en booze oproerplannen van de Regenten van Ngrâwâ (nu: Toeloengagoeng) en Kalangbrèt (nu: een district van Toeloengagoeng) ²⁾. Generaal De Kock blijft rustig en vastberaden, neemt zekerheidshalve maatregelen, maar acht de berichten niet betrouwbaar. Hij blijkt gelijk te hebben.

Het geheim wordt opgehelderd als eerst de Regeeringscommissaris aan het Hof van Jogjakarta, in Pânârâgâ de beide Regenten ontmoet heeft ³⁾ en de Resident van Jogjakarta Van Nes een nota ingediend heeft waarin de geheele zaak wordt uiteengezet.

De beide genoemde Regenten van de Jogjasche Mântjânegârâ Ngrâwâ en

Kalangbrèt, die onder den Hoofddregent te Madioen stonden, hadden tegen dezen Pangéran Rânggâ Ariâ Prawirâdiningrat een zevental klachten bij den Rijksbestuurder te Jogja voorgebracht. Van Nes zegt in zijn nota hierover het volgende ⁴⁾:

„1° Dat laatstgenoemde prins, ⁵⁾ toen zij, Regenten van Ngrâwâ en Kalembrèt, tegen den muiteling Mangkoe Negârâ ⁶⁾ opgetrokken (waren) en zij den rechter- en den linker-vleugel met hunne troepen bezet hadden, met zijne troepen, die het centrum uitmaakten, de vlucht heeft genomen, alvorens er nog een schot van de zijde der muitelingen was gevallen, waardoor hunne positie zeer moeilijk en gevaarlijk tevens was geworden”;

„dat zij den Pangéran toen kort daarna ondersteuning en hulp hadden gevraagd, doch tevergeefs, waardoor zij zoodanig in het nauw gebracht waren, dat zij met veel moeite en gevaar zich hebben kunnen redden en zij personeel het behoud van hun leven te danken hebben aan het moedig gedrag hunner troepen”;

„2° dat de prins in stede van eenige hunner hoofden, die zich bij die gelegenheid onderscheiden hadden, verscheidene van de zijnen, die met hem eene schandelijke vlucht gekozen hebben, verschillende bevorderingen heeft doen ondervinden, als: het verheffen van Poespodipoero tot Regent van Bangit, van Ronodirdjo tot Regent van Poerwodadi, en Prawiroadmodjo tot Regent van Keniten”;

„3° dat de prins, toen Soerodilogo zich ongeveer eene halve maand in de desa Sêwoelan ⁷⁾, 6 à 7 paal van

1) E. S. de Klerk. De Java-oorlog deel IV blz. 429.

2) Zie voor deze berichten, De Klerck IV blz. 435-446.

3) De Klerck IV blz. 447.

4) De Klerck IV blz. 448 en 449.

5) D.i. de Hoofddregent.

6) Of Mangoennegârâ? Zie boven blz. 229 en 230.

7) Een vrije desa in het district Oeteran (regentschap Madioen).

de hoofdplaats, opgehouden heeft, hem al daar rustig heeft gelaten, terwijl het hem, Pangérang niet veel moeite gekost zou hebben, zich destijds van dien muiteling meester te maken";

„4° dat zijne regenten ieder vijf malen koebeesten ten behoeve van het Gouvernement geleverd hebben, te zamen bedragende 230 stuks, waarvan de prins de volle vergoeding heeft genoten zonder aan hen meer dan de betaling van 44 stuks uitgereikt te hebben, terwijl de andere regenten, als die van Berbek en Magetan, zijne lievelingen (beschermelingen) de volle voldoening genoten hebben";

„5° dat, wanneer de prins menschen of paarden noodig heeft, hij die altijd uit hunne regentschappen en nimmer uit die van andere regenten vordert";

„6° dat, wanneer zij naar Madioen worden opgeroepen en zij door den grooten afstand en moeilijke wegen soms later dan andere regenten aankomen, hij hen in bijzijn van anderen kwalijk bejegent, ja zelfs (hun) grofheden toevoegt, en eindelijk";

„7° dat de prins in het gansche bestuur der Montjonegorosche-Jogjakartosche landen overlaat aan zijn oom, den Raden Toem. Ronodirdjo, Regent van Poerwodadi, en zich alleen slechts bezig houdt met teekenen en timmeren en verder met zijne huishoudelijke zaken, en (ten slotte), dat die Regent de oorzaak mag gezegd worden van alle onaangenaamheden, die van tijd tot tijd de regenten hebben moeten ondervinden".

„Hun verlangen daarentegen is, dat zij onafhankelijk van den Pangerang hunne regentschappen mogen besturen, liefst onder de bevelen van het Gouvernement, of, ingeval dit niet toegestaan mocht kunnen worden, onder den Rijks-

bestuurder van Jogjakarta, zijnde het hun onmogelijk, aangezien zij den Pangerang meermeld als een lafhartig, onbillijk en den muiteling Sosrodilogo niet ongenegen Regent beschouwen, zijne bevelen op te volgen".

„Betrekkelijk deze klachten heb ik de eer U. E. op te merken, dat die genoemd bij punt 1, 2 en 3 volgens bij mij ingekomen berichten grootendeels met de waarheid overeenstemmen, hoezeer ik gaarne wil gelooven, dat beide Regenten in het afschilderen van des Pangerangs gedrag niet de zachtste tinten gebruikt hebben. Edoch, hoe dit ook zij, eensluidend zijn alle berichten, dat hij zich destijds niet moedig gedragen heeft en is gaan loopen vóór iets voorgevallen is. De klachten in 4 en 7 voorkomende zijn zeer gegrond. Den Pangerang is van wegen het Gouvernement, zooals mij dit ook nog door den commandant van Ngawi, Kapt. de Munck, verzekerd is, alles voldaan, zoodat het aan zijne geldzucht toe te schrijven schijnt, dat de regenten het hun toekomende nog niet ontvangen hebben, terwijl mij van alle zijden is bericht, dat de handelwijze van den prins, om het bestuur van zijn landen aan den Regent van Poerwodadi over te laten en zich slechts met zijne huishoudelijke aangelegenheden te bemoeien, den meesten regenten zeer hinderlijk en onverdragelijk is".

„De klachten genoemd bij de punten 5 en 6 zijn minder gemakkelijk aan de waarheid te toetsen, althans ik ben daarin tot heden niet kunnen slagen".

„De beide regenten zijn, zooals ik reeds de eer had U.E. hierboven mede te deelen, overigens bijzonder het Gouvernement toegedaan en in hen, die bij hun volk zeer bemind zijn en daarbij vele middelen onder hun bereik hebben, mag het Gouvernement ten allen tijde bij onverhoopte onlusten een grooten steun in deze gewesten verwachten".

„Ik hoop eindelijk met dit bericht

U.E. genoegzaam aangetoond te hebben, dat er van de bestaande oneenigheden tusschen de regenten en den Hoofdregent geen kwade gevolgen voor het Gouvernement te vreezen zijn, vooral daar de Hoofdregent zeer genegen is, met opoffering zelfs van gezag, die geschillen bij te leggen en het mijns inziens niet moeilijk zal zijn om den regent van Poerwodadi onder zeker voorgeven als Toemenggoeng te Jogjakarta te plaatsen en alsdan iemand in zijne plaats te stellen, die den Pangérang die niet kwaad van inborst is, op een goeden weg zal kunnen leiden”.

Hoe de beide Regenten van Ngrâwâ en Kalangbrèt ten slotte tevreden zijn gesteld, blijkt niet uit de beschrijving van den Java-oorlog. De rust keert echter, na nog eenig loos alarm ¹⁾ in Madioen en de andere oostelijke Mântjânegârâ terug.

In Pânârâgâ „alwaar zich vele der voornaamste priesters ophouden” ²⁾ wordt nog door Schnorbusch een groote aarden redoute (waar?) gebouwd, die naar het oordeel van Generaal De Kock van te grooten omvang is ³⁾. In Maart worden Schnorbusch en Marnitz vervangen door de 2e Luitenants Van den Brand en Sickesz, omdat de beide eerstgenoemden ruzie hadden gekregen met de „Collecteurs” ⁴⁾ Van der Heiden en Frederiks. De heeren traden alles behalve beschaafd tegen Regenten en bevolking op. Van der Heiden was vaak dronken, en ging eens als een dolle te keer in het huis van een Regent, evenmin ontzag hij zich „om met de bloote sabel

in de hand in de kampongs te gaan en het volk te verdrijven en in hun rust te storen”, terwijl Schnorbusch een Regent met de bajonet van zijn oppasser bedreigde. De beide officieren werden wel, maar de collecteurs niet overgeplaatst.

In het jaar 1828 werd in het roerige Soekâwatische regentschap Sérang ⁵⁾ de toenmalige Regent door Nahuys afgezet en vervangen door een zekeren Radèn Ngabei Soerâkesoemâ, die van Jogjakarta afkomstig bleek te zijn ⁶⁾. Welke functie deze persoon in Jogjakarta had, is mij niet bekend; vermoedelijk was hij oorspronkelijk afkomstig van Djapan (in de buurt van Mâdjâkertâ) en een neef van den zesden Rijksbestuurder, die ook uit Djapan afkomstig was ⁷⁾. Hij was in Sérang blijkbaar zeer goed thuis en maakte er zich als Regent (onder den naam van R. T. Soemâdilâgâ) zeer verdienstelijk, later (mogelijk ongeveer 1830) wordt hij Regent van Poerwâdadi (mogelijk in de plaats van den bovengenoemden Rânâdirdjâ), in 1834 Regent van Ngawi en 1837 tot zijn dood (1853) onder den naam van *Radèn Adipati Kertânegârâ* regeert hij over *Magetan*. Zijn schoonzoon (zoons had R.A. Kertânegârâ niet), zoon van R.A. Sâsrâdiningrat, Regent van Pânârâgâ volgde hem op en werd de voorvader van twee Regenten van Magetan ⁸⁾.

Gedurende de twee laatste jaren van den strijd (1829 en 1830) bleven de Mântjânegârâ, die in de huidige residentie Madioen liggen, rustig. In De

1) Zie De Klerck IV blz. 450 - 451 en 452 - 453.

2) Wie deze „voornaamste priesters” zijn, is niet duidelijk, vermoedelijk Kjahi's en Goeroe's uit de beoemde vrije desa's Tegalredjâ en Karanggebang.

3) De Klerck IV blz. 455. Voor f 500 moesten, volgens den Generaal, een gewone palissadeering of borstwering, twee bastions, een droge gracht met borangs beplant, eenvoudige bamboegebouwen, een stevige poort met Friesche ruiters zonder brug gebouwd worden.

4) Wat dit voor ambt in de Mântjânegârâ was, is mij niet recht duidelijk.

5) Zie boven blz. 234.

6) De Klerck IV blz. 421.

7) Ontleend aan een rapport van den eersten Resident van Madioen, De Launy, uit het jaar 1837, (in Landsarchief).

8) Deze Regent heette R. M. A. A. Soerâadiningrat (1852 - 1887), zijn zoon R. M. A. Kertâadinegârâ (1887 - 1913) en zijn kleinzoon R. A. A. Hadiwinâtâ (1912 - 1937). De huidige Regent is een schoonzoon van laatstgenoemde.

Klerck's „De Java-oorlog” worden dan ook uit die jaren geen feiten van beteekenis meer vermeld.

Einde Maart 1830 is de strijd geëindigd en dan begint de periode van de onderhandelingen, die eindigt in de overname van de Mântjânegârâ door het Gouvernement. Aangezien mij thans de tijd ontbreekt om over deze overname nog de door mij verzamelde

gegevens te publiceeren moet ik de reeks van artikelen over de geschiedenis van de residentie Madioen, die in de 17e, 18e, 19e en 20e jaargangen van Djâwâ ¹⁾ werd gepubliceerd, beëindigen.

Afgesloten 30 September 1940.

1) Djâwâ 17e jg. (1937) blz. 113 — 119; 18e jg. (1938) blz. 97 — 120; blz. 277 — 298; 19e jg. (1939) blz. 22 — 37; 20e jg. (1940) blz. 329 — 346.

HET JAVAANSCH EN HET LATIJNSCH LETTERSCHRIFT VOOR DE VOLKSSCHOLEN.

Advies van K. H. Déwantara aan den Inspecteur,
Hoofd van de Dienst der Prov. Onderwijsaangelegenheden in Oost-Java, te Soerabaia.

- I) 1. Waar de taal in het leven van den mensch een tweeledige rol vervult - een cultureele en een maatschappelijke - behoort elke beschouwing daarover volledig rekening te houden met de innerlijke en de uiterlijke zijde van het leven van het individu in zijn normale omgeving.
2. Het verband tusschen de taal en het letterschrift, voor de schriftelijke uitdrukking ervan, is van tweeërlei karakter, vanwege de tweeledigheid der menschelijke behoeften, zooals onder 1 bedoeld;
zoo laat dat verband zich kennen als een principieel-cultureel belang eenerzijds en als een praktisch-maatschappelijke behoefte anderzijds.
3. De neiging tot behoud van aloude tradities, niet alleen ten opzichte van het letterkarakter, maar evengoed van de schrijfwijze en van andere aesthetische dan wel ethische normen, vindt men in elke samenleving steeds naast de neiging van anderen tot wijziging en hervorming van het bestaande, ter verkrijging van meer overeenstemming met de bestaande sociaal-economische behoeften.
4. Ondanks beide neigingen houdt de natuur zich aan haar wetten en grijpt de evolutie plaats, niet in dezelfde mate en in denzelfden vorm als de beide groepen wenschen, doch als resultante van de in beide groepen levende krachten.
5. Bij grondige beschouwing heeft het innerlijke steeds grootere waarde dan het uiterlijke; op grond hiervan behoort het cultureele belang van de taal boven het maatschappelijke te worden gesteld; op denzelfden grond daarentegen behooren het letterschrift en de schrijfwijze van de taal in het algemeen als van secundair belang te worden geacht.
- II) 1. Niet alleen het Javaansche letterschrift, maar nog vele andere cultuurvormen van het Javaansche leven, hebben het verband met de ontwikkeling der cultuur en samenleving verloren, in dien zin dat zich overlevende zeden en gebruiken met het werkelijke leven, innerlijk en uiterlijk, in strijd zijn en dikwijls de cultureele en maatschappelijke ontwikkeling belemmeren.
2. Het Javaansche letterschrift leent zich tot dusver voor litteraire doeleinden stellig beter dan het Latijnsche, voor de ontplooiing der geestelijke vermogens van het kind is het Latijnsche schrift in een tijd, waar meer daarvan gebruik wordt gemaakt dan het Javaansche, ongetwijfeld van grooter belang.
3. Al behoort de Javaansche taal voor Javaansche kinderen hun eerste taal op de school te zijn (op grond van innerlijke en uiterlijke belangen), het letterschrift en de schrijfwijze in het algemeen zijn maar uiterlijke middelen; de practijk bewijst bovendien, dat het Latijnsche letterschrift in alle opzichten efficiënter is voor de algemeene ontwikkeling van het kind.
- III) 1. In verband met methodische belangen behoort m. i. in de eerste twee klassen uitsluitend het Latijnsche schrift te worden gebruikt. Geen enkel kindbelang eischt een vroeger begin met het aanleeren van het Javaansche letterschrift; daarentegen zou zulks de schrijfvaardigheid der kinderen in de eerste plaats en de verstandelijke

ontwikkeling in de tweede plaats kunnen belemmeren.

2. Een driesoortig leerplan is af te raden ; waar men in dezen tijd zelfs voor grootere en verder staande gebieden naar eenheid moet streven, behoort eenheid te bestaan tusschen alle ressor-ten van hetzelfde cultureele gebied.

3. Het Javaansche letterschrift wordt in het derde leerjaar der Volksschool gegeven, dus niet pas in de Vervolgschool, om te zorgen, dat zij die na de Volksschool niet verder schoolgaan, toch het nationale letterkarakter kennen.

No. A 1/3/32.

Bandoeng, den 4den Februari 1941.

„Aandrang om de belangstelling t. a. v. de cultureele belangen der Indonesische samenleving bij den woningbouw niet te beperken tot overheidsgebouwen, maar deze ook uit te strekken tot den particulieren woningbouw.”

Ik heb de eer het volgende onder de aandacht van Uw bestuur te brengen.

In het Afdeelvingsverslag van den Volksraad betreffende de ontwerp-begroting voor 1941 van de VIIIde Afdeeling (Volksraadstukken, zittingsjaar 1940/1941, Ond. 1, Afd. VII, stuk 9, pag. 2) komt o.a. de volgende passage voor :

„Eenige leden vestigden er de aandacht op, „dat op het gebied van den woningbouw weinig „rekening is gehouden met de cultureele be- „langen van de Indonesische samenleving. De „Javaansche, Menangkabouwsche en Sumatran- „sche bouwstijlen, welke ieder voor zich op „architectonisch gebied een bepaald type ver- „tegenwoordigen, komen bij de in de laatste „jaren gevolgde architectuur hoe langer hoe „meer in het gedrang. Deze leden drongen „er op aan bij de uitvoering van bouwwerken „zooveel mogelijk aandacht te schenken aan „den bouwstijl van de omgeving.”

Hierop is in de Memorie van Antwoord (Ond. 1, Afd. VII, stuk 10 roneo, pag. 23) het volgende vermeld :

„De aan vele overheidsgebouwen te stellen „eischen van doelmatigheid zijn veelal van dien „aard, dat toepassing van Javaansche, Menang- „kabouwsche en Sumatranse bouwstijlvor- „men, welke hun oorsprong vinden in een geheel „andere levenssfeer dan de Westersche, niet „altijd mogelijk is. Niettemin wordt de mee- „ning, dat bij de uitvoering van gebouwen „zooveel mogelijk rekening dient te worden „gehouden met den bouwstijl van de omgeving, „door de Regeering gedeeld.

„Dit moge o.a. hieruit blijken, dat de bouw „van woningen van Inheemsche bestuursamb- „tenaren thans plaats heeft volgens ontwerpen, „welke gebaseerd zijn op den Javaanschen „bouwtrant. Aan de nieuwere standaardont-

werpen voor scholen en politiekazernes ligt „eenzelfde streven ten grondslag.

„Zooals in het vorige zittingsjaar reeds werd „medegedeeld wordt ertoe medegewerkt, dat „een openbaar bouwwerk, bijvoorbeeld een „school, hetwelk in een streek met een „bijzonder eigen karakter wordt opgericht in „den stijl van die streek wordt gehouden, „zooals in Denpasar met de meisjesvervolg- „school is geschied, mits de kosten niet „belangrijk hooger zijn dan die van een gebouw, „dat volgens het standaardontwerp wordt „uitgevoerd.

„De aandacht wordt er op gevestigd, dat de „verzorging van het Inheemsch onderwijs thans „veelal tot de taak van de zelfstandige gemeen- „schappen behoort, zoodat deze, welke uiter- „aard plaatselijk het beste georieënteerd zijn, „zelf met de cultureele belangen van de „Indonesische samenleving rekening kunnen „houden.”

Bij de mondelinge behandeling van bedoelde ontwerp-begroting heeft het lid de heer Soetardjo er bij de Regeering op aangedrongen Haar belangstelling ten aanzien van de cultureele belangen der Indonesische samenleving bij den woningbouw niet te beperken tot de overheidsgebouwen, maar deze ook uit te strekken tot den particulieren woningbouw. Voorts heeft het lid de heer Soekawati opgemerkt, dat bij de uitvoering van bouwwerken zooveel mogelijk aandacht dient te worden geschonken aan den bouwtrant van de omgeving en dat van de zelfstandige gemeenschappen de leiding moet uitgaan op het gebied van den bouw van woningen voor de verschillende maatschappelijke groepen ieder naar haar eigen aard, terwijl het lid de heer C. C. van Helsdingen het noodzakelijk acht, dat bij deze bouwstijlen tevens rekening wordt gehouden met de eischen

van doelmatigheid en hygiëne (Handelingen, pag. 1021, 1034/5 en 1046).

Naar aanleiding hiervan is door de Regeering als volgt geantwoord:

„De heer Soetardjo heeft er bij de Regeering „op aangedrongen Haar belangstelling ten aanzien van de cultureele belangen der Indonésische samenleving bij den woningbouw niet „te beperken tot overheidsgebouwen, maar „deze ook uit te strekken tot den particulieren „woningbouw. Deze aangelegenheid wordt van „genoegzaam belang geacht, dat ik het geachte „lid gaarne wil toezeggen de aandacht van de „besturen der zelfstandige gemeenschappen „daarop te vestigen.

„Zooals terecht door den heer Soekawati „werd opgemerkt, moet van deze gemeenschappen de leiding uitgaan op het gebied van „den bouw van woningen voor de verschil-

„lende maatschappelijke groepen, ieder naar „haar eigen aard”.

„Reeds is opgemerkt, dat daarbij aan de „doelmatigheid niet te kort mag worden gedaan „en den heer C. C. van Helsdingen kan ik de „verzekering geven, dat daaronder mede wordt „verstaan het voldoen aan te stellen eischen „van hygiëne.” (Handelingen, pag. 1554).

In verband met het bovenstaande moge ik Uw Bestuur in overweging geven het wel daarheen te willen leiden, dat bij woningbouw binnen het gebied Uwer gemeenschap met de terzake in den Volksraad geuite wenschen zoo veel mogelijk rekening wordt gehouden.

Rondschrijven van het Departement van Verkeer en waterstaat aan de besturen van alle zelfstandige gemeenschappen in Nederlandsch-Indië.

MUSEUM SANA BOEDAJA.

PROGRAMMA DER FEESTELIJKHEDEN.

Gedurende de Sekatèn van 2 t/m 9 April j.l. werden in de groote pendapa van het Museum Sana Boedaja des avonds verschillende soorten wajang-voorstellingen gegeven t. w.:

KINDERTOPÈNG: op 3 en 6 April van 7—10 u. n.m.

Lakon: 3 April: Verheffing van Pandji Laléjan tot vorst.

6 April: Het huwelijk van Banjak Woelan.

Dalang: Adigoena, desa Sanasewoe, Jogjakarta.

WAJANG-GOLÈK-VOORSTELLING: op 4 en 5 April van 7—10 u. n.m.

Lakon: 4 April: Iman Soedjana.

5 April: Kalawerdana.

Dalang: Hardiarsana, desa Ambalresmi, Keboemèn.

WAJANG-KLITIK-VOORSTELLING: op 7 April van 7—11 u. n.m.

Lakon: Verheffing van Damarwoelan tot vorst van Madjapait.

Dalang: Tjermakarija, desa Giwak, Kedoe.

WAJANG-POERWA-VOORSTELLING: op 8 April van 8—12 u. n.m.

Lakon: De val van het eerste rijk Dwarawati.

Dalang: Ki Pardjan, desa Karsoeli, Kota Gedé.

Daarnaast werd in de kleine pendapa een verkooptoonstelling gehouden van een kleine collectie Balineesch zilverwerk; hiervan werden meerdere stukken verkocht.

Ook was er een collectie zilverwerk van de Stichting Pakarjan Ngajogjakarta te bezichtigen: deze voorwerpen waren niet te koop.

Verder waren nog tentoongesteld: *Javaansche en Balische teekeningen van leerlingen van Volks- en Vervolgscholen.*

De entréeprijs voor het Museum voor niet-leden van het Java-Instituut t. w. f. 0.05 voor Indonesiërs en f. 0.25 voor Europeanen en Vreemde Oosterlingen, was niet verhoogd; voor het bijwonen van de wajang-voorstellingen echter werd, ook van de leden van het Java-Instituut een entréé geheven van f. 0.05 voor Indonesiërs en f. 0.10 voor Europeanen en Vreemde Oosterlingen.

Het Museum was geopend van 's morgens van 9 tot 12 uur en 's avonds van 5 tot 10 uur. Het Museum en de wajang-voorstellingen konden zich in een zeer druk bezoek vooral van Inheemsche zijde, verheugen, zooals uit onderstaande cijfers kan blijken:

Museum: 8513 Indonesiërs, 1627 scholieren,*) 269 Europeanen en Vreemde Oosterlingen of in totaal 10.409 bezoekers.

Wajang-voorstellingen: 1086 Indonesiërs en 75 Europeanen en Vreemde Oosterlingen of in

totaal 1.161 id.

Totaal generaal 11.570 bezoekers.

*) Hieronder bevonden zich, vermoedelijk met het oog op de Paaschvacantie, in het geheel geen Europeesche scholieren.